

Uførepensjonisters materielle levestandard og sosiale tilknytning

*En undersøkelse basert på fem levestandardundersøkelser
fra 1983 til 1995*

MORTEN BLEKESAUNE
EINAR ØVERBYE

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring
NOVA Rapport 7/2000

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap.

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) 2000

ISBN 82-7894-094-0

ISSN 0808-5013

Forsidefoto: Øystein Søybye / NN / Samfoto

Desktop: Torhild Sager

Trykk: GCS

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00

Telefaks: 22 54 12 01

Nettadresse: <http://www.isaf.no/nova>

Forord

Dette er første rapport fra prosjektet «Uførepensjonisters levekår» som er finansiert av Sosial- og helsedepartementet. Rapporten analyserer levekårene til uførepensjonistene, en gruppe som står permanent utenfor arbeidsstyrken. Hoveddelen av arbeidet med rapporten, herunder tilrettelegging og analyser av dataene, har blitt utført av Morten Blekesaune, mens Einar Øverbye har deltatt i bearbeidingen av rapporten.

Formålet med undersøkelsen er ikke først og fremst å vise at uførepensjonistene har dårligere levekår enn andre voksne. Dette vet vi fra før. Formålet er dels å beskrive på hvilke områder vi finner de største forskjellene, og på hvilke områder vi finner mindre forskjeller i levekårene mellom uførepensjonister og andre personer i yrkesaktiv alder. Dernest skal vi undersøke i hvilken grad forskjeller i levekårene mellom uførepensjonister og andre voksne skyldes alderssammensetning, familietilknytning, utdanning, inntekt eller helse. Alternativt kan forskjeller i levekårene mellom uførepensjonister og andre voksne ha sammenheng med at selve tilstanden som uførepensjonist kan bidra til å redusere personenes mulighet til realisere gode levekår på ulike arenaer.

Undersøkelsen skiller seg fra tidligere studier dels ved at vi bringer inn flere og mer detaljerte mål på levekår, og dels ved at vi går grundigere til verks i å identifisere de forhold som ligger bak dårligere levekår hos uførepensjonistene.

Studien bygger på analyser av levekårsundersøkelsene fra 1983, 1987, 1991 og 1995 samt en spesiell levekårsundersøkelsen for unge uføre (uføre fra 1985 og 1990) fra 1992. Data i anonymisert form har blitt stilt til disposisjon gjennom Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Innsamling og tilrettelegging av data ble utført av Statistisk sentralbyrå. Verken Statistisk sentralbyrå eller NSD er ansvarlige for analysen av dataene eller for de tolkninger som er gjort her.

Jon Ivar Elstad har lest gjennom og kommentert rapporten. Torhild Sager har bistått med tilrettelegging og lay-out mens Charlotte Koren har gitt kommentarer til enkelte kapitler. Takk til alle!

Oslo, juni 2000

Morten Blekesaune

Einar Øverbye

Innhold

SAMMENDRAG	7
1 PROBLEMSTILLINGER OG DATA	13
1.1 Innledning.....	13
1.2 Mer om uførepensjonen.....	14
1.3 Målkonflikter i uførepensjonen.....	14
1.4 Uførepensjon og sosial ulikhet.....	17
1.5 Uførepensjon og sosial integrasjon	18
1.6 Uførepensjon og arbeidslinja	19
1.7 Sammenhenger mellom levekårene.....	20
1.8 Tidligere empiriske undersøkelser.....	21
1.9 Data.....	22
1.10 Avgrensning til uførepensjonister uten arbeid	23
1.11 Mål på levekår.....	24
1.12 Disposisjon.....	24
2 ALDER, HELSE OG RESSURSER	26
2.1 Uførepensjonister er ikke et tilfeldig tverrsnitt av befolkningen	26
2.2 Kvinner og eldre er overrepresentert blant uførepensjonistene.....	26
2.3 Hvor mye dårligere helse har uførepensjonistene?	29
2.4 Uføre har lavere utdanning, også om vi tar hensyn til alder.....	36
2.5 Uførepensjonister har lavere inntekt enn yrkesaktive, og forskjellen øker om vi tar hensyn til alder.....	38
2.6 Uførepensjonistene lever ofte alene og uten barn	40
2.7 Sammendrag	42
3 MATERIELLE GODER OG BETALINGSPROBLEMER	43
3.1 Risikofaktorer bak økonomisk marginalisering.....	43
3.2 Uførepensjonisters materielle goder: størst forskjeller i bilhold, minst i boligkonsum	44
3.3 Uførepensjonister har oftere problemer med løpende utgifter	47
3.4 Uførepensjonister er overrepresentert blant de økonomisk marginaliserte	50
4 SOSIAL KONTAKT	51
4.1 Problemstillinger.....	51
4.2 Forskjeller i nærmiljøintegrasjon skyldes alder og psykiske plager	52
4.3 Også forskjeller i andelen med fortrolige venner skyldes alder og psykiske plager	59
4.4 Oppsummering: høy alder og psykiske plager gir svak sosial integrasjon	61
5 SOSIALE AKTIVITETER	63
5.1 Problemstillinger.....	63
5.2 Uførepensjonister deltar sjeldnere i fritidsaktiviteter.....	63
5.3 Uførepensjonister er ikke like marginalisert i organisasjonslivet.....	71
5.4 Uførepensjonister er sosialt marginaliserte på noen områder, men ikke på alle... ..	80

6	ENDRINGER I LEVEKÅRENE I SAMBAND MED OVERGANG TIL UFØREPENSJON	82
6.1	Før og etter uførepensjonering	82
6.2	Uførepensjonens virkning på egen inntekt	83
6.3	Flere lever alene når de mottar uførepensjon	84
6.4	Små endringer i betalingsproblemer i forbindelse med uførepensjonering	86
6.5	Knapt noen endringer i sosial kontakt	88
6.6	Til dels store endringer i sosiale aktiviteter	90
6.7	Endringer i levekårene oppsummert.....	93
7	SPESIELLE LEVEKÅRSPROBLEMER HOS ENSLIGE UFØRE OG UFØRE MED BARN	95
7.1	Forskjeller mellom uførepensjonister.....	95
7.2	Å leve enslig gir økt risiko for sosial isolasjon hos uføre	96
7.3	Uføre som lever alene har svakere vennenettverk	99
7.4	Barn medfører ikke flere betalingsproblemer hos uførepensjonister	101
7.4	Spesielle levekårsproblemer hos enslige og foreldre oppsummert	105
	SUMMARY	107
	LITTERATUR	111
	VEDLEGG 1: OPERASJONALISERING AV VARIABLER	113
	VEDLEGG 2: BESKRIVENDE STATISTIKK	115
	VEDLEGG 3: FORKLARENDE ANALYSER	118

Sammendrag

Det hevdes ofte at Norge er i ferd med å utvikle seg til et samfunn der de fleste har gode levekår mens et mindretall er permanent marginaliserte. Hvis en gruppe av marginaliserte kan identifiseres, er det grunn til å tro at uførepensjonistene utgjør en stor andel av dem. For det første er andelen uførepensjonister i Norge større enn i de fleste andre OECD land. For det andre forblir de aller fleste uførepensjonistene permanente mottakere av stønaden – i motsetning til arbeidsledige, sosialklienter og enslige forsørgere, der mange er innom ytelsene, men få mottar stønadene over lang tid. For det tredje er det flere mottakere av uførepensjon enn av noen annen offentlig inntekt, om vi ser bort fra alderspensjonen. Mange av de som har vært mottakere av andre offentlige ytelser vil etter hvert gå til uførepensjon.

Rapporten sammenligner levekårene til uførepensjonister (uten vesentlig arbeidstilknytning) med levekårene til yrkesaktive og andre voksne i yrkesaktiv alder som ikke er yrkesaktive (studenter, hjemmeværende, mottakere av korttidsytelser) med utgangspunkt i fem levekårsundersøkelser fra Statistisk sentralbyrå: de generelle levekårsundersøkelsene fra 1983, 1987, 1991 og 1995 samt en spesialundersøkelse blant unge uføre (21-47 år) fra 1992. Levekårsundersøkelsene gjør det også mulig å følge de samme personene gjennom to paneler som omfatter henholdsvis to og tre av de levekårsundersøkelsene vi analyserer. Dermed kan vi sammenlikne levekårene hos de samme personene før og etter de ble uførepensjonister. Uførepensjonister bosatt på institusjon er ikke med i levekårsundersøkelsene – analysene omfatter altså ikke denne gruppen.

Målene på levekår omfatter funksjonsevne (førlighet, sanseproblemer) og psykiske plager, utdanning og inntekt, familietilknytning (å leve i parforhold, barn), materielle goder (rom i husholdet, tilgang til bil og egen hytte), problemer med å klare løpende utgifter og uforutsette regninger, sosial kontakt målt som integrasjon i nærmiljøet og fortrolige venner, aktivitetsnivå innenfor ni typer av fritidsaktiviteter, og medlemskap og aktivitetsnivå innenfor åtte typer av frivillige organisasjoner. Analysene identifiserer forhold som kan forklare forskjeller i levekår mellom uførepensjonister og andre grupper i yrkesaktiv alder (andre voksne). Ved å inkludere indikatorer på sosial kontakt og deltakelse får vi fram i hvor stor grad, og på hvilke arenaer, uførepensjonistene er sosialt marginalisert. Vi

undersøker også om noen grupper uførepensjonister er i en vanskeligere materiell og sosial posisjon enn andre.

Uførepensjon er en livsoppholdsytelse for de som på grunn av helse-
svikt ikke kan forsørge seg gjennom eget arbeid. Begrepene «funksjons-
hemmet», «syk/skadd» og «uførepensjonist» er ikke nødvendigvis sammen-
fallende. En rullestolbruker er funksjonshemmet etter WHO's definisjon, men
bruk av rullestol fører ikke uten videre til uførepensjonering, i og med at det
er mange yrker der det ikke er nødvendig å bruke bena. Tilsvarende kan en
person lide av sykdom uten dermed å oppfatte seg som funksjonshemmet og
uten å være uførepensjonist. Endelig er det fullt mulig at å oppfatte helsen
som god selv om man mottar uførepensjon. En som lider av narkolepsi
(ukontrollerte søvnanfall) kan ha vansker med å fungere i jobb og dermed
kvalifisere til uførepensjon, men kan likevel mene at helsen er god (ingen
smerter, ingen førlighetsproblemer, hjerte og lunger fungerer).

Risikoen for sykdom og funksjonshemninger øker med alderen, og det
samme gjør sannsynligheten for å bli uførepensjonist. Uførepensjonistene er
gjennomgående eldre enn de to andre gruppene i yrkesaktiv alder som vi
sammenligner dem med. Deres gjennomsnittsalder i levekårsundersøkelsene
er 55 år mot 40 år hos yrkesaktive og 39 år hos andre voksne som ikke er
yrkesaktive (studenter, hjemmeværende, andre trygdemottakere). Kvinner er
overrepresentert blant uførepensjonistene. Uførepensjonistene har klart større
helseproblemer enn andre voksne, også når vi kontrollerer for alder. De
største forskjellene finner vi for førlighetsproblemer, dernest følger psykiske
plager, mens forskjellene i sanseproblemer (svakket syn og hørsel) er mindre.
Om lag halvparten av uførepensjonistene rapporterer at de ofte eller av og til
er plaget av nervøsitet og depresjoner. Man kunne anta at sannsynligheten
for å ha en type helseplager er korrelert med sannsynligheten for også å ha
andre helseplager. Blant uførepensjonistene er det imidlertid kun svake
tendenser til at de som har en av disse tre typene helseproblemer også har et
annet.

Uførepensjonister har mindre utdanning og lavere inntekt enn andre
voksne. Forskjellen i utdanning kan bare i liten grad forklares med at
uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn de to andre gruppene av
voksne. Uførepensjonistenes medianinntekt var kun 43 prosent av median-
inntekten til yrkesaktive personer. Innenfor de samme aldersgruppene er
inntektsforskjellene mellom uførepensjonister og andre voksne enda større
enn i utvalget som helhet. Samtidig viser imidlertid panelstudien at median-
reduksjonen i inntekt ved overgang til uførepensjon bare er 20 prosent. Dette

viser at mange uførepensjonister hadde lav inntekt allerede før uførepensjoneringen. I noen tilfeller skyldes dette at en allerede hadde avsluttet inntektsarbeidet lenge før mottak av uførepensjon, for eksempel i form av mottak av attføringsytelser. I andre tilfeller skyldes dette at kompensasjonsnivået i folketrygden er høyere for de med lave enn for de med midlere og høyere inntekter.

En større andel av uførepensjonistene lever alene, og en større andel lever uten barn, enn blant andre grupper i yrkesaktiv alder. Forskjellen blir enda større når vi tar hensyn til at de fleste uførepensjonister er i aldersgrupper der andelen som lever i parforhold er svært høy. Forskjellene skyldes at uførepensjonister rekrutteres fra grupper som av helsemessige eller andre grunner står svakt på «markedet» for parforhold. Men de skyldes også at overgang til uførepensjon og oppløsning av parforhold ofte er samtidige hendelser. Levekårsundersøkelsenes paneldel viser at flere levde alene som uførepensjonister enn da de ikke var uførepensjonister (også om vi tar hensyn til alder). Det er altså ikke bare slik at ugifte/skilte er overrepresentert blant uførepensjonistene. Selve uførepensjoneringen ledsages ikke sjelden av samlivsbrudd eller redusert sannsynlighet for parforhold.

Uførepensjonistene bor trangere (målt som antall rom i boligen) enn yrkesaktive og andre ikke yrkesaktive, også om vi tar hensyn til at uførepensjonistene oftere lever alene og at de har færre barn. Dette til tross for i at uførepensjonister tilbringer mer tid i boligen enn andre grupper, og således må forventes å prioritere boligkonsum høyere. Dårligere boforhold har sammenheng med at uførepensjonistene har hatt lav eller usikker inntekt også tidligere i livet, og således har hatt begrensede muligheter til å investere i bolig. Uførepensjonistene har sjeldnere tilgang til egen hytte enn andre voksne, spesielt om vi sammenligner med like aldersgrupper, og de har langt sjeldnere tilgang til bil. Foruten lavere eller mer usikker inntekt, kan lavere hyttekonsum trolig ses i sammenheng med dårligere helse, mens forskjellen bilkonsum i noen grad kan ha sammenheng med at uførepensjonister ikke har behov for daglige arbeidsreiser.

Uførepensjonister rapporterer oftere problemer med å betale løpende utgifter. Tar vi hensyn til alder, blir forskjellen enda mer markert. Forskjellene mellom uførepensjonister og yrkesaktive er like tydelige om vi ser på problemet med å klare uforutsette utgifter. Generelt avtar problemene med å klare løpende utgifter og uforutsette regninger med alder. Innenfor like aldersgrupper blir derfor disse økonomiske problemene mer markerte om vi sammenligner uførepensjonister og andre i yrkesaktiv alder.

Sett under ett antyder analysene at uførepensjonister i stor grad rekruteres fra økonomisk svakstilte grupper, og at svak økonomi følger disse gruppene også etter uførepensjonering.

I hvilken grad har uførepensjonistene svake sosiale nettverk, og hva skyldes i så fall dette? Kan det forklares med lav inntekt, redusert helse, eller med andre faktorer? Uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet enn yrkesaktive og enda mer sammenlignet med andre voksne som ikke er yrkesaktive. Dette har dels sammenheng med at nærmiljøintegrasjon svekkes med alder, og uførepensjonistene er eldre enn andre voksne. Men det har også sammenheng med at flere uførepensjonister har psykiske plager, så som angst og depresjoner. Integrasjon i nærmiljøet måles dels ved hvor ofte en treffer gode venner på bostedet, og dels med hvor mange familier/hushold en besøker eller får besøk av. Etter som uførepensjonistene er eldre enn andre voksne som ikke er yrkesaktive, har de sjeldnere kontakt med sine naboer. Det forhold at de har større innslag av psykiske plager medfører at de har kontakt med færre familier eller hushold på bostedet.

Uførepensjonistene står oftere uten fortrolige venner sammenlignet med andre voksne. Også denne forskjellen har i stor grad sammenheng med at uførepensjonistene er eldre og har større innslag av psykiske plager. I noen grad har det også sammenheng med at uførepensjonistene har lavere inntekt enn andre voksne. Tar vi hensyn til at uførepensjonistene har høyere alder og større innslag av psykiske plager, er det små forskjeller i nærmiljøintegrasjon mellom uførepensjonister og andre voksne. Tar vi i tillegg hensyn til at de har lavere inntekt er det små forskjeller i det å ha fortrolige venner. Mye av forskjellen i sosial integrasjon skyldes således alder og psykisk helse, selv om lav inntekt også spiller en rolle.

Uførepensjonistene har et lavere nivå på fritidsaktiviteter enn andre voksne. Også her kan noe av forskjellen forklares med at uførepensjonistene er eldre enn andre voksne, og noe kan forklares med at de har mindre utdanning, svakere helse og dårligere råd. Men selv om vi tar hensyn til disse faktorene, er det fortsatt betydelige forskjeller i aktivitetsnivå. Denne forskjellen finner vi for alle de ni hovedtypene av fritidsaktiviteter vi har opplysninger om, men mest markert for kulturelle aktiviteter som klassisk musikk, kunstutstillinger og teater. Disse forskjellene kan bare et stykke på vei forklares med demografiske forhold (alder, kjønn, familieforhold), sosio-økonomiske faktorer (inntekt og utdanning, innslag av økonomiske problemer, bostedets størrelse) eller helsemessige variabler. Dette kan bety at mottak av uførepensjon i seg selv medfører et lavere nivå i disse aktivitetene.

Fritidsaktiviteter forutsetter deltakelse på sosiale arenaer som uførepensjonistene har fått redusert adgang til. Særlig gjelder dette arbeidsplassen. Det er også mulig uførepensjonistene tilpasser seg forventninger om at de ikke skal være for aktive; det vil si at de tilpasser seg en sykerolle.

Uførepensjonistene har lavere organisasjonsdeltakelse og aktivitetsnivå innenfor organisasjoner enn andre voksne, selv om disse forskjellene er noe mindre enn for aktivitetsnivået i fritiden. Noe av forskjellen kan forklares med familieforhold (flere lever alene, færre har barn), noe kan forklares med at de har mindre utdanning, og noe kan forklares med at uførepensjonistene har dårligere helse enn andre voksne. Men også her forblir en del av forskjellen mellom uførepensjonister og andre uforklart.

Panelstudien viser at nivået på fritidsaktiviteter reduseres ved overgang til uførepensjon. Nivået på fritidsaktivitetene er lavere hos de samme personene før og etter at de ble uførepensjonert. Noe av nedgangen kan forklares med at overgangen til uførepensjon fører til lavere inntekt, muligens også dårligere helse. Men trolig må vi også søke etter forklaringer som direkte kopler uførepensjonering og deltakelse i fritidsaktiviteter. Disse kan være et mindre sosialt nettverk, fravær av aktiviteter som strukturerer dagene, eller at personene tilpasser seg en sykerolle for å forebygge mistanker om trygdemisbruk. Panelstudien viser at også aktivitetsnivået i organisasjoner var lavere etter mottak av uførepensjon. Noe av dette kan ha sammenheng med at flere går over til å leve alene som uførepensjonister, men heller ikke her kan vi utelukke at personen reduserer aktiviteten for å tilpasse seg rolleforventninger om at en ikke bør være for aktiv som mottaker av uførepensjon. Panelstudien gir empirisk støtte til hypotesen at uførepensjonering kan virke sosialt passiviserende, særlig i forhold til fritidsaktiviteter og i noen grad i forhold til organisasjonsaktivitet.

Uførepensjonister er en heterogen gruppe. Utjamningsmeldinga (Stortingsmelding 50, 1998-99) viser at mange av de som har dårlige levekår lever alene, og meldinga gir uttrykk for bekymring for levekårene til uførepensjonister som har barn. Med utgangspunkt i data om unge uføre mellom 21 og 47 år har vi undersøkt om det å leve alene gir større risiko for sosial isolasjon hos uførepensjonister enn hos andre, og om det å ha barn gir større risiko for økonomiske problemer hos uførepensjonister sammenlignet med andre voksne. De empiriske analysen støtter den første hypotesen, men ikke den andre. Å leve alene medfører større risiko for sosial isolasjon hos uførepensjonister enn hos andre voksne, både om vi måler dette som integrasjon i nærmiljøet og som å ha fortrolige venner. Uførepensjonister

som lever alene har svake sosiale nettverk uten at de variablene som vi har tatt hensyn til (utdanning, personlig inntekt og helseproblemer) kan forklare hvorfor. Svake sosiale nettverk med hensyn til familie og arbeidsliv går sammen med svake sosiale nettverk i nærmiljøet og blant venner. Uførepensjonister som lever alene er altså spesielt utsatt for sosial isolasjon. Vi finner derimot ingen indikasjoner på at det ha barn medfører større risiko for økonomiske problemer (målt som problemer med å betale de løpende utgifter eller å klare en uforutsett regning) blant uførepensjonister enn blant andre voksne. Analysene viser dog at det er stor variasjon mellom uførepensjonistene med hensyn til om barn medfører økte eller reduserte betalingsproblemer.

1 Problemstillinger og data

1.1 Innledning

Uførepensjon er en løpende ytelse som skal dekke utgifter til livsopphold for personer som er i yrkesaktiv alder, og som på grunn av varig helsesvikt ikke er i stand til å skaffe seg inntekt ved eget arbeid (Kjønstad 1988).

Begrepene «funksjonshemmet», «syk/skadd» og «uførepensjonist» er ikke nødvendigvis sammenfallende. En rullestolbruker være funksjonshemmet etter WHO's definisjon, men bruk av rullestol vil sjelden i seg selv kvalifisere til uførepensjon, i og med at det er mange yrker der det ikke er nødvendig å bruke bena. Tilsvarende kan en person lide av sykdom uten dermed å oppfatte seg som funksjonshemmet og uten å være uførepensjonist. Endelig er det fullt mulig at å oppfatte helsen som god selv om man mottar uførepensjon. En som lider av narkolepsi (ukontrollerte søvnanfall) kan ha vansker med å fungere i jobb og dermed kvalifisere til uførepensjon, men kan likevel mene at helsen er god (ingen smerter, ingen førlighetsproblemer, hjerte og lunger fungerer).

I denne rapporten skal vi undersøke levekårene til de som mottar uførepensjon. Vi skal sammenligne levekårene til uførepensjonister med andre grupper i yrkesaktiv alder. Vi skal undersøke på hvilke områder levekårene til uførepensjonister er forskjellig fra andre grupper, og vi skal undersøke hvilke forhold som kan forklare forskjeller i levekår mellom uførepensjonister og andre voksne. Vi skal også undersøke om det er grupper av uførepensjonister som har spesielle levekårsproblemer.

Vi skal se på materielle gode og økonomiske problemer, på inntekt og utdanning, og vi skal se på sosial integrasjon både i forhold til familien, blant venner, i nærmiljøet og som deltakelse i fritidsaktiviteter og organisasjoner. De empiriske analysene baseres på fem levekårsundersøkelser fra Statistisk sentralbyrå. Individuer bosatt på institusjon er ikke med i levekårsundersøkelsene. I dette kapitlet skal vi drøfte noen problemer som knytter seg til å sikre uførepensjonistene gode levekår. Dernest skal vi presentere dataene, noen tidligere empiriske undersøkelser samt gangen i de empiriske analysene.

1.2 Mer om uførepensjonen

Uførepensjonen kan betraktes som en forsikringsordning. Den sikrer befolkningen en trygghet for inntekt om arbeidsevnen mangler eller svikter. I noen grad sikrer uførepensjonen også tilvant inntekt. Det er mange årsaker til at arbeidsevnen kan svikte. De første lovene gav bare kompensasjon til de som hadde sterke fysiske funksjonshemninger. I 1960 kom en betydelig utvidelse av trygdens ansvar til også å omfatte andre fysiske sykdommer og alvorlige psykiske lidelser. I 1966 kom også lettere psykiske lidelser med. Denne gradvise utvidelsen av sykdomsbegrepet indikerer at uførepensjonen nå kan ses som en generell forsikring for arbeidsuførhet som kan ha svært ulike helse relaterte årsaker.

Mottakere av uførepensjon er i dag den største gruppen av personer i yrkesaktiv alder som står utenfor arbeidsstyrken. Sommeren 1999 var 264.000 personer uførepensjonert, hvorav knapt 80 prosent mottok full pensjon. Antallet uførepensjonister har økt kraftig i siste halvdel av 1980-årene, og (etter en utflating mellom 1989 og 1994) i siste halvdel av 1990-årene. Bare deler av denne økningen kan forklares med demografiske forhold, det vil si med at flere har kommet i en alder som erfaringsmessig har en høy andel uførepensjonister. Uførepensjonering er altså av tiltakende betydning som et alternativ til inntektsgivende arbeid for stadig større grupper i befolkningen. Uførepensjonistene er stønadsmottakere over lengre tid enn andre grupper (i yrkesaktiv alder) som mottar offentlige inntekter. Fellestrekket for andre mottakere av offentlig inntekt (trygdeytelser, sosialhjelp) er at stønadsperioden for de fleste er avgrenset i tid. Flesteparten av uførepensjonistene forblir mottakere til de går over på alderspensjon (som beregnes etter samme regler).

1.3 Målkonflikter i uførepensjonen

Politikken overfor uførepensjonen preges av målkonflikter som ikke har noen enkel løsning. Hvordan en velger å håndtere disse målkonfliktene har betydning for hvem som rekrutteres til uførepensjonen, og hvilke levekår uførepensjonistene kan realisere.

Uførepensjonen skal gi sikkerhet mot inntektsbortfall ved svikt i arbeidsevnen. Som alle forsikringsordninger er imidlertid uførepensjonen belemret med en risiko for at de som er forsikret blir mer skjødesløse, såkalt atferdsrisiko; eller at de forsøker å utløse forsikringen også i situasjoner der

sviktende arbeidsevne ikke foreligger, gjerne kalt misbruk. Atferdsrisikoen kan bestå i at man blir skjødesløs med sin helse. Men det kan også bestå i at man blir likeglad i forhold til arbeidslivet. I mange tilfeller er det vanskelig å vurdere i hvilken grad en sykdom eller skade begrenser personens mulighet til å arbeide. Ikke sjelden er det arbeidsgiverne gjennom arbeidsutprøving som i praksis avgjør om personen kan fortsette inntektsarbeidet. Det er en risiko for at arbeidstakeren selv kan påvirke de vurderingene som arbeidsgiveren foretar i slike tilfeller. Samtidig kan det være situasjoner der arbeidsgiveren aktivt medvirker til at arbeidstakerne bruker sine helseplager til å bli tilstått uførepensjon, for på dette vis å unngå vanskelige oppsigelsessaker.

Etter hvert som flere sykdomskategorier har blitt omfattet av uførepensjonen, er det også flere som har en sykdom eller skade som kan gi grunnlag for denne pensjonen. Det kan være personer som på grunn av svake arbeidsmarkedsressurser har blitt forsørget gjennom familien eller gjennom kommunenes sosialhjelp, og der både personen selv og hans/ hennes familie hadde sett seg tjent med at en hadde fått egen og fast inntekt. Det kan være personer som har et hardt arbeid, og som synes det er tungt å fortsette i arbeidet. De hadde gjerne byttet arbeidet mot en pensjon, og mer fritid. Ofte kan det være vanskelig for andre enn personen selv å vurdere om en er i stand til å fortsette i arbeidet.

Problemet med å vurdere hvorvidt krav om uførepensjon kan begrunnes i en tilstrekkelig reduksjon i arbeidsevnen vil være størst for hos de som har få ytre observerbare trekk ved sykdommen eller skaden. Et forsikringsselskap (her staten) kan dempe innslaget av svakt begrunnede krav ved å la de forsikrede (innbyggerne) bære en egenrisiko. Det vil i praksis si at kompensasjonsnivået settes lavere enn for forsikringsordninger der problemer med atferdsrisiko eller misbruk ikke er til stede. Men høy egenrisiko medfører lav forsikring.

I en generell forsikring som den norske uførepensjonen vil det være en tendens til at de uførekategorier der atferdsrisikoen eller risikoen for misbruk er mest påtrengende, sette standarden for samtlige kategorier av uførhet. I 1992 ble kompensasjonsnivået i uførepensjonen redusert, for å redusere pågangen og dempe utgiftene. Dette kom i tillegg til en gradvise reduksjon i pensjonene som skyldes at folketrygdens grunnbeløp reguleres lavere enn den alminnelige lønnsveksten. Lavere kompensasjonsnivå gjør det mindre attraktivt å søke uførepensjon. Dette kan redusere pågangen fra søkere som i noen grad makter å fungere i arbeidsmarkedet. Men det rammer samtidig

uførekategorier som ikke har mulighet til å delta eller å fortsette i arbeidslivet.

I en situasjon der kompensasjonsnivået reduseres kan det oppstå press og/eller politisk ønske om å gi høyere kompensasjonsnivå til grupper der atferdsrisikoen og/eller risikoen for misbruk er minst. Vi kan altså få et press for en differensiering av ytelsen. Den kraftig økningen i bruken av grunn- og hjelpestønad kan tolkes som et utslag av dette (RTV 1999:100 ff.). Disse ytelsene dekker ekstrautgifter ved varig medisinsk uførhet samt behov for tilsyn og pleie. Økningen i bruken av slike ekstraytelser representerer en differensiering av ytelsesnivået i den forstand at det bare er mer alvorlige tilfeller av uførhet som fyller (de snevrere) kriteriene for slike ytelser. Slik differensiering bidrar på sin side til å skape et mer komplisert trygdesystem som er vanskeligere å administrere, og vanskeligere for innbyggerne (de forsikrede) å orientere seg i. Det siste kan medføre at ikke alle som oppfyller tildelingskriteriene, er klar over at det fins ytelser de har rett til.

En annen måte å dempe atferdsrisikoen og risikoen for misbruk, er å stramme inn tildelingskriteriene. Denne strategien ble fulgt i 1991 da de medisinske vilkårene for rett til uførepensjon ble strammet inn, og i 1995 da det ble krevd at den medisinske lidelsen skulle være hovedårsaken til nedsatt ervervsevne, senere kalt inntektsevne/arbeidsevne. Differensieringen av de medisinske diagnosene, kanskje særlig diagnoser for psykiske lidelser i ICD-10, som har skutt voldsom fart siden 1960-tallet, trekker derimot i motsatt retning. Økningen i antallet medisinske diagnoser har medført at det nå fins medisinske diagnoser for problemer man tidligere var tilbøyelig til å klassifisere som sosiale og ikke-medisinske. Utviklingen i diagnoseapparatet har delvis nøytralisert myndighetenes ønske om et klarere fokus på klarere medisinske tilstander, noe som kan skyldes at lovgiverne har hatt et for enkelt syn på skillet mellom medisinske og sosiale problemer. Det er verdt å merke seg at diagnoser for psykiske og psykosomatiske lidelser er blant de hyppigst brukte i den norske uføretrygden. I 1998 hadde 26 prosent av uførepensjonistene en psykisk lidelse eller atferdsforstyrrelse som primærdiagnose (psykisk utviklingshemning unntatt), og 25 prosent hadde muskelskjelett og bindevevssykdommer (RTV 1999:139).

En tredje strategi for å håndtere konflikten mellom en god forsikring og risikoen for et høyt forbruk av trygden, har vært å promotere den såkalte arbeidslinja. I løpet av 1990-tallet ble det gjennomført en rekke tiltak under denne betegnelsen som tok sikte på å redusere tilstrømmingen til uførepensjon. Dette omfattet administrative reformer som tok sikte på å

styrke attføringsarbeidet, å lette samarbeidet mellom trygdeetaten og arbeidsmarkedsetaten, og å styrke trygdekontorenes kompetanse i å vurdere legenes diagnosesetting (ordningen med rådgivende leger). Arbeidslinja omfattet også regelinstramminger i ytelser under langtidssykmelding og medisinsk rehabilitering som ofte fører fram mot uførepensjonering.

I praksis kan disse tiltakene også oppfattes som et ledd i større differensiering, i og med at man søker å kanalisere lettere uføretilfelle til andre ytelser (for eksempel attføringspenger) framfor uføretrygd. Dette bidrar imidlertid til å gjøre det offentlige inntektssystemet mer komplisert. En annen bieffekt er at det kan redusere muligheten til rettslig etterprøving av trygdekontorenes beslutninger. For å gjennomføre myndighetenes ønsker om aktivitet og attføring av trygdesøkerne, kreves det et bedre administrativt og profesjonelt skjønn enn det som kreves hvis trygdekontorene utelukkende skal vurdere om en søker oppfyller de formelle kriteriene for tildeling av ytelsen. Jo større rom for profesjonelt skjønn, jo vanskeligere vil det bli for en rettsinstans å vurdere trygdekontorets beslutninger.

Det overstående viser at uførepensjonen opererer i et felt av kryssende målsettinger. Denne rapporten fokuserer kun på en av disse: I hvilken grad lykkes uførepensjonen i å gi mottakerne levekår på linje med andre grupper i yrkesaktiv alder. I den grad dette ikke er tilfelle, kan dette ses som en «pris» for å opprettholde et krav om egenrisiko for langvarig uførhet. Men det kan også ses som en indikasjon på at forsikringsnivået er for lavt, eller at en i større grad bør differensiere nivået på ytelsene. Formålet med denne rapporten er begrenset til å kartlegge og dokumentere uførepensjonistenes levekår sammenholdt med andre grupper, herunder hvilke områder der forskjellene er størst og hva som kan forklare dem.

1.4 Uførepensjon og sosial ulikhet

Den norske levestandarden er høy og inntektsforskjellene beskjedne sammenliknet med de fleste andre OECD land. Likevel pågår en debatt om sosial ulikhet der det hevdes at flertallet har det rimelig bra mens et mindretall preges av gjennomgående dårlige levekår, gjerne betegnet som et 2/3-samfunn eller et 9/10-samfunn. Hvem er i så fall kandidater til det mindretall av befolkningen som ikke omfattes av den allmene velstand? Skiftende grupper har vært foreslått, som arbeidsledige, sosialhjelpsmottakere, ungdom og enslige forsørgere. Et hovedfunn fra forskningen om disse gruppene er imidlertid at de fleste er kort tid i tilstanden. Selv om en kortvarig

marginalisering i forhold til arbeidslivet kan være dramatisk for de dette angår, er det mindre urovekkende hvis det er en stadig rokkering på hvilke personer som er marginale.

Inntekten er bestemmende for forbruket, og for muligheten til å realisere gode levekår på en rekke områder. Det forhold at folketrygdens grunnbeløp ikke holder tritt med den alminnelige lønnsveksten i samfunnet, medfører at uførepensjonistenes inntekt i noen grad bli hengende etter inntekten til andre grupper, ikke bare i forhold til yrkesaktive, men også til andre stønadsmottakere (inkludert alderspensjonister). Dette skyldes at uførepensjonister mottar ytelsen over lengre tid enn andre grupper av mottakere, slik at effekten av lav regulering av grunnbeløpet får tid til å virke lengre.

Det materielle grunnlaget for gode levekår er ikke bare avhengig av løpende inntekter, men også av inntekter over livsløpet. Noen kan velge å være uten egen inntekt i perioder, som pensjonister eller som småbarnsforeldre, og noen kan selv bære en del av kostnadene ved foreløpige inntektsbortfall. Eksempelvis kan man konsumere en bolig over lengre tid enn man bruker på å betale for boligen. De som er permanent marginale i forhold til arbeidslivet har ikke (hatt) like gode muligheter til å fordele inntekt og forbruk over livsløpet.

Uførepensjonistene utgjorde i 1998 12.5 prosent av befolkningen i yrkesaktiv alder (RTV 1999:117). Andelen uførepensjonister er større i Norge enn i de fleste andre OECD land (Prinz 1999). I den grad Norge har et mindretall som skiller seg fra flertallet med dårlige levekår på permanent basis, er det grunn til å forvente at uførepensjonistene utgjør en betydelig andel av gruppen permanent marginaliserte. Uførepensjonistene vil også i stor grad rekrutteres fra grupper som har dårlige levekår. Lav utdanning og dårlig arbeidsmiljø gir økt risiko for uførepensjonering. Uførepensjonen utmåles i noen grad i forhold til tidligere inntekt. I den grad denne inntekten har vært lav, blir også uførepensjonen lav.

1.5 Uførepensjon og sosial integrasjon

Både nordiske og angloamerikanske studier av marginale grupper har i hovedsak fokusert på *materielle* levekår. Det fins også en kontinental tradisjonen som har vært mer opptatt av personenes *sosiale integrasjon*. Det siste kjenner vi både fra Durkheim-tradisjonen i sosiologi og fra katolske sosiale doktriner. EU har uttrykt bekymring for de sosiale følgene av at en stor andel av befolkningen i yrkesaktiv alder på permanent basis står utenfor

arbeidsstyrken. Disse bekymringene har ført til studier av sosial ekskludering eller sosial marginalisering i tillegg til studier av fattigdom eller få materielle ressurser (Room 1995).

I og med at de aller fleste uførepensjonister er avskåret fra arbeid og den sosiale kontakt som arbeid bringer med seg, kan de være spesielt utsatt for sosial marginalisering. I den grad uførheten henger sammen med psykiske problemer, kan dette ytterligere øke risikoen for sosial ekskludering. Selve statusen som uførepensjonist kan også ledsages av rolleforventninger om at man ikke skal vise seg for sosialt aktiv. Det er mulig at uførepensjonistene tilpasser seg en slik sykerolle. Dette kan bety at uførepensjonistene reduserer sin aktivitet, særlig på synlige arenaer.

I denne rapporten skal vi følge begge disse tradisjonene. Vi skal blant annet undersøke i hvilken grad forskjeller i sosial integrasjon mellom uførepensjonister og andre grupper i yrkesaktiv alder kan forklares med forskjeller i materielle levekår. Men vi skal også undersøke i hvilken grad demografiske kjennetegn som alder og familietilknytning, og rapportert helse, kan forklare forskjeller i sosial integrasjon mellom uførepensjonister og andre grupper.

1.6 Uførepensjon og arbeidslinja

I Norge som i andre OECD land har det vært politisk interesse for tiltak som kan stimulere potensielle stønadsmottakere til å velge arbeid framfor trygd. Dette ligger bak den sterke vektleggingen av attføring og rehabilitering som preger dagens trygdepolitikk. Arbeidslinja springer ut av ulike motivasjoner. I noen grad er den begrunnet ut fra hensynet til statens finanser: Hvis flere kanaliseres til arbeid framfor trygd, minsker presset på statens utgifter samtidig som skattebasen utvides. I noen grad er arbeidslinja en respons på en demografisk utvikling der en økende andel eldre vil øke utgiftene gjennom folketrygden, samt utgifter til helsevesen og omsorg. Men arbeidslinja er også begrunnet i en antakelse om at arbeid vil være til fordel også for personen selv. Her er det nettopp arbeidets antatte betydning for personenes *sosiale integrasjon*, eventuelt også til å gi mening og struktur i tilværelsen, som vektlegges. Formulert på denne måten vil arbeidslinja være tiltrekkende for politiske beslutningstakere, spesielt hvis kostnadene ikke overstiger det som alternativt ville blitt utbetalt i trygd.

Antakelsen om arbeidslivets integrerende funksjon er imidlertid omstridt. Kildal (1998) hevder at det postindustrielle samfunn har mange andre arenaer for sosial integrasjon enn gjennom arbeidslivet. Loftager (1996)

hevder at trygdemottak ikke trenger å gjøre folk mer passive, men tvert imot gir personene bedre mulighet til å ta vare på seg selv og delta aktivt i samfunnet. Goul-Andersen (1996) hevder at den nordiske velferdsstatsmodellen gir også de som ikke har en fast tilknytning til arbeidslivet mulighet for et rikt og meningsfylt liv.

Den empiriske forskningen på dette området har særlig dreidd seg om det er fravær av arbeid i seg selv, eller den *inntektsreduksjon* som mangel på arbeid er forbundet med, som kan forklare redusert sosial deltakelse og aktivitet hos de som ikke har inntektsgivende arbeid. Studier av arbeidsledige antyder at det først og fremst er inntektsreduksjonen, og ikke fravær av arbeid i seg selv, som har betydning (Halvorsen og Johannessen 1998). Dette funnet kan gi en viss støtte til økonomenes forståelse av inntektsgivende arbeid: Arbeid er ikke nødvendigvis et gode, men snarere et offer som må lønnes for å kompensere for tapt fritid. Derfor er det ikke tap av arbeidet, men tapet av den inntekten arbeidet gir, som fører til redusert sosial deltakelse. Vi skal undersøke om situasjonen er den samme blant uførepensjonistene.

1.7 Sammenhenger mellom levekårene

Med utgangspunkt i levekårsundersøkelsene er det mulig å undersøke empiriske sammenhenger mellom mottak av uføretrygd og grad av passivitet på ulike sosiale arenaer (familietilknytning, nabolnettverk, vennernettverk, deltakelse i frivillig organisasjonsaktivitet). Vi kan få svar på om uførepensjonistenes sosiale aktivitet er lavere enn hos andre grupper, og på hvilke arenaer de er svakere sosialt integrert. Vi kan også undersøke om forskjellen minker, eller forsvinner helt, om vi tar hensyn til bakenforliggende faktorer som demografiske forhold (alder, familie) og inntekt.

En rekke forhold tilsier at levekårene vil være annerledes hos uførepensjonister enn hos andre i yrkesaktiv alder. Den mest åpenbare er at uførepensjonister har helseproblemer av varig art, som i seg selv begrenser mulighetene for livsutfoldelse. En annen grunn er at uførepensjonister gjennomgående er eldre enn andre personer i yrkesaktiv alder. Uførepensjonister lever dessuten oftere alene, og oftere uten barn enn andre voksne. I den grad ulikhetene mellom uførepensjonister og andre grupper kan tilbakeføres til slike forhold, svekkes antakelsen at selve uførepensjoneringen – og dermed manglende tilknytning til arbeidslivet – i seg selv leder til ulike former for marginalisering. Lavere aktivitet hos uførepensjonister kan ha sammenheng

med hvilke grupper som blir rekruttert til uførepensjonen. Av denne grunn har vi også analysert paneldelen av levekårsundersøkelsene, for å undersøke i hvilken grad sosial kontakt og sosial aktivitet er lavere etter at en ble uførepensjonert.

1.8 Tidligere empiriske undersøkelser

Dahl m.fl. (1994, 1995) har sammenlignet levekårene til uførepensjonister med befolkningen ellers med hensyn til utdanning, gjennomsnittsinntekt, betalingsproblemer og tilgang til bil og hytte med utgangspunkt i levekårsundersøkelsen fra 1991. Utdanningsnivået er lavere blant uførepensjonister enn i befolkningen generelt, spesielt i yngre årsklasser. Det siste kan ha sammenheng med at psykisk utviklingshemmede utgjør en større andel blant yngre enn blant eldre uførepensjonister. En større andel av uførepensjonistene hadde problemer med løpende utgifter eller å betale en uforutsett regning sammenlignet med den ikke-pensjonerte befolkningen i yrkesaktiv alder. Dahl m.fl. fant at en like stor andel av uførepensjonistene eide fritidshus som i befolkningen ellers, men en lavere andel blant uførepensjonistene hadde tilgang til bil.

Becken (1996) har beskrevet levekårene til unge uførepensjonister. I noen tilfeller har han også sammenlignet en spesialundersøkelse blant unge uførepensjonister fra 1992 med den generelle levekårsundersøkelsen fra 1991. Unge uførepensjonister har færre familier eller husstander som de besøker av og til sammenlignet med befolkningen ellers. Uførepensjonistene står noe oftere uten gode venner eller noen de kan snakke fortrolig med, selv om disse forskjellene er relativt små. Alle disse analysene (Dahl m.fl. 1994, 1995, Becken 1996) er beskrivende. Med få unntak sier de lite om hva som kan forklare de beskrevne forskjellene i levekår mellom uførepensjonister og andre voksne.

Johannessen (1998) har sammenlignet uførepensjonister med yrkesaktive og arbeidsledige med hensyn til sosial tilhørighet og marginalisering samt deltakelse i fritidsaktiviteter og i organisasjoner, med utgangspunkt i levekårsundersøkelsen fra 1995. Analysene tar hensyn til alder og helse, utdanning og økonomiske problemer. Han finner få eksempler på at uførepensjonistene er mer sosialt marginalisert enn yrkesaktive, selv om de deltar mindre i kulturelle aktiviteter. Også disse analysene sier lite om i hvilken grad de variablene som analysene tar hensyn til kan forklare faktiske forskjeller i levekår mellom uførepensjonister og andre grupper.

De empiriske analysene til Johannessen (1998) tester en hypotese om arbeidslivets betydning for personenes sosial integrasjon. Et «produktivistisk» paradigme hevder at arbeidslivet har betydning for personenes sosial integrasjon også på arenaer utenfor arbeidsmarkedet, mens et «post-industrielt» paradigme hevder at moderne samfunn har alternative arenaer for sosial integrasjon. Med utgangspunkt i disse analysene hevder Halvorsen og Johannessen (1998) at deltakelse i arbeidsmarkedet ikke ser ut til å være avgjørende for sosial tilhørighet eller deltakelse på andre arenaer utenfor arbeidsmarkedet.

1.9 Data

Fra 1980 til og med 1995 gjennomførte Statistisk sentralbyrå nasjonalt representative levekårsundersøkelser med 3-4 års mellomrom. Disse undersøkelsene omfatter et bredt spekter av spørsmål som ble gjentatt mellom undersøkelsene. Spesielt de siste 4 undersøkelsene (fra og med 1983) er svært like i sin utforming. Fra og med 1996 har dette opplegget blitt erstattet med årlige undersøkelser av en annen type, som ikke vil bli analysert her.

Et problem med de nasjonale levekårsundersøkelsene er at små grupper er representert med få personer i utvalgene. Dette har gitt begrensede muligheter til å studere levekårene til utsatte grupper i befolkningen, herunder uførepensjonister. Fram til 1995 hadde levekårsundersøkelsene mange like spørsmål. Vi kan dermed øke antallet observasjoner ved å slå sammen flere av disse levekårsundersøkelsene. Dermed blir små grupper bedre representert, samtidig som vi fortsatt kan gjennomføre analyser basert på et bredt spekter av levekårsvariabler. I kapitlene 2 til 6 analyserer vi de fire levekårsundersøkelsene fra 1983, 1987, 1991 og 1995 på denne måten. I kapittel 6 følger vi de samme personene inn og ut av uførepensjonen via to paneler som inngikk i levekårsundersøkelsene fra 1983 til 1995. I kapittel 7 tar vi utgangspunkt i Statistisk Sentralbyrås spesialundersøkelse om unge uføres levekår fra 1992, en undersøkelse som hittil har blitt lite utnyttet. Denne undersøkelsen omfatter uførepensjonister under 47 år, og gir mulighet til å se på levekårene til undergrupper av unge uføre, herunder de som har forsørgeransvar for barn. Disse dataene sammenligner vi med den generelle levekårsundersøkelsen fra 1991.

1.10 Avgrensning til uførepensjonister uten arbeid

Levekårsundersøkelsene identifiserer personer som svarer at de mottar uførepensjon. Av disse vil flesteparten ha 100 prosent pensjon, men noen vil ha 50, 60, 70, 80 eller 90 prosent pensjon. Vi er opptatt av de potensielt mest marginaliserte uførepensjonistene og avgrenser derfor gruppen til uførepensjonister som rapporterer å ha mindre enn 5 timer inntektsgivende arbeid per uke. Hovedtyngden av disse vil motta 100 prosent uførepensjon, og hvis de har gradert uførepensjon, har de likevel lite eller intet inntektsarbeid ved siden av pensjonen. Uførepensjonister bosatt på institusjon er ikke med i utvalgene.

Vi sammenligner levekårene til uførepensjonister med levekårene til to andre grupper. Den ene er de som har inntektsgivende arbeid som hovedbeskjeftigelse. Disse avgrenses ytterligere til de som har minst 20 timer inntektsgivende arbeid per uke. Den andre gruppen er voksne som har mindre enn 5 timer inntektsgivende arbeid per uke, og som heller ikke mottar uførepensjon. Dette omfatter studenter, hjemmearbeidende og personer som mottar mer kortvarige ytelser enn uførepensjonen.

Tabell 1: Antall yrkesaktive, uførepensjonister og andre ikke yrkesaktive mellom 20 og 67 år i fire levekårsundersøkelser 1983–1995.

Status og arbeidstid	Antall observasjoner	Prosent
Uførepensjon (mindre enn 5 timer per uke)	649	5.4
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	8.169	68.5
Andre ikke yrkesaktive (mindre enn 5 timer per uke)	2.105	17.7
Jobber deltid (5 til 20 timer per uke)	997	8.4
Totalt	11.920	100.0

Tabell 1 viser fordeling av voksne mellom 20 og 67 år i de fire levekårsundersøkelsene fra 1983 til og med 1995. Totalt var det 649 uførepensjonister i disse fire undersøkelsene når disse avgrenses til de med mindre enn 5 arbeidstimer per uke.¹ Dette svarer til 5.4 prosent av utvalgene i yrkesaktiv alder. 68.5 prosent var yrkesaktive med minst 20 timer per uke. 17.7 prosent hadde mindre enn 5 arbeidstimer per uke uten at de samtidig mottok uførepensjon. De øvrige mellom 20 og 67 år omfatter de som hadde fra 5 og

¹ I tabell 1 har vi kun summert personer mellom 20 og 67 år i de fire levekårsundersøkelsene uten å ta hensyn til at noen personer inngikk i to paneler mellom undersøkelsene.

20 arbeidstimer per uke samt uførepensjonister med minst 5 arbeidstimer per uke, hvorav flesteparten er kvinner. I de empiriske analysene skal vi sammenligne de tre første gruppene i tabell 1, som totalt omfatter 10.923 observasjoner (8.435 personer), mens (de 997) øvrige observasjoner mellom 20 og 67 år holdes utenfor analysene.

1.11 Mål på levekår

Studier av levekår omfatter hva personene har eller disponerer av goder og ressurser, hva de gjør av ulike aktiviteter samt hvordan de selv vurderer sin velferd på ulike områder. I denne studien legger vi særskilt vekt på variabler som fanger opp personenes sosiale integrasjon og på ressursvariabler som har betydning for ulik grad av sosial integrasjon.

Ved å se ulike levekårskomponenter i sammenheng, kan vi analysere vilkårene for sosial inkludering og ekskludering på ulike områder. I hvilken grad er sosiale nettverk betinget av god helse, eller av utdanning og inntekt? I hvilken grad reduserer opplevelsen av å ha dårlig råd deltakelse på ulike arenaer? Er det slik at det å være uførepensjonist i seg selv bidrar til sosial isolasjon?

En fordel ved levekårsundersøkelsene er at vi kan se ulike levekårsdimensjoner i sammenheng. Konkret skal vi først beskrive levekårene hos uførepensjonister sammenlignet med andre voksne, både yrkesaktive og ikke yrkesaktive, variabel for variabel. Dernest undersøker vi i hvilken grad forskjeller i levekårene kan forklares med demografiske forhold som alder, sivilstand (om en lever alene eller lever i parforhold) og barn, samt om ulikheter i levekår kan forklares med forskjeller i helse. Vi skal også undersøke om inntekt, eller økonomiske problemer, kan forklare forskjeller i fritidsaktivitet. Dette er i all hovedsak analysestrategien vi anvender i denne rapporten, spesielt i kapitlene 2 til 5.

1.12 Disposisjon

Analysene skiller seg fra tidligere studier av uførepensjonisters levekår ved at vi går lenger i å kartlegge mulige årsaker til at uførepensjonister har dårligere levekår enn andre grupper. Dessuten analyserer vi et bredere sett av levekårskomponenter (både helse, økonomiske forhold, sosial deltakelse og sosial aktivitet), og vi analyserer flere levekårsundersøkelser i sammenheng,

både for å utnytte tilgjengelige data bedre og ved å utnytte paneldelen i disse undersøkelsene.

I kapittel 2 analyserer vi først mottak av uførepensjon i forhold til alder og helse. Derneft beskriver vi forskjeller mellom uførepensjonister og andre grupper med hensyn til familietilknytning, utdanning og inntekt. I kapitlene 3 til 5 skal vi undersøke i hvilken grad eventuelle forskjeller i aktiviteter og sosial integrasjon mellom uførepensjonister og yrkesaktive har sammenheng med alder og helse, eller med utdanning og inntekt. I kapittel 6 analyserer vi endringer i levekårene som inntreer hos de samme personer før og etter uførepensjoneringen. I kapittel 7 ser vi til slutt nærmere på levekårene til undergrupper av uførepensjonister, med et særlig fokus på situasjonen til yngre uførepensjonister med forsørgeransvar for barn. Dette er en potensielt spesielt utsatt gruppe uførepensjonister, som regjeringen uttrykker spesiell bekymring for i «Utjamningsmeldinga» (Stortingsmelding 50, 1998-99). Denne bekymringen kan koples til en økende interesse, også i internasjonal forskning, for barns levekår.

2 Alder, helse og ressurser

2.1 Uførepensjonister er ikke et tilfeldig tverrsnitt av befolkningen

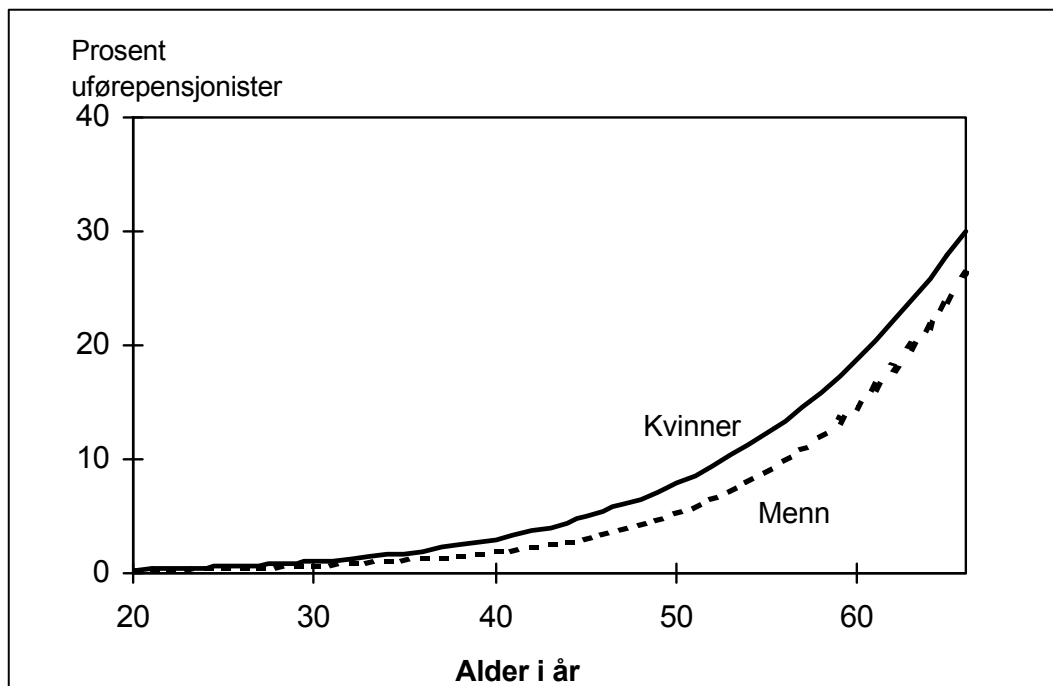
Vi vet at uførepensjonistene har dårligere helse og de er gjennomgående er eldre enn andre i yrkesaktiv alder, og at det er flere kvinner enn menn som blir uførepensjonister. Tidligere undersøkelser viser dessuten at uførepensjonister har mindre utdanning og lavere inntekt enn befolkningen for øvrig (Dahl m.fl. 1994, 1995), og de lever oftere alene enn andre grupper (Hansen 1996).

I dette kapitlet skal vi først beskrive forskjeller i alder og kjønn mellom de tre gruppene vi skal sammenligne i denne rapporten: uførepensjonister, yrkesaktive og andre som ikke er yrkesaktive. Deretter skal vi analysere forskjeller mellom disse tre gruppene med hensyn til rapporterte helseproblemer, utdanning og inntekt. Vi skal undersøke i hvilken grad forskjeller i rapporterte helseproblemer mellom uførepensjonister og andre grupper kan forklares med aldersforskjeller, og hvilke helseproblemer uførepensjonister som oftest sliter med sammenlignet med andre grupper.

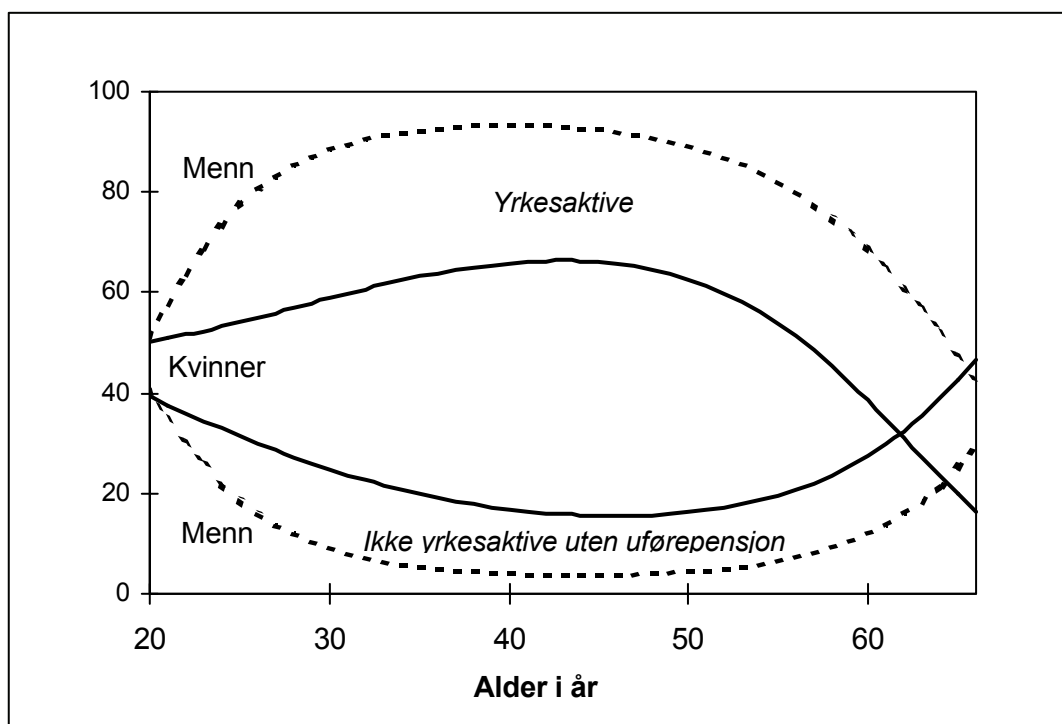
2.2 Kvinner og eldre er overrepresentert blant uførepensjonistene

Innslaget av helseproblemer øker med alder. Det samme gjør sannsynligheten for å motta uførepensjon. Det finnes uførepensjonister i alle aldersgrupper, men andelen som mottar uførepensjon øker med alderen. Den økte andelen eldre uførepensjonister reflekterer det høyere innslaget av helseproblemer, men også problemer som eldre arbeidstakere har på arbeidsmarkedet. Vi skal sammenlikne uførepensjonister med to kategorier som ikke mottar uførepensjon: «yrkesaktive» (minst 20 timer yrkesaktivitet per uke) og «ikke yrkesaktive» (mindre enn 5 timer per uke). De sistnevnte er en sammensatt gruppe av hjemmearbeidende, studenter samt mottakere av andre former for offentlig inntekt (dagpenger under arbeidsledighet og andre av folketrygdens korttidsytelser, overgangsstønad, sosialhjelp).

Figur 1: Prosentandel uførepensjonister (med mindre enn 5 arbeidstimer) etter alder i fire levekårsundersøkelser fra 1983 til 1995. Kvinner og menn.

Figur 2: Prosentandel yrkesaktive (minst 20 timer) og ikke yrkesaktive (mindre enn 5 timer) uten uførepensjon, etter alder i fire levekårsundersøkelser fra 1983 til 1995. Kvinner og menn.

Figur 1 viser sammenhengen mellom alder og uførepensjon hos kvinner og menn.² Som ventet øker andelen uførepensjonerte med alderen for begge kjønn. På hvert alderstrinn er en større andel kvinner enn menn uførepensjonerte. Ved 30 år var de estimerte andelene uførepensjonister 1.0 hos kvinner og 0.6 prosent hos menn. Ved 60 år hadde dette økt til 18.8 og 14.7 prosent.

Selv om kvinner er overrepresentert blant de uførepensjonerte, er ikke overrepresentasjonen like stor på alle alderstrinn. Målt som relative odds er kjønnsforskjellene størst omkring 40 år (1.7), og minst hos de eldste og de yngste (1.2). Det kan tyde på at særskilte faktorer «midt i livet» i større grad disponerer kvinner for uførepensjon enn menn.

I figur 2 har vi beregnet andelen «yrkesaktive» og «ikke yrkesaktive uten uførepensjon» på samme måten som for uførepensjonistene i figur 1. Målt som minst 20 timer arbeidstid per uke var yrkesaktiviteten vesentlig høyere hos menn enn hos kvinner. Andelen «ikke yrkesaktive» eller «yrkesaktive med mindre enn 20 timer per uke» (som framgår av arealet over strekene for de yrkesaktive) var vesentlig høyere hos kvinner enn hos menn. De to figurene viser at en sterk reduksjon i yrkesaktivitet i de høyeste aldersklassene har sammenheng med overgang til uførepensjon (figur 1), men det har også sammenheng med en økning i ikke yrkesaktive uten uførepensjon (figur 2).

Figur 1 og 2 viser hvor mye eldre uførepensjonister er relativt til både yrkesaktive og ikke-yrkesaktive voksne. I gjennomsnitt var uførepensjonistene 55 år i de fire levekårsundersøkelsene fra 1983 til 1995, som kan sammenlignes med 40 år hos yrkesaktive og 39 år hos andre ikke-yrkesaktive personer i yrkesaktiv alder.

Med utgangspunkt i figur 1 og 2 kan vi beregne uførepensjonistenes andel av den ikke-yrkesaktive befolkningen. Denne andelen var høyere hos menn enn hos kvinner, i alle aldersgrupper. Fra midten av 40-årene utgjør uførepensjonistene vel halvparten av ikke yrkesaktive hos menn, og noe over en tredjedel av ikke yrkesaktive kvinner (figur ikke vist).

En rekke trekk ved levekårene endres over livsløpet, eller de endrer seg mellom fødselskohorter. Dette omfatter helse, utdanning, inntekt, formue og

² I figuren har vi jevnet ut sammenhengene mellom alder og andelen som mottok uførepensjon ved å predikere andelene ved hjelp av logit-modeller der alder representeres med alder lineært samt kubikk- og kvadratleddene av alder.

sosial kontakt. Det er derfor nødvendig å ta hensyn til (kontrollere for) alder når vi sammenlikner uførepensjonisters levekår med den øvrige befolkning i yrkesaktiv alder.

2.3 Hvor mye dårligere helse har uførepensjonistene?

God helse er et grunnleggende levekårsgode, men også en ressurs for å realisere andre levekårsgoder. Hvis helsesvikten inntreffer tidlig i livet, kan den begrense mulighetene til å komme i inntektsgivende arbeid (og dermed tjene opp tilleggspensjonspoeng i trygden). I dagens arbeidsmarked, der omstillingsevne og sosial kompetanse etterhvert betyr mer enn rent fysisk styrke, kan kanskje særlig psykiske funksjonsproblemer redusere mulighetene på arbeidsmarkedet. Tidlig helsesvikt kan også begrense personenes muligheter for å etablere parforhold, og redusere risikoen for forsøringsproblemer ved å kunne slå samme egne og partnerens ressurser. Endelig kan helsesvikt – særlig tidlig helsesvikt – begrense evnen og mulighetene til sosial deltakelse, og således legge grunnen for sosial isolasjon seinere i livet.

Mottak av uførepensjon forutsetter at arbeidsevnen er svekket på grunn av helsesvikt. Derfor vil uførepensjonister rapportere dårligere helse enn andre i samme aldersgruppe. Det er imidlertid ikke noe en-til-en forhold mellom helse målt ved «objektive» medisinske kriterier og egenrapportert helse. Vurderinger av egen helse kan påvirkes av hvilke forventninger en har til egen helse. Hvis uføre har lavere forventninger enn funksjonsfriske, kan de rapportere (relativt) bedre helse enn «objektive» målinger ville vist. Det kan også tenkes at helseforventningene reduseres med alder. Det vil si at gamle med en gitt helsesvikt rapporterer bedre helse enn unge med samme helsesvikt. Det er rimelig å anta at en slik effekt vil slå sterkere ut for generelle og subjektive vurderinger av helsen enn for konkrete og avgrensede spørsmål om funksjonsevne og helseplager. For å begrense denne typen effekter har vi konsentrert oss om de mest spesifikke mål på helsetilstand og funksjonsevne i levekårsundersøkelsene.

Levekårsundersøkelsene stiller både spørsmål om funksjonsevne og helseplager. Spørsmålene om funksjonsevnen omfatter førlighet og syn/hørsel (med svaralternativer «klarere» og «klarere ikke»):

- (a) Kan du gå i trapper (opp og ned) uten besvær?
- (b) Kan du gå en 5 minutters tur i noenlunde raskt tempo uten besvær?

- (c) Kan du uten vansker bære en gjenstand på 5 kilo over en kortere strekning, si 10 meter?
- (d) Kan du uten vansker lese vanlig tekst i aviser, evt. med briller?
- (e) Kan du uten vansker høre hva som blir sagt i en normal samtale med minst 2 andre, evt. med høreapparat?

De to siste spørsmålene (d og e) slår vi sammen til et spørsmål om problemer med syn eller hørsel. Hvordan fordeler svarene på disse spørsmålene seg om vi skiller mellom uførepensjonister, yrkesaktive (minst 20 timer per uke), og ikke-yrkesaktive uten uførepensjon?

I tabell 2 (a-d) på neste side, har vi beregnet andelene som svarer «klarer ikke» på spørsmålene om funksjonsevnen. Blant uførepensjonistene svarer 32.5 prosent at de ikke klarer å gå i trapper uten besvær (tabell 2a). Blant yrkesaktive er det kun 3.3 prosent som svarer at de ikke kan gå i trapper uten besvær. Blant ikke-yrkesaktive er andelen 6.3 prosent.

Uførepensjonistene er altså betydelig overrepresentert med hensyn til vansker med å gå i trapper. Men hvor mye overrepresentert er uførepensjonistene relativt til andre i yrkesaktiv alder når vi sammenligner med andre funksjonsproblemer? Vi kan besvare dette spørsmålet ved å sammenligne relative odds. Deler vi andelen (eller antallet) uførepensjonister som ikke kan gå i trapper på de som kan gå i trapper, får vi oddsen 0.48 ($32.5/(100-32.5)$). Hos uførepensjonistene er denne oddsen 14.06 ganger større enn hos yrkesaktive. Disse beregningene har vi satt i andre kolonne i tabell 2. Slike oddsrater kan ses som en skala-uavhengig måte å beregne forskjeller på. Vi kan dermed sammenligne i hvilken grad uførepensjonister er overrepresentert med ulike typer funksjonshemming sammenlignet med andre personer i yrkesaktiv alder.

Tabell 2: Prosentandel som svarer «klarere ikke» på fire spørsmål om funksjons-
evne blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon
i fire levekårsundersøkelser, 1983-1991. 10.882-10.891 observasjoner, 8.406-
8.412 personer.³

	Prosent	Oddsrate	... når vi tar hensyn til alder, kjønn, periode
(a) Klarer ikke gå i trapper uten besvær?			
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	3.3	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	32.5	14.06	10.51
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	6.3	1.95	1.77
(b) Klarer ikke gå 5-minutters tur uten besvær?			
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	3.3	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	42.6	22.02	15.26
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	6.1	1.93	1.74
(c) Klarer ikke å bære 5 kilo uten besvær?			
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	2.6	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	29.3	15.83	13.32
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	5.3	2.13	1.74
(d) Klarer ikke å lese vanlige tekster, eller klarer ikke å høre hva som blir sagt?			
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	3.1	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	9.7	3.34	2.56
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	4.7	1.52	1.55

Noe av forskjellen i førlighet mellom uførepensjonister og andre grupper skyldes sannsynligvis at uførepensjonister gjennomgående er eldre. Ved hjelp

³ Levekårsundersøkelsene fra 1983 til 1995 omfatter to paneler der en person kan delta i flere levekårsundersøkelser (1983-1987-1991 og 1987-1995). Av den grunn blir antallet personer som analyseres lavere enn antallet observasjoner eller kombinasjoner av personer og undersøkelser. I de statistiske usikkerhetsberegningene tar vi både i disse og senere analyser hensyn til at noen av personene inngår i ett av to panel for levekårsundersøkelsene, ved hjelp av Huber-Whites metode for analyser av klyngedata. Konvensjonelle metoder for statistiske usikkerhetsberegninger forutsetter at observasjonene er uavhengige, noe som åpenbart ikke er tilfelle når samme person observeres flere ganger.

av logistisk regresjon kan vi undersøke i hvor stor grad forskjeller i funksjonshemming svekkes ved å kontrollere for alder. Samtidig har vi tatt hensyn til at det er en viss overvekt av kvinner blant uførepensjonistene (og enda mer blant «andre ikke yrkesaktive») sammenlignet med de yrkesaktive, og vi har tatt hensyn til en eventuell endring mellom de fire undersøkelsene fra 1983 til 1995 (periodeeffekt). Disse beregningene har vi presentert helt til høyre i tabell 2.⁴ I tabell 1 i vedlegg 3 har vi satt opp analysene mer skrittvis der vi først tar hensyn til alder, og dernest tar hensyn til kjønn og så periode (undersøkelsestidspunkt). Aldersforskjellen kan gjøre rede for 8 prosent av forskjellen mellom uførepensjonisters og yrkesaktives problemer med å gå i trapper, mens kjønn og periodeeffekten kan forklare ytterligere 3 prosent.⁵

Om vi sammenligner de fire typene av funksjonsproblemer i tabell 2, ser vi at uførepensjonistene har betydelige større innslag av de tre første formene for funksjonsproblemer sammenlignet både med yrkesaktive og med ikke-yrkesaktive. Dette gjelder problemer med å gå i trapper, med å gå en 5-minutters tur i raskt tempo, samt med å bære 5 kilo. Dette er alle indikatorer på fysiske funksjonsproblemer. Sammenligner vi disse tre funksjonshemningene innbyrdes finner vi at uførepensjonistene har større problemer med rask gange enn med å gå i trapper og å bære sammenlignet med yrkesaktive (alfa < 5 prosent). I noen grad har disse forskjellene sammenheng med alder.⁶

Omfanget av problemer med å lese eller å høre hva som blir sagt (tabell 2d) er betydelig lavere enn omfanget av problemer med å utføre normale fysiske aktiviteter (tabell 2a-c). Om vi sammenligner uførepensjonister og yrkesaktive finner vi vesentlig mindre forskjeller i evnen til å lese skrift eller å høre samtaler (tabell 2d) enn til å utføre fysiske aktiviteter (tabell 2a-c).

For samtlige av disse funksjonshemningene står ikke-yrkesaktive uten uførepensjon i en mellomposisjon mellom de yrkesaktive og uførepensjonistene. De ligger dog tettere opp til de yrkesaktive enn til uførepensjo-

⁴ I disse beregningene har vi brukt alder med tre parametre (alder lineært samt kubikk og kvadratleddene av alder) tilsvarende beregningene i figur 1. Dermed kan vi ta hensyn til at ikke-linære sammenhenger (på logaritmen av oddsen) mellom alder og helse. Antallet parametre gjør lite fra eller til for disse beregningene.

⁵ Denne prosentandelen kan beregnes ved å sammenligne logitkoeffisienter som sammenligner uførepensjonister og yrkesaktive. Disse kan beregnes med logaritmen av oddsratene i tabell 2 (for eksempel $(\ln(14.06) - \ln(10.51)) * 100 / \ln(14.06)$).

⁶ Tar vi hensyn til alder er det ikke lenger en statistisk signifikant forskjell mellom uførepensjonister og yrkesaktive når vi sammenligner evnen til rask gange og til å bære, mens forskjellen mellom rask gange og evnen til å gå i trapp er fortsatt signifikant også når vi korrigerer for antallet tester etter Dunns (men ikke Bonferonnis) metode.

nistene. Konklusjonen blir at uførepensjonistene har flere fysiske funksjonshemninger enn andre i yrkesaktiv alder, og at disse forskjellene bare i begrenset grad kan tilbakeføres til ulikheter i alder mellom gruppene.

I høyre kolonne i tabell 2 tar vi hensyn til kjønn og periode (undersøkelsestidspunkt). Forskjellen mellom kvinner og menn framgår av tabell 1 i vedlegg 3. Kvinner har større problemer med å bære, men de har også større problemer med å gå i trapp og gå en lengre tur, sammenlignet med menn, også når vi tar yrkes- eller pensjonsstatus for gitt. Det forhold at kvinner er noe overrepresentert blant uførepensjonister (som framgår av figur 1) har liten betydning for estimatene i tabell 2. Det forhold at uførepensjonistene over tid utgjør en økende andel av befolkningen i yrkesaktiv alder har heller ingen betydning for resultatene i tabell 2.

En stor andel av uførepensjonistene har diagnoser knyttet til psykiske lidelser. Psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser er spesielt hyppig brukte diagnoser hos yngre uføre (RTV 1999:139). Levekårsundersøkelsene søker å fange opp psykiske funksjonsproblemer (blant annet) med spørsmålene: Har du i løpet av de siste 6 måneder ofte, av og til eller aldri ...

(a) vært plaget av nervøsitet, angst eller rastløshet?

(b) følt deg deprimert og nedfor, slik at du ikke orket noen ting?

Tabell 3: Prosentandel som svarer «ofte» og «av og til» på to spørsmål om psykiske helseplager blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i fire levekårsundersøkelsene, 1983-1995. 10.834 & 10.831 observasjoner, 8.392 & 8.391 personer.

(a) vært plaget av nervøsitet, angst eller rastløshet?	Ofte	Av og til	Oddsrate⁷	tar hensyn til alder, kjønn & år
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	2.0	13.2	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	20.5	31.6	6.96	7.37
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	5.6	22.3	2.17	2.16
<hr/>				
(b) følt deg deprimert og nedfor, ikke orket noen ting?				
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.2	12.1	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	16.6	33.7	7.49	9.24

⁷ Disse oddsratene settes lik for grensene/tersklene mellom «aldri» og «av og til» og mellom «av og til» og «ofte» ved hjelp av ordinale logit-modeller. Det vil si at oddsratene blir en middelvei for de to «tersklene» i denne tredelte ordinale variabelen.

Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	4.9	21.1	2.36	2.33
------------------------------------	-----	------	------	------

Analysene i tabell 3 er gjort på samme måte som i tabell 2. Blant uførepensjonistene svarer en av fem at de «ofte» har vært plaget med nervøsitet, angst eller rastløshet i løpet av de siste 6 månedene, mens en av seks svarer at de «ofte» har følt seg deprimert og nedfor, og ikke orket noen ting. Halvpartene av uførepensjonistene svarer at de i det minste av og til har hatt (hver av) disse plagene i det seneste halvåret. Innslaget av disse psykiske plagene er betydelig høyere blant uførepensjonister enn blant yrkesaktive og blant de som verken er yrkesaktive eller uførepensjonister, der om lag en av sju svarer at de i det minste av og til har hatt (hver av) disse plagene. Det er likevel mindre forskjell på uførepensjonister og yrkesaktive når vi sammenligner innslaget av psykiske plager i tabell 3 enn når vi ser på innslaget av fysiske funksjonsproblemer i tabell 2.

Det sterkere innslaget av psykiske problemer hos uførepensjonistene har ikke sammenheng med at uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn de yrkesaktive.⁸ Det er kun svake sammenhenger mellom alder og innslag av psykiske plager. I motsetning til fysiske funksjonshemninger, der forekomsten øker sterkt med økende alder, er psykiske problemer mer jevnt fordelt mellom aldersgruppene.

Tabell 2 i vedlegg 3 viser at kvinner har flere psykiske plager enn menn, først og fremst ved at de oftere er deprimert, men de rapporterer også hyppigere angst enn menn gjør.

I hvilken grad er det de samme personene som rapporterer de tre typene av helseproblemer som vi har analysert her? For å besvare dette spørsmålet har vi laget tre indekser for henholdsvis førlighetsproblemer, psykiske plager og sansedefekter. «Førlighet» er en indeks av variablene i tabell 2 a-c: Kan du gå i trapper uten besvær, Kan du gå en 5 minutters tur i noenlunde raskt tempo uten besvær, og Kan du uten vansker bære en gjenstand på 5 kilo? Indeksen angir på hvor mange av disse tre spørsmålene en svarer «Klarer ikke». Verdiene varierer fra 0 til 3. «Psykiske plager» er en indeks av variablene: Har de i løpet av de siste 6 måneder ... (a) vært plaget av hjertebank uten at du på forhånd har anstrengt deg, (b) vært plaget av nervøsitet, angst eller rastløshet? (c) Følt deg deprimert og nedfor, uten at du har orket noen ting?, med svaralternativene «Ofte», «Av og til» og «Aldri» (de to siste framgår av tabell 3). Verdiene varierer fra 0 («Aldri» på alle tre)

⁸ Innslaget av angst øker med alder, mens det er svake eller ingen sammenhenger mellom depresjoner og alder.

til 6 («Ofte» på alle tre). Den tredje indeksen, «Sansedefekter», er en additiv indeks av spørsmålene: Kan du uten vansker lese vanlige tekster ... og Kan du uten vansker høre hva som blir sagt ... (se tabell 2). Verdiene varierer fra 0 («Klarer» på begge) til 2 («Klarer ikke» på begge).

Blant uførepensjonistene finner vi kun svake og statistisk usikre sammenhenger mellom disse tre indeksene. Unntaket er en viss sammenheng mellom sansedefekter og psykiske plager (polykorisk korrelasjon=.172).⁹ Blant andre voksne (som vi har analysert i tabell 2 og 3, og som vi skal følge i de videre analysene) er det sterke sammenhenger mellom de tre typene av helseproblemer, først og fremst mellom førlighetsproblemer og sansedefekter (p.k.=.836), men det er også en sammenheng mellom førlighetsproblemer og psykiske plager (p.k.=.286) samt mellom sansedefekter og psykiske plager (p.k.=.133). Den sterke sammenhengen mellom svekket førlighet og sansedefekter hos andre voksne kan ikke forklares med alder. Tar vi hensyn til alder blir sammenhengen mellom førlighet og sansedefekter kun ubetydelig svakere.

Det er altså en tendens til at de tre ulike typene av helseproblemer rammer de samme personene. Men denne tendensen er vesentlig sterkere blant de som ikke er uførepensjonert enn blant uførepensjonister. Spesielt gjelder dette sammenhengen mellom førlighetsproblemer og sansedefekter. Denne sammenhengen er sterk blant de som ikke har uførepensjon (p.k.=.836), men svak blant uførepensjonistene (p.k.=.088). I noen grad gjelder dette også sammenhengen mellom førlighetsproblemer og psykiske plager. Den er også sterkere blant de som ikke mottar uførepensjon (p.k.=.286) enn blant uførepensjonistene (p.k.=.062).

Oppsummert viser analysene at uførepensjonistene har betydelig større innslag av fysiske funksjonshemninger enn både yrkesaktive og andre som ikke er yrkesaktive. Aller tydeligst er forskjellene når vi ser på evnen til rask gange. Bare en liten del av forskjellene i fysisk funksjonsevne har sammenheng med at uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn andre voksne (i yrkesaktiv alder). Uførepensjonistene har også større innslag av psykiske problemer enn yrkesaktive og andre ikke yrkesaktive voksne. Om lag halvparten av uførepensjonistene rapporterer at de ofte eller av og til er plaget av nervøsitet og depresjoner. Forskjellen mellom uførepensjonister og andre

⁹ Ettersom disse variablene er ordinale, anvender vi polykoriske korrelasjoner. Disse kan sammenlignes med vanlige (produktmoment) korrelasjonskoeffisienter, men vil i disse tilfellene være noe høyere enn tilsvarende produktmoment-korrelasjoner.

voksne er likevel mindre om vi ser på innslaget av psykiske lidelser enn om vi ser på fysiske funksjonsproblemer. Innslaget av lese-/hørsels-problemer blant uførepensjonistene, er betydelig lavere enn innslaget av både fysiske og psykiske problemer. Selv om uførepensjonistene atskillig oftere rapporterer helseproblemer enn andre voksne, er det likevel svake tendenser til hopning av ulike typer av helseproblemer i den forstand at det er de samme personene som rapporterer flere typer helseproblemer. Tendensen til hopning av helseproblemer er atskillig sterkere blant yrkesaktive enn blant uførepensjonister.

2.4 Uføre har lavere utdanning, også om vi tar hensyn til alder

Tidligere studier har vist at uføre i hovedsak rekrutteres fra den delen av befolkningen som har lav utdanning (West Pedersen 1997). Vår analyse bekrefter dette inntrykket (tabell 4).

Tabell 4: Gjennomsnittlig utdanningslengde i år for høyeste fullførte utdanning delt på yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon fra fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. 10.797 observasjoner, 8.357 personer

Utdanningslengde	Gj.snitt	Sml. med yrkesaktive	Predikert ved 50 år	Sml. med yrkesaktive
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	11.0		10.9	
Uførepensjonister (< 5 timer)	9.0	-2.0	9.4	-1.4
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	10.1	-0.9	10.1	-0.8

Tabell 4 viser at uførepensjonistene i gjennomsnitt hadde 9 år normert utdanning som høyeste fullførte utdanning.¹⁰ Målt på denne måten var det gjennomsnittlige utdanningsnivået hos uførepensjonistene to år lavere enn gjennomsnittet for yrkesaktive, og vel ett år lavere enn hos voksne som verken er yrkesaktive eller har uførepensjon. I praksis er forskjellene noe større ettersom vi har satt laveste utdanning til 7 år, mens noen uførepensjonister (som også lever utenfor institusjon) ikke har fullført 7-årig folkeskole.

¹⁰ Etter første siffer i «Standard for utdanningsgruppering i offentlig norsk statistikk» (SSB SNS-7). Variabelen varierer fra 8 (7-9 år) til 19 (over 18 år).

Et stykke på vei skyldes disse forskjellene at uførepensjonister er eldre enn de grupper vi sammenlikner dem med. Utdanningsnivået har økt kraftig de seneste tiårene, og nye fødselskohorter tar lengre utdanning enn kohorten foran dem i livsløpet. Hvor mye av forskjellen blir igjen om vi kontrollerer for alder? I tabell 4 har vi predikert utdanning for de tre gruppene av voksne når vi tar hensyn til alder, kjønn og periode (undersøkelsestidspunkt). Særlig alder bidrar til å forklare noe av forskjellen i utdanning mellom uførepensjonister og yrkesaktive (se tabell 3 i vedlegg 3). Tabell 4 (ovenfor) antyder at når vi tar hensyn til alder (samt kjønn og undersøkelsestidspunkt) har uførepensjonister fortsatt mindre utdanning enn de yrkesaktive, estimert til henholdsvis 10.7 år for yrkesaktive og 9.3 år for uførepensjonister (uveide gjennomsnitt for kvinner og menn samt for de fire undersøkelsene). Høyre kolonne i tabell 4 viser at om vi tar hensyn til alder har uførepensjonistene 1.4 år mindre utdanning enn yrkesaktive, og 0.7 år mindre utdanning enn andre yrkesaktive. Noe, men langt fra all, forskjell i utdanningsnivå skyldes altså ulikheter i alder. Andelen av utdanningsforskjellen som har sammenheng med alder kan beregnes til 30 prosent når vi sammenligner med yrkesaktive, og til 55 prosent når vi sammenligner med voksne som verken er yrkesaktive eller har uførepensjon (om vi sammenligner 2. kolonne i tabell 3 i vedlegg 3 med 1. eller 2. kolonne i tabell 4 ovenfor).

Denne forskjellen kan fortolkes på flere måter. De som jobber i yrker som stiller små krav til utdanning, har erfaringsmessig større overgang til uførepensjon enn de som jobber i yrker som krever lengre utdanning (Bjerkedal 1996). Dette kan i sin tur skyldes at fysiske helseproblemer som har liten betydning for muligheten til fortsatt inntektsarbeid i funksjonær-yrker kan medføre utslagning i manuelle yrker, som stiller større krav til fysisk førlighet. For det andre kan et tungt og ensformig arbeid svekke preferansen for fortsatt inntektsarbeid i større grad enn hos høyt utdannede grupper. Videre kan et tungt og ensformig arbeid gi opphav til større helseproblemer. For det fjerde gir kort utdanning lavere inntekt, noe som gjør det mindre attraktivt å fortsette inntektsarbeidet fordi kompensasjonsnivået i folketrygden er høyest for lavinntektsgrupper. Endelig kan lav utdanning også være en indikator på generell ressurssvakheter. Personer som har tilpasningsproblemer i utdanningssystemet kan også ha tilpasningsproblemer i arbeidslivet. Innenfor denne studien har vi ikke anledning til å teste disse hypotesene mer inngående.

2.5 Uførepensjonister har lavere inntekt enn yrkesaktive, og forskjellen øker om vi tar hensyn til alder

I den grad uførepensjonister har lav inntekt, forblir de i all hovedsak på lav inntekt livet ut. Rett nok har rundt 20 prosent av alle uførepensjonister noe inntektsarbeid ved siden av, men for de fleste er dette helt marginale beløp (Øverbye 1998). Lav inntekt hos uførepensjonister er således et større levekårsproblem enn hos andre stønadsmottakere (arbeidsledige, enslige forsørgere, sosialhjelpsklienter), der flertallet kun er kort tid på stønaden og de færreste befinner seg på stønaden i årevis, eller livet ut.

Uførepensjonister har høyere inntekt fra folketrygden enn alderspensjonister. Ved utgangen av 1999 hadde uførepensjonistene i gjennomsnitt knapt 68.000 kroner i tilleggspensjon sammenlignet med 57.000 kroner hos alderspensjonistene (RTV 2000:138, 193). Dette skyldes at det er færre minstepensjonister blant uførepensjonistene enn blant alderspensjonistene, et forhold som dog vil endre seg etterhvert som stadig flere eldre har tjent opp tilleggspensjonsrettigheter. Imidlertid viser survey-data at uførepensjonister er mindre fornøyd med sitt inntektsnivå enn alderspensjonister (Hatland og Øverbye 1988). Dels skyldes dette at uførepensjonister jevnt over har høyere utgifter enn alderspensjonister. De er ikke ferdig med nedbetaling av bolig- og utdanningslån, og de har oftere forsørgeransvar. Dels skyldes det også at uførepensjonister sammenlikner seg med sine jevnaldrende (de yrkesaktive) og ikke med andre pensjonister, og ønsker et forbruksnivå på linje med de førstnevnte. Men hvor langt etter de yrkesaktive ligger egentlig uførepensjonistenes inntekter?

Tabell 5: Median inntekt for på yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon fra fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. 10.881 observasjoner, 8.405 personer.

Inntekt	Median	Sml. med yrkesaktive	Predikert ved 50 år¹¹	Sml. med yrkesaktive
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	191.559		206.629	
Uførepensjonister (< 5 timer)	83.070	-108.489	103.913	-102.716
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	53.642	-137.917	103.854	-102.774

¹¹ I disse analysene måles alder med to, mot tre, parametre i de øvrige analysene. Dette skyldes problemer med å estimere det tredje parameteret når vi bruker medianregresjon.

Tabell 5 viser forskjeller i medianinntekt mellom uførepensjonister og andre i yrkesaktiv alder. Inntekten er korrigert for endringer i konsumprisindeksen med utgangspunkt i 1996-kroner. Uførepensjonister ligger 108.489 kroner under yrkesaktives medianinntekt. Uførepensjonistenes medianinntekt var kun 43 prosent av medianinntekten til yrkesaktive personer. Uførepensjonister med full tilleggspensjon mottar cirka 60 prosent av tidligere inntekt, i disse inntektsintervallene. At uførepensjonistenes medianinntekt ikke ligger høyere enn 43 prosent av de yrkesaktives må reflektere at mange uførepensjonister har hatt lave inntekter før de ble uførepensjonert. Dette passer med bildet av de uførepensjonerte som en lavt utdannet (og dermed lavinntekts-) gruppe.

Uførepensjonistenes lave medianinntekt relativt til yrkesaktive kan ikke forklares med at uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn de yrkesaktive. Tvert imot er det slik at inntektsnivået øker med alderen fram til knapt 50-år. Det vil si at inntektsnivået er høyest i de aldersgrupper der uførepensjonister er overrepresentert. Om vi tar hensyn til alder, *øker* derfor forskjellen mellom de uførepensjonerte og de yrkesaktive. Tar vi i tillegg hensyn til at det er en overvekt av kvinner blant uførepensjonistene, blir forskjellene mellom uførepensjonister og yrkesaktive rett nok noe mindre igjen. I tabell 5 reduseres inntektsforskjellen mellom yrkesaktive og uførepensjonister fra 108.489 til 102.716 når vi tar hensyn til både alder, kjønn og en periodeeffekt.¹² Kvinner har en medianinntekt som er knapt 65.000 kroner lavere enn menn også innenfor de gruppene som vi analyserer (tabell 4 i vedlegg 3).

Når vi tar hensyn til alder forutsetter vi at uførepensjonistene hadde realisert samme inntektsutvikling gjennom livsløpet som et veid gjennomsnitt av de tre gruppene som analyseres i tabell 5, hvorav de yrkesaktive er i flertall. Denne antakelsen kan diskuteres. Som gjennomsnitt for alle gruppene er den predikerte medianinntekten ved 50 år høyere enn den faktiske medianinntekten for alle aldersgruppene, noe som har sammenheng med at inntektsfordelingen er kurvelineær med alder og når en topp mot slutten av 40-årene. Dahl m.fl. (1995) finner at gjennomsnittsinntekten hos yrkesaktive øker fram mot cirka 50 år, mens det er små forskjeller i gjennomsnittsinntekter mellom aldersgruppene hos uførepensjonister. Tilsvarende resultater finner vi for analyser av medianinntekten i våre data.

¹² I denne analysen har vi anvendt median-regresjon, også kalt kvintil-regresjon.

Tabell 5 viser at uførepensjonistene har høyere personlig inntekt enn voksne som ikke er yrkesaktive («andre ikke-yrkesaktive»). Denne gruppen består for en stor del av personer som ikke har noen egen inntekt, som studenter og hjemmearbeidende husmødre. «Andre ikke-yrkesaktive» hadde vesentlig større spredning i personinntekt enn uførepensjonister. Om vi tar hensyn til alder forsvinner 70 prosent av inntektsforskjellen mellom uførepensjonister og andre ikke yrkesaktive voksne. Tar vi i tillegg hensyn til kjønn og en periodeeffekt har disse to gruppene, som begge ikke er yrkesaktive, samme medianinntekt.

2.6 Uførepensjonistene lever ofte alene og uten barn

Uførepensjonister har svak eller manglende tilknytning til arbeidslivet. Men har de også svakere tilknytning til familieinstitusjonen enn andre personer i yrkesaktive alder? Hvis ja, skyldes dette at uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn andre grupper i yrkesaktiv alder? Tilknytning til familieinstitusjonen analyserer vi som å leve i parforhold samt å ha barn.

Tabell 6: Prosentandel som lever i parforhold blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. 10.923 observasjoner, 8.435 personer.

Lever i parforhold	Prosent	Oddsrate	... når vi tar hensyn til alder, kjønn, periode
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	77.0	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	62.4	.50	.35
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	65.7	.57	.75

Tabell 6 viser at uførepensjonister oftere lever alene (utenom parforhold) enn yrkesaktive, men de skiller seg lite fra andre voksne som ikke er yrkesaktive. I noen grad kan dette ha sammenheng med alder. Andel som lever i parforhold øker raskt gjennom 20-årene og fram mot midten av 30-årene, og er deretter relativt stabil fram mot pensjonsalderen. Det er svært få uførepensjonister som er under 35 år, i våre utvalg utgjør denne yngste aldersgruppen mindre enn 6 prosent av uførepensjonistene. Knappt 38 prosent av de yrkesaktive er under 35 år, mens nesten halvparten av andre voksne som ikke er yrkesaktive er under 35 år (ikke vist).

I høyre kolonne i tabell 6 har vi tatt hensyn til alder samt kjønn og en periodeeffekt når vi sammenligner andelene som lever i parforhold. Her blir forskjellen mellom uførepensjonister og yrkesaktive større med hensyn til andelen som lever i parforhold. Hvis vi setter andelen av de yrkesaktive som lever i parforhold til 77 prosent, blir den tilsvarende andelen som lever i parforhold blant uførepensjonistene 54 prosent. (Kjønn og periode gjør ingen ting fra eller til for denne beregningen.)

Når vi tar hensyn til alder lever en større andel av uførepensjonistene alene også sammenliknet med «andre voksne som ikke er yrkesaktive», som på dette området har mer felles med yrkesaktive enn uførepensjonister. Tar vi fortsatt utgangspunkt i at 77 prosent blant de yrkesaktive lever i parforhold, blir den tilsvarende andelen knapt 72 prosent blant andre ikke-yrkesaktive personer i yrkesaktiv alder.

Den mer isolerte sosiale posisjonen til mange uførepensjonerte har også betydning for deres inntektsforhold. «Andre ikke-yrkesaktive» med lav inntekt lever i langt større grad i parforhold enn uførepensjonerte med lav inntekt. De er dermed i mindre grad henvist til å leve bare av sin egen (lave) inntekt.

Tabell 7: Prosentandel som har barn (ett barn eller to eller flere barn) blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon) i fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. 10.923 observasjoner, 8.435 personer.

Antall barn			tar hensyn	
	To eller flere barn	Ett barn	Odds-rate	til alder, kjønn & år
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	27.8	19.4	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	4.8	7.7	.16	.42
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	23.9	16.2	.77	1.39

Tabell 7 viser at en større andel av uførepensjonistene også lever uten barn sammenliknet både med yrkesaktive og med andre ikke-yrkesaktive personer. Vel halvparten av forskjellen mellom uførepensjonister og yrkesaktive skyldes at uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn de yrkesaktive. Men også når vi (i høyre kolonne av tabell 7) tar hensyn til alder samt kjønn og en periodeeffekt, er det betydelige forskjeller mellom yrkesaktive og andre voksne med hensyn til andelen som har barn. Setter vi andelen av de yrkesaktive som har barn til 50 prosent, blir den tilsvarende andelen av

uførepensjonistene 29 prosent, og 58 prosent hos andre ikke-yrkesaktive personer.

2.7 Sammendrag

Uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn andre grupper i yrkesaktiv alder. De har større helseproblemer, også etter kontroll for alder. Først og fremst omfatter dette førlighetsproblemer, i stor grad også psykiske plager, mens de er mindre overrepresentert med sanseproblemer (svekket syn og hørsel). Det er kun svake tendenser til hopning av ulike typer av helseproblemer blant uførepensjonistene, i det minste er hopningstendensene svakere enn blant yrkesaktive. Uførepensjonistene har lavere utdanning og inntekt enn andre voksne. Utdanningsforskjellene dempes kun svakt ved å ta hensyn til alder, mens inntektsforskjellen mellom uførepensjonister og yrkesaktive tvert om øker. En større andel av uførepensjonistene lever alene, og en større andel lever uten barn, sammenlignet med yrkesaktive og andre voksne som ikke har inntektsarbeid. Forskjellene i andeler som lever alene mellom uførepensjonister og andre voksne blir mer markert hvis vi tar hensyn til at uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn andre voksne. Ytterligere analyser viser at kvinner har flere førlighetsproblemer enn menn på tvers av yrkes- eller pensjonsstatus. Kvinner har også gjennomgående mindre utdanning, og betydelig lavere inntekt enn menn.

3 Materielle goder og betalingsproblemer

3.1 Risikofaktorer bak økonomisk marginalisering

Sosialpolitisk forskning i Storbritannia og i Norge har tradisjonelt vært opptatt av risikoen for økonomisk marginalisering (Room 1995). Økonomisk marginalisering kan være temporær og den kan være permanent. Temporær marginalisering knyttes gjerne til bestemte livsfaser som barndom, perioden med forsørgeransvar for små barn, og alderdom. Gjennom livsløpet vil mange veksle mellom perioder med relativ velstand og relativ fattigdom. Men samtidig kan fattigdom på et tidspunkt i livsfasen øke risikoen for å forbli økonomisk marginalisert også på seinere tidspunkt. Noen kan ende opp i en marginal posisjon gjennom alle livsfaser.

Flere forhold kan skape en permanent økonomisk marginalisering. Den mest åpenbare risikofaktoren er *lav arbeidsproduktivitet*. Personer som har lav arbeidsproduktivitet vil enten ikke finne arbeid overhodet, eller kun til svært lav lønn, om ikke staten går inn og subsidierer lønnen eller på annet vis kompenserer for den lave arbeidsproduktiviteten.

Uførepensjon, eventuelt kombinert med andre ytelser for uføre, er blant de viktigste virkemidler staten bruker til å kompensere personer med lav arbeidsproduktivitet. Spørsmålet er i hvor stor grad man lykkes med at mottakerne unngår relativ fattigdom. I innledningskapitlet påpekte vi at ytelsenivået som hovedregel er satt under tidligere inntektsnivå. Hvis uførepensjonistene har hatt lav arbeidsproduktivitet gjennom lang tid vil de ha hatt mindre muligheter til å foreta investeringer i egen (nedbetalt) bolig. De vil også ha hatt mindre muligheter til andre former for sparing, eller til opptjening av tjenestepensjoner.

Førrige kapittel viste at uførepensjonistene har mindre enn halvparten av medianinntekten til yrkesaktive personer. Dette betyr at uførepensjonistene også vil ha færre materielle goder. Men forskjellen mellom uførepensjonister og andre grupper kan være større for noen materielle goder enn andre. Vi skal først undersøke uførepensjonisters boligkonsum, bilhold og om en disponerer eget hytte/fritidshus. Deretter skal vi undersøke i hvor stor grad uførepensjonister har større problemer med å klare løpende utgifter enn andre i yrkesaktiv alder.

3.2 Uførepensjonisters materielle goder: størst forskjeller i bilhold, minst i boligkonsum

Hva en skaffer seg av materielle goder reflekterer både kjøpekraft og behov. Om en lever i parforhold øker de samlede økonomiske ressurser og dermed tilgangen på materielle goder, i det minste slik dette måles her. Om en har barn øker de materielle behovene. Ikke minst gjelder dette behovet for flere rom i boligen. Vi beskriver først tilgangen til økonomiske goder, dernest tar vi hensyn til personenes alder som i kapittel 2. Til slutt beskriver vi tilgangen til materielle goder der vi både tar hensyn til alder, om en lever i parforhold samt antall barn under 18 år (0 til 2 der 2 står for 2 eller flere barn).

Tabell 8: Antall rom i husholdet blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. 10.825 observasjoner for 8.382 personer.

Antall rom i husholdet	Gj.snitt	Sml. med yrkesaktive	... når vi tar hensyn til alder, kjønn & år	samt sivilstand og barn
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	4.7			
Uførepensjonister (< 5 timer)	4.0	-0.8	-0.9	-0.7
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	4.6	-0.3	0.0	-0.1

Tabell 8 viser antall rom i husholdet der vi (fortsatt) sammenligner uførepensjonister med yrkesaktive og andre ikke-yrkesaktive mellom 20 og 67 år. Uførepensjonistene levde i hushold som i gjennomsnitt hadde 4 rom minus kjøkken, bad og andre små rom under 6 m². Dette var 0.8 rom mindre enn yrkesaktive. Forskjellen i antall rom mellom uførepensjonister og yrkesaktive blir større når vi tar hensyn til alder (kjønn og undersøkelsesår gjør lite fra eller til), men blir noe mindre igjen om vi også tar hensyn til om en lever i parforhold samt om en har barn under 18 år.¹³ Dette peker tilbake på at uførepensjonister er eldre enn yrkesaktive, men også at de sjeldnere lever i parforhold og sjeldnere har forsørgeransvar.

¹³ Variabelen antall rom i husholdet er skjevfordelt. Den varierer fra 0 til 23 rom. Av den grunn anvender vi i beregningen av statistisk usikkerhet en metode som tillegger de mest avvikende observasjonene noe mindre vekt enn ordinære metoder for å estimere en såkalt varians-kovarians matrise. Når vi sammenligner uførepensjonister og yrkesaktive får vi likevel de samme resultatene når vi ser på medianen som når vi ser på gjennomsnittet i

Uførepensjonistene har også færre rom i husholdningen om vi sammenligner med andre voksne som ikke er yrkesaktive. Tar vi hensyn til alder har denne gruppen praktisk talt like mange rom å boltre seg på som de yrkesaktive.

Uførepensjonistene tilbringer mer tid i boligen enn yrkesaktive (Øverbye 1999). Da er det rimelig å anta at uførepensjonistene prioriterer boligen høyere enn andre former for konsum sammenlignet med andre voksne. Derfor er det sannsynlig at forskjellen i boligstandard skyldes at uførepensjonistene har lavere kjøpekraft mer enn at de har lavere preferanse for boligkonsum.

Tabell 9: Tilgang til bil blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon. Levekårsundersøkelsene fra 1983, 1987 og 1995. 8.259 observasjoner og 6.597 personer.¹⁴

Tilgang til bil	Prosent	Oddsrate	når vi tar hensyn til alder, kjønn & år	samt sivilstand og barn
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	91.1	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	63.3	.17	.24	.30
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	79.0	.37	.54	.52

Tabell 9 viser at uførepensjonistene langt sjeldnere hadde tilgang til bil sammenliknet med yrkesaktive. Mens 91 prosent av de yrkesaktive hadde tilgang til bil, hadde 63 prosent av uførepensjonistene slik tilgang. Endringer i oddsratene når vi tar hensyn til demografiske variabler viser at noe av forskjellen kan tilskrives at uførepensjonistene hadde høyere alder, og de sjeldnere har partner eller barn.¹⁵ Men selv om vi tar hensyn til disse demografiske faktorene, var det fortsatt betydelige forskjeller mellom uførepensjonister og yrkesaktive i hvor stor andel som hadde tilgang til bil. Setter vi andelen av yrkesaktive som hadde tilgang til bil til 91 prosent (som i

tabell 5. For denne sammenligningen gjør det heller ikke noe fra eller til om vi begrenser antall rom oppad til for eksempel 10 rom.

¹⁴ Spørsmålene i levekårsdataene fra 1991 er ikke sammenlignbare med de øvrige tre levekårsundersøkelsene med hensyn til tilgang til bil eller egen hytte. Også i disse analysene tar vi hensyn til at levekårsundersøkelsene på grunn av panelene har flere observasjoner enn personer.

¹⁵ Når forskjellen i andel som har tilgang til bil gir en oddsrate på 0.17, så betyr dette den tilsvarende forskjellen i andel som ikke har tilgang til bil er 5.88 (1/0.17).

tabell 9), kan en tilsvarende andel hos uførepensjonister beregnes til 73 prosent, som kan sammenlignes med 63 prosent om vi ikke tar hensyn til disse demografiske variablene.¹⁶

Andre voksne, som verken er yrkesaktive eller uførepensjonister, har også oftere tilgang til bil enn uførepensjonister, selv om forskjellen ikke er like stor som mellom yrkesaktive og uførepensjonister.

En betydelig lavere andel kvinner enn menn har tilgang til bil (tabell 8 i vedlegg 3). Denne forskjellen har liten betydning for sammenligninger mellom uførepensjonister og andre voksne i tabell 9. Den medfører imidlertid at «andre ikke-yrkesaktive» oftere har tilgang til bil når vi tar hensyn til at kvinner er sterkt overrepresentert i denne gruppen (se figur 2).

Forskjellen i tilgang til bil mellom uførepensjonister og andre grupper kan skyldes kjøpekraft (ulik inntekt), men det kan også skyldes forskjeller i behovet for bilhold. Særlig blant yrkesaktive kan bilhold være nødvendig for å komme seg til arbeidet. Tar vi hensyn til inntekten reduseres forskjellen mellom uførepensjonister og yrkesaktive (i analysen helt til høyre i tabell 9) med en tredjedel.¹⁷ Ut fra dette kan vi anta at cirka en tredjedel av forskjellen i tilgang til bil mellom yrkesaktive og uførepensjonister skyldes forskjeller i kjøpekraft mens to tredjedeler skyldes andre forhold, når demografiske forhold (alder, kjønn, parforhold, barn) holdes konstant.

Tabell 10: Tilgang på egen hytte blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon. Levekårsundersøkelsene fra 1983, 1987 og 1995. 8.259 observasjoner og 6.597 personer.

Tilgang til egen hytte	Prosent	Oddsrate	når vi tar hensyn til alder, kjønn & år	samt sivilstand og barn
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	28.1	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	25.4	.87	.49	.53
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	24.3	.82	.86	.87

¹⁶ Dette kan beregnes med $100 * (\exp(\ln(0.91)/(1-0.91)) + \ln(0.30)) / (1 + \exp(\ln(0.91)/(1-0.91)) + \ln(0.30))$.

¹⁷ Når vi måler dette som logaritmen av oddsratene i tabell 6A, det vil si som en additiv logit-modell.

Tabell 10 viser at det bare er små (og statistisk usikre) forskjeller i tilgang til egen hytte mellom uførepensjonister og yrkesaktive. Forskjellene i tilgang til egen hytte blir riktignok større om vi tar hensyn til alder (samt kjønn og undersøkelsesår), om enn fortsatt mindre enn de tilsvarende forskjellene i tilgang til egen bil (i tabell 9). Tar vi hensyn til inntekt reduseres forskjellen med vel en femtedel. Forskjellen i inntekt kan altså forklare noe. Trolig kan uførepensjonistenes reduserte mulighet til sparing gjennom livsløpet forklare mer. En del av forskjellen må trolig også tilskrives forskjeller i funksjonsevnen som impliserer at uførepensjonistene vil ha mindre nytte av egen hytte.

Alt i alt viser analysene at uførepensjonistene har dårlig materiell standard enn yrkesaktive. Forskjellene er størst om vi ser på tilgang til bil, de er litt mindre om vi ser på tilgang til egen hytte, og minst når vi ser på antall rom i boligen. Det siste svarer til funn som også ble gjort i «Utjamningsmeldinga» (Stortingsmelding nr 50, 1998-99). Forskjellene kan dels tilskrives forskjeller i behov (bil) og funksjonsevne (bil, hytte), men også forskjeller i kjøpekraft. I noen grad skyldes sammenhengene at uførepensjonister har hatt mer begrensede muligheter til å akkumulere formue over livsløpet, og peker således tilbake på lav inntekt tidligere i livet.

3.3 Uførepensjonister har oftere problemer med løpende utgifter

Høy inntekt gir mulighet for høyere forbruk. Men det er ikke nødvendigvis slik at lav inntekt gir flere økonomiske problemer. De som har lav inntekt kan i noen grad tilpasse sitt forbruk etter inntekten. Denne muligheten vil være størst for de som har lave faste utgifter (nedbetalt bolig, ingen utgifter til barn eller til hjelpemidler for å fungere i hverdagen).

Hvis uførepensjonister kan tilpasse forbruket etter inntekten, er det ikke sikkert de opplever betalingsproblemer oftere enn andre, selv om de er fattigere. På den annen side, hvis løpende inntekter bare så vidt strekker til for å dekke nødvendig konsum (mat, klær, oppvarming) kan uførepensjonister ha mindre å stå imot med om uforutsette utgifter skulle inntreffe. Levekårsundersøkelsene stiller to spørsmål om problemer med å klare de løpende utgiftene: «Har det i løpet av det siste året hendt at husholdet har hatt problemer med å klare de løpende utgifter til mat, transport, bolig og liknende? Hendte det ofte, av og til, en sjelden gang eller aldri?» «Var økonomien slik at dere størsteparten av året ikke hadde mulighet for å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner til for eksempel tannlege eller repara-

sjon?» Disse spørsmålene ble stilt i de tre levekårsundersøkelsene fra 1987 til 1995 (ikke i 1983).

Tabell 11: Prosentandeler som har problemer med å klare de løpende utgifter samt har problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon. Levekårsundersøkelsene fra 1987, 1991 og 1995. 7.905 og 7.866 observasjoner og 6.321 og 6.295 personer.

(A) Problemer med å klare de løpende utgifter	Prosent ¹⁸				Odds-rate	... tar hensyn til alder, kjønn og år	samt sivilst. og barn
	Ofte	Av og til	Sjelden	Aldri			
Yrkesaktive (minst 20 timer)	2.7	5.9	9.1	82.2	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	9.6	9.4	7.2	73.9	1.79	5.62	5.18
Andre ikke yrkesaktive (<5 t)	7.9	12.1	10.8	69.2	2.16	2.39	2.25

(B) Problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner?	Prosent		Odds-rate	... tar hensyn til alder, kjønn og år	samt sivilst. og barn
	Ja	Nei			
Yrkesaktive (minst 20 timer)	10.1	89.9	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	25.0	75.0	2.98	5.28	4.66
Andre ikke yrkesaktive (<5 t)	22.5	77.5	2.58	2.34	2.19

Tabell 11A viser at uførepensjonister oftere enn yrkesaktive har problemer med å klare løpende utgifter. Uførepensjonistene opplever likevel slike problemer sjeldnere enn «andre voksne som ikke er yrkesaktive». Tar vi hensyn til alder (samt kjønn og periode), finner vi imidlertid at uførepensjonistene er dramatisk overrepresentert blant de som har problemer med å klare de løpende utgifter, både sammenliknet med yrkesaktive og andre ikke-yrkesaktive. Setter vi andelen som opplever betalingsproblemer blant de yrkesaktive til 10 prosent, så blir den tilsvarende andelen 37 prosent blant uførepensjonistene og 20 prosent blant andre voksne som verken har inntektsarbeid eller uførepensjon.¹⁹ Disse forskjellene dempes litt, men ikke mye, om vi også tar hensyn til sivilstand og antall barn. Sagt annerledes:

¹⁸ I analysen av «å klare de løpende utgifter» viser prosentene til prosenter av observasjonene uten å ta hensyn til at samme person kan inngå i to av de tre levekårsundersøkelsene.

¹⁹ Ettersom denne beregningen baseres på en antakelse om proporsjonale odds, så spiller det ingen rolle hvor ofte problemene med å betale de løpende utgifter inntre.

Uførepensjonister er gjennomgående eldre enn andre i yrkesaktiv alder. De fleste yrkesaktive opprettholder en relativ god inntekt fram mot pensjonsalderen, om de da ikke førtidspensjoneres, for eksempel i form av uførepensjon. Av denne grunn forsterkes uførepensjonistenes problemer med å klare de løpende utgiftene når vi tar hensyn til alder.

Forskjellene i evne til å mestre løpende utgifter mellom uførepensjonister og andre grupper er oppsiktsvekkende store, i og med at uførepensjonister (også) må forventes å tilpasse seg lavere inntekt ved å velge lavere konsumnivå. Det er grunn til å forvente at forskjellene er enda større hva gjelder evne til å mestre uforutsette utgifter. Dette spørsmålet fanger opp i hvilken grad husholdningene har greidd å spare opp en reserve i påkommende tilfelle. Tabell 11B bekrefter denne antakelsen et stykke på vei. Forskjellen mellom yrkesaktive og uførepensjonister er større om vi ser på problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner enn om vi i tabell 11A ser på problemer med å klare de løpende utgifter. Andre voksne som ikke har inntektsarbeid har også sjeldnere problemer med å betale en uforutsett regning på 2.000 kroner sammenliknet med uførepensjonistene.

Problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner avtar med alder. Ved samme alder har uførepensjonistene atskillig større sannsynlighet for å oppleve problemer med uforutsette utgifter både sammenliknet med yrkesaktive og sammenliknet med andre voksne som ikke har inntektsarbeid. De forskjellene vi finner i problemer med uforutsette regninger minner om tilsvarende forskjeller i å klare de løpende utgiftene (i tabell 11A). Hvis 10 prosent av de yrkesaktive har problemer med å betale en uforutsett regning på 2.000 kroner, så er de tilsvarende andelene 37 prosent blant uførepensjonister og 21 prosent blant andre voksne som ikke er yrkesaktive. Igjen er årsaken at uførepensjonister er eldre enn de andre gruppene, og således – ut fra alder alene – burde hatt mindre problemer enn de øvrige.

Kvinner rapporterer oftere enn menn problemer både med løpende utgifter og med å betale en uforutsett regning (tabell 10 i vedlegg 3). Ytterligere analyser viser at det er først og fremst er blant de som lever alene (med eller uten barn) at kvinner oftere har betalingsproblemer enn menn, og at forskjeller i inntekt kan gjøre rede for denne forskjellen i opplevde betalingsproblemer (tabell ikke vist).

3.4 Uførepensjonister er overrepresentert blant de økonomisk marginaliserte

Som vist i kapittel 2 er uførepensjonistenes medianinntekt kun 43 prosent av de yrkesaktives, til tross for at full tilleggspensjon i folketrygden ligger rundt 60 prosent av tidligere inntekt (for inntekter under 6 G, 281.700 kroner våren 2000). Inntektsforskjellen øker ytterligere om vi tar hensyn til at uførepensjonister gjennomgående er eldre enn yrkesaktive. Dette peker tilbake på at mange uførepensjonister hadde lave inntekter også før de blir pensjonert, noe som også reflekteres av et lavt utdanningsnivå.

Uførepensjonister må forventes å prioritere boligkonsum høyere enn andre grupper, i og med at de tilbringer vesentlig mer av sin tid i boligen. Imidlertid bor de litt trangere enn både yrkesaktive og andre voksne som ikke er yrkesaktive. Uførepensjonister har langt sjeldnere tilgang til bil, og noe sjeldnere tilgang til egen hytte. De opplever oftere enn yrkesaktive problemer med å betale løpende utgifter, og de har større problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner sammenlignet med yrkesaktive. Innenfor like aldersgrupper blir forskjellene mellom yrkesaktive og uførepensjonister enda større. Forskjellene blir bare ubetydelig redusert om man tar hensyn til at færre uførepensjonister har forsørgeransvar eller bor i hushold med flere voksne.

I motsetning til andre stønadsmottakere er de fleste uførepensjonister i tilstanden fram til sin død eller til de går over på alderspensjon, som beregnes etter samme regler. Ettersom uførepensjonister er en så stabil mottakergruppe, er det grunn til å tro at overrepresentasjonen av lav inntekt og økonomiske problemer i denne gruppen er et permanent trekk ved deres livssituasjon, og ikke et overgangsfenomen.

4 Sosial kontakt

4.1 Problemstillinger

Gjennom det siste tiåret har europeisk sosialforskning dreidd interessen fra studier av økonomisk deprivasjon til studier av sosial ekskludering. Lavinntektstakere er ikke nødvendigvis sosialt ekskluderte, samtidig som sosial ekskludering er mye mer enn økonomisk deprivasjon. The European Observatory on Social Exclusion definerer sosial ekskludering som følger (Berghman 1995:25):

social exclusion... refer[s]...to multidimensional disadvantage, which is of substantial duration and which involves dissociation from the major social and occupational milieux of society.

Sosial integrasjon kan skapes i arbeidslivet og nærmiljøet, i omgang med familie og venner samt ved deltakelse i eksterne arenaer som organisasjoner og ulike former for fritidsaktiviteter. Sosial kontakt med andre mennesker dekker behovet for tilhørighet, og det bidrar til å dekke behov for anerkjennelse, kjærlighet og selvutfoldelse.

Levekårsundersøkelsene gir oss mulighet til å følge opp den bredere interessen for sosial ekskludering/inkludering. I dette kapitlet skal vi analysere to trekk ved personenes sosiale kontakt eller tilhørighet. Det ene er graden av sosial integrasjon i nærmiljøet. Det andre er i hvilken grad en har fortrolige venner. I det neste kapitlet (kapittel 5) skal vi analysere deltakelse i fritidsaktiviteter og i ulike typer av organisasjoner.

Gjennom disse analysene kan vi undersøke i hvilken grad uførepensjonister er mindre sosialt integrert enn andre grupper i yrkesaktiv alder. Er uførepensjonister mer sosialt marginaliserte enn andre voksne i yrkesaktiv alder, og holder denne sammenheng seg også om vi kontrollerer for bakenforliggende faktorer som alder, inntekt, utdanning og helse? Disse spørsmålene er særlig relevante i vurderingen av den såkalte arbeidslinja. Arbeidslinja i sosialpolitikken bygger på en antakelse at mottak av sosiale stønader på varig basis (herunder uførepensjon) i seg selv kan virke sosialt passiviserende.

Enkelte forskningsfunn gir empirisk støtte til en slik antakelse. I en oppfølgingsanalyse fant Andersen (1995) at knapt 1/3 av 60 langtidssyk-meldte gav uttrykk for at nettverk og sosial liv ble forringet i løpet av syke-

og attføringsperioden. Andelen økte tredje året etter sykmeldingen, spesielt blant de som mottok rehabiliteringspenger. Fragmentering av sosiale nettverk og sosial isolasjon ser Andersen i sammenheng med at strukturen på dagene kan gå i oppløsning når en er langtidssykmeldt. De langtidssykmeldte kom i en ond sirkel ved at sosial desintegrasjon utløser tilbaketrekning, som igjen utløste ytterligere desintegrasjon. Andersen mener at sosial desintegrasjon går sammen med passivt-unngående mestringsstrategi. Blekesaune (1997) fant at noen langtidsmottakere av rehabiliteringspenger gav uttrykk for at det å sitte hjemme skaper en følelse av at ingen har bruk for en, at en føler seg som en taper. Dette kan bety at fravær av nettverk via arbeidslivet i neste omgang også medfører svakere nettverk på andre arenaer enn arbeidslivet. Antakelsen at mottak av sosiale stønader for livsopphold i seg selv virker passiviserende er imidlertid omstridt. Kritikere hevder at forskjeller i aktivitetsnivå mellom stønadsmottakere og yrkesaktive snarere skyldes forskjeller i helse og inntekt (Halvorsen og Johannessen 1998).

Innenfor empiriske undersøkelser kan det være vanskelig å skille mellom seleksjons- og læringseffekter. Hvis langtidsmottakere er mer sosialt isolerte, også etter kontroll for andre forhold, kan det skyldes «lært hjelpe-løshet». Men det kan også skyldes at de mest sosialt isolerte også er de som er vanskeligst å attføre, og de vil i større grad selekteres til langtidsmottak.

I dette, og i det påfølgende kapitlet, skal vi undersøke hvorvidt uførepensjonering i seg selv virker passiviserende ved hjelp av tverrsnittdata. Hvis det er en sammenheng mellom mottak av uførepensjon og svak sosial integrasjon, også når vi kontrollerer for faktorer som alder, utdanning, inntekt og mål på helse eller funksjonsevne, er det mulig at selve mottaket av uførepensjon bidrar til svakere sosial integrasjon. Finner vi ingen sammenheng, er hypotesen svekket. Uten paneldata det likevel vanskelig å skille klart mellom lærings- og seleksjonseffekter. I kapittel 6 skal vi belyse de samme spørsmålene ved hjelp av paneldelen i leveårsundersøkelsene.

4.2 Forskjeller i nærmiljøintegrasjon skyldes alder og psykiske plager

Arbeid kan hjelpe til å strukturere hverdagen. Arbeid er også en arena for sosial kontakt. Slik kan arbeid bidra til sosial trening og større kontaktflate. Mangel på arbeid eller andre kontaktskapende aktiviteter som omsorg for barn kan føre til at uførepensjonister blir svakere integrert i nærmiljøet enn både yrkesaktive og andre grupper som ikke er yrkesaktive. Det er også

mulig at uførepensjonister ikke føler at det er sosialt akseptert å være for aktive i nærmiljøet. Dette kan bryte med opplevde rolleforventninger som knytter seg til det å være uførepensjonist. Hvis disse antakelsene er riktige, kan de medføre til at uførepensjonister er mer isolert i nærmiljøet enn både yrkesaktive og andre ikke-yrkesaktive.

På den annen side er det mulig at nærmiljøet er en alternativ arena for sosial integrasjon nettopp hos de som er svakere integrert på andre arenaer. Uførepensjonister har mer fritid på dagtid som potensielt kan brukes til å dyrke sosial kontakt i nærmiljøet. Uførepensjonen burde dessuten gi personene større overskudd som kan brukes til å bli sterkere integrert i nærmiljøet.

I disse analysene skal vi bruke to indikatorer på nærmiljøintegrasjon. Levekårsundersøkelsene spør deltakerne: «Bortsett fra medlemmer av din egen familie, har du noen gode venner, her på stedet?» Svaralternativene er «Ja» og «Nei». Cirka 90 prosent av de mellom 20 og 67 år svarer ja. Disse stilles oppfølgingsspørsmålet: «Hvor ofte treffer du disse?» Svaralternativene er «Omtrent daglig», «Omtrent hver uke, men ikke daglig», «Omtrent hver måned, men ikke hver uke», «Noen ganger i året, men ikke hver måned» og «Sjeldnere enn hvert år». Vel halvparten svarer «Hver uke», mens kun en kvart prosent svarer «Sjeldnere enn hvert år». Av disse to spørsmålene har vi konstruert en indikator på nærmiljøintegrasjon som vi har kalt «Gode venner». De som har svart «Nei» på spørsmålet «Har gode venner på stedet» eller «Sjeldnere enn hvert år» er gitt verdien 1. «Omtrent daglig» er gitt høyeste verdi 5 på denne indikatoren.

Levekårsundersøkelsen spør videre: «Hvor mange familier/husstander i nabolaget kjenner du så godt at dere besøker hverandre av og til?» Svaralternativene er «Ingen», «1», «2», «3-4» og «5 eller flere». Disse har vi gitt verdiene 1 for «Ingen» og 5 for «5 eller flere». Vi har kalt denne indikatoren «Antall husstander». Det er relativt jevnt fordeling mellom de fem svaralternativene, med en viss overvekt på «Ingen» samt de to høyeste verdiene.

De to indikatorene på sosial nærmiljøintegrasjon korrelerer forholdsvis lavt ($r=.245$). Vi antar derfor at de måler ulike trekk ved personenes integrasjon i nærmiljøet. «Antall husstander» måler personenes nabokontakt (hvor mange naboer man omgås). «Gode venner» måler grad av vennetnettverk på stedet, der «sted» er et større område enn det umiddelbare naboskap.

I første omgang analyserer vi graden av nærmiljøintegrasjon ved hjelp av en additiv indeks som består av begge indikatorene «Gode venner» og «Antall familier». «Gode venner» og «Antall familier» gis samme vekt og indeksen standardiseres (gis gjennomsnitt 0 og standardavvik 1). Graden av integrasjon i nærmiljøet ser vi som betinget av om en har inntektsarbeid eller er uførepensjonert, eller om en av andre grunner enn uførepensjon ikke har inntektsarbeid.

Vi antar at uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet enn både yrkesaktive og andre ikke-yrkesaktive. Vi undersøker om eventuelle forskjeller i nærmiljøintegrasjon mellom disse gruppene kan forklares med demografiske forhold som personens kjønn og alder og om de lever i parforhold og antall barn.

Dernest tar vi også hensyn til utdanning, inntekt og helse. Analyser av tidsbruk i nærmiljøet (Blekesaune, under publisering) antyder at integrasjon i nærmiljøet reduseres om en lever i parforhold, at den øker om en har barn, samt at den reduseres med utdanning og inntekt. Endelig antar vi at dårlig helse reduserer graden av nærmiljøintegrasjon. Vi anvender de tre indikatorene på helseproblemer som vi konstruerte i kapittel 4.2.

Tabell 12 A og B viser til sammen seks regresjonsmodeller. Koeffisientene viser hvor store forskjeller det er i gjennomsnittet på den avhengige variabelen mellom de gruppene om sammenlignes. Hvis koeffisienten er dobbelt så stor som den tilhørende standardfeilen, så er de forskjeller (sammenhenger) som koeffisientene uttrykker statistisk signifikante. Modell 1 viser graden av nærmiljøintegrasjon som resultat av om en er yrkesaktiv, uførepensjonist, ikke yrkesaktiv uten uførepensjon, samt kjønn. Modellen viser at uførepensjonister er svakere integrert i nærmiljøet enn yrkesaktive. Forskjellen utgjør 14.3 prosent av standardavviket, som er det gjennomsnittlige avviket fra gjennomsnittet på indeksen nærmiljøintegrasjon. Andre ikke yrkesaktive (som ikke har uførepensjon) er sterkere integrert i nærmiljøet enn både uførepensjonister og yrkesaktive. Det vil si at uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet enn de yrkesaktive, og enda svakere integrert i nærmiljøet enn andre som ikke er yrkesaktive. Modellen viser også (mer overraskende) at menn er noe sterkere integrert i nærmiljøet enn kvinner.

Tabell 12 A og B: Graden av nærmiljøintegrasjon som resultat av kjennetegn ved personer mellom 20 og 67 år fra fire levekårsundersøkelser, 1983-1995.²⁰ Lineær regresjonsanalyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. 10.681-10.832 observasjoner, 8.281-8.369 personer.

(A) Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.143	(.049)	-.027	(.053)	-.047	(.053)
Andre ikke yrkesaktive	.108	(.026)	.112	(.027)	.087	(.027)
Kvinne (1 & 0)	-.038	(.022)	-.040	(.022)	-.044	(.022)
Alder ±40 år /10			-.057	(.019)	.004	(.020)
Alder*alder			-.009	(.008)	.026	(.009)
Alder*alder*alder			-.001	(.005)	-.014	(.006)
Parforhold (1 & 0)					-.182	(.027)
Antall barn under 18 år					.150	(.015)
Konstant	.005		.017		.004	
R ²	.005		.011		.023	

(B) Forklaringsvariabler:	Modell 4		Modell 5		Modell 6	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.150	(.054)	.062	(.055)	-.037	(.057)
Andre ikke yrkesaktive	-.007	(.055)	.111	(.027)	.015	(.030)
Kvinne (1 & 0)	-.101	(.024)	-.027	(.022)	-.087	(.024)
Alder ±40 år /10	-.001	(.020)	.006	(.020)	-.002	(.020)
Alder*alder	.017	(.009)	.024	(.009)	.014	(.009)
Alder*alder*alder	-.010	(.006)	-.014	(.006)	-.010	(.006)
Parforhold (1 & 0)	-.189	(.026)	-.197	(.026)	-.204	(.027)
Antall barn under 18 år	.151	(.012)	.149	(.012)	.151	(.015)
Utdanning ±10 år	-.016	(.004)			-.021	(.004)
Rot inntekt ²¹	-.015	(.003)			-.016	(.003)
Førlighet			.004	(.022)	.002	(.022)
Psykiske plager			-.080	(.011)	-.088	(.011)
Sansedefekter			.003	(.065)	.000	(.064)
Konstant	.283		.042		.376	
R ²	.029		.029		.036	

²⁰ I denne og alle senere regresjonsanalyser er de fire levekårsundersøkelsene representert med dummyvariabler (kodet 1 og -1), som i de foregående analysene. Konstantleddet i den første modellen er således et estimat for en yrkesaktiv mann som et uveid gjennomsnitt av de fire levekårsundersøkelsene.

²¹ Variabelen er kvadratroten av inntekt i tusen kroner minus 10. Det vil si at de som tjener 100.000 kroner har verdien 0 $\left(\left(\frac{100.000}{1.000}\right)^{.5}-10\right)$ mens de som tjener 225.000 kroner har verdien 5 $\left(\left(\frac{225.000}{1.000}\right)^{.5}-10\right)$.

Som forventet er uførepensjonistene svakere integrert i nærmiljøet enn de yrkesaktive og (enda mer) i forhold til andre som ikke er yrkesaktive. Men hvorfor er uførepensjonistene svakere integrert? En grunn er at de har dårligere helse, og at det er dette begrenser deres aktivitet i nærmiljøet. En annen grunn kan være at de (som vist i kapittel 2) har svakere familierelasjoner ved at flere lever alene og flere lever uten barn. En tredje forklaring kan være at de er eldre enn de gruppene vi sammenligner dem med.

I de øvrige regresjonsmodellene i tabell 12 (A og B) tar vi hensyn til at slike forhold kan ha betydning for graden av integrasjon. Hvis forskjellen i integrasjon mellom uførepensjonister og andre svekkes når vi tar hensyn til (kontrollerer for) andre variabler, betyr det at disse variablene kan forklare hvorfor uførepensjonistene er svakere integrert i naboskapet enn andre voksne. Hvis forskjellen består, kan dette bety at mottak av uførepensjon i seg selv svekker nærmiljøintegrasjonen. Dette vil i så fall støtte opp om argumentasjonen bak «arbeidslinja»: at mottak av sosiale ytelser (her: uførepensjon) i seg selv kan virke sosialt passiviserende.

Modell 2 i tabell 12A tar hensyn til alder. Integrasjonen i nærmiljøet avtar med alder. Om vi tar hensyn til alder forsvinner mye av forskjellen i integrasjon mellom uførepensjonister og andre (gjennomgående yngre) grupper. I sammenligningen mellom uførepensjonister og yrkesaktive forsvinner nesten 80 prosent av forskjellen i nærmiljøintegrasjon, og den forskjellen som fortsatt består er liten og statistisk svært usikker. Om vi sammenligner uførepensjonister med andre som ikke er yrkesaktive forsvinner vel 40 prosent av forskjellen, men uførepensjonistene er fortsatt svakere integrert enn andre som ikke er yrkesaktive.

Modell 3 tar hensyn til om en lever i parforhold eller ikke, samt antall barn under 18 år (0 til 2). Modellen viser (som forventet) at det å leve i parforhold medfører at en blir *svakere* integrert i nærmiljøet, mens det å ha barn medfører at en blir *sterkere* integrert i nærmiljøet. Men selv i modell 3 er uførepensjonister svakere integrert i nærmiljøet enn andre ikke-yrkesaktive. Forskjellen består altså, selv når vi tar hensyn til familieforhold hos uførepensjonister og andre ikke-yrkesaktive.

Modell 4 (i tabell 12B) viser at heller ikke utdanning og inntekt kan gjøre rede for hvorfor uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet enn andre som ikke er yrkesaktive. Lang utdanning og høy inntekt innebærer at en er svakere integrert i nærmiljøet. Grunnen til dette er etter alt å dømme at de som har lang utdanning og høy inntekt er sterkere integrert på andre

arenaer enn i nærmiljøet. Utdanning og inntekt kan gjøre rede for hvorfor «andre ikke yrkesaktive» er bedre integrert i nærmiljøet enn de yrkesaktive. Om vi tar hensyn til utdanning og inntekt, er det ikke lenger noen forskjell i nærmiljøintegrasjon mellom yrkesaktive og «andre ikke yrkesaktive». Men uførepensjonistene er fortsatt dårligere integrert. Modellen viser for øvrig at ved samme inntekt og utdanning er kvinner betydelig svakere integrert i nærmiljøet enn menn.

Modell 5 inkluderer tre indekser for helseforhold: førlighet, psykiske plager og sansedefekter. Ved å inkludere disse variablene, blir forskjellen mellom uførepensjonister og andre voksne betydelig mindre og statistisk usikker. Det forhold at uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet enn andre, har altså sammenheng med at uførepensjonistene har svakere helse enn andre i samme alder. Av helsevariablene er det særlig de psykiske plagene som reduserer graden av nærmiljøintegrasjon. Psykiske plager omfatter angst og depresjoner, plager som medfører at en blir mindre aktiv i forhold til andre mennesker. Det er ingen sammenheng mellom førlighet eller sansedefekter og nærmiljøintegrasjon. Forskjellene i nærmiljøintegrasjon mellom uførepensjonister og andre blir enda mindre når vi i modell 6 tar hensyn både til helse samt utdanning og inntekt.

Oppsummert viser analysen at uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet enn andre voksne. I noen grad er forklaringen at uførepensjonister er gjennomgående eldre enn andre voksne, i noen grad har det sammenheng med at uførepensjonistene har større innslag av psykiske plager enn andre voksne. Det forhold at uførepensjonister er gjennomgående eldre enn de yrkesaktive er hovedgrunnen til at de er svakere integrert i nærmiljøet enn de yrkesaktive. Det forhold at uførepensjonistene har større innslag av psykiske problemer er en hovedgrunn til at de gjennomgående er svakere integrert i nærmiljøet enn andre voksne som ikke er yrkesaktive. Tar vi hensyn til disse variablene er det ikke lenger forskjeller i nærmiljøintegrasjon mellom uførepensjonister og andre voksne.

Vi kan ikke utelukke at ekskludering fra arbeidsstyrken *indirekte* har sammenheng med noen av de faktorene som forklarer svak nærmiljøintegrasjon. Det er mulig at det større innslag av psykiske plager som uførepensjonister rapporterer i noen grad har oppstått som en følge av at de står utenfor arbeidsstyrken, og at disse psykiske plagene medfører at de blir sosialt mer isolert. Vi finner likevel ingen indikasjon på at det å stå utenfor arbeidslivet direkte fører til svakere integrasjon i nærmiljøet. Det forhold at andre voksne som står utenfor arbeidsstyrken er bedre integrert i nærmiljøet

enn både yrkesaktive og uførepensjonister kan ses som en indikasjon på at naboskapsintegrasjon snarere øker enn minsker hvis en ikke er i inntektsarbeid. Forklaringen er sannsynligvis at de oppholder seg mer i nærmiljøet enn yrkesaktive, og at nærmiljøet fungerer som en alternativ arena for de som er svakere integrert i arbeidslivet.

Innledningsvis i dette avsnittet konstruerte vi to indikatorer på nærmiljøintegrasjon. Den ene kalte vi «Gode venner», den andre «Antall hushold». «Gode venner» måler antall venner på stedet og hvor ofte man pleier å besøke dem. «Antall hushold» måler antallet naboer en har kontakt med. Vi viste at disse to indikatorene på integrasjon i nærmiljøet ikke korrelerte høyt ($r=.245$), og vi antok derfor at de måler ulike dimensjoner ved nærmiljøintegrasjon. Vi har derfor gjennomført analysene i tabell 12 A og B også for disse indikatorene hver for seg. Se tabell 11 og 12 (A og B) i vedlegg 3.

Tabell 11 i vedlegg 3 viser at uførepensjonister ikke besøker venner på bostedet like ofte som andre voksne som ikke er yrkesaktive (modell 1). Forskjellen kan forklares med uførepensjonistenes høyere alder (modell 2). Det er ingen systematiske forskjeller med hensyn til hvor ofte uførepensjonister og yrkesaktive besøker venner på stedet.

Tabell 12 i vedlegg 3 viser at uførepensjonistene har mindre nabo-kontakt, både når vi sammenligner med yrkesaktive og med andre ikke yrkesaktive personer (modell 1). Disse forskjellene forsvinner ikke om vi tar hensyn til at uførepensjonistene er gjennomgående eldre, samt at de har andre familieforhold enn andre voksne (modell 2 og 3). Forskjellen kan forklares med at uførepensjonistene har dårligere helse enn andre voksne (modell 5). Det er de psykiske plagene, som uførepensjonistene rapporterer i større grad enn andre voksne, som kan forklare at de har dårligere nabo-kontakt enn andre voksne.

Analysene i tabell 11 og 12 i vedlegg 3 viser ellers at kvinner pleier omgang med færre familier eller hushold i nabolaget enn menn. De som lever i parforhold pleier omgang med naboene mindre hyppig enn de som lever alene. Det å ha barn medfører at man pleier omgang med flere familier eller hushold i nabolaget. Lang utdanning medfører at man sjeldnere pleier omgang med naboene, mens god inntekt medfører generelt svakere nærmiljø-integrasjon både med hensyn til hyppighet og antall familier som omgås.

Konklusjonen blir at uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet enn andre voksne. Fordi de gjennomgående er eldre går de mindre på besøk til naboene, eller får færre besøk, enn andre voksne som ikke er yrkesaktive. Fordi de har høyere innslag av psykiske plager pleier de omgang med færre familier eller husstander på stedet enn andre voksne, yrkesaktive som ikke yrkesaktive.

4.3 Også forskjeller i andelen med fortrolige venner skyldes alder og psykiske plager

Så langt har vi analysert personenes sosiale integrasjon knyttet til naboskap og nærmiljø. Vi har vist at mange av de mest ressurssterke (personer med lang utdanning og høy inntekt) pleier relativt liten kontakt med de som bor i nærmiljøet, men også de mest ressurssvake (de som har psykiske plager, herunder mange uførepensjonister) har svake sosialt nettverk på bostedet.

Besøksfrekvens til naboer og familier på stedet representerer en *kvantitativ* side ved folks sosiale integrasjon. Å ha fortrolige venner innebærer en mer *kvalitativ* side ved sosial kontakt. Fortrolige venner kan også bo utenfor ens eget bosted. Levekårsundersøkelsene spør deltakerne: «Bortsett fra medlemmer av din egen familie, har du noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med?» Svaralternativene er «Ja», «Nei» og «Vet ikke». Av de som vi analyserer svarer 78 prosent «Ja», 19 prosent «Nei» og tre prosent «Vet ikke». Mellom de fire levekårsundersøkelsene er det en tendens til at en økende andel svarer «Ja». Andelen som svarte «Ja» (har fortrolige venner) økte fra 70 prosent i 1983 til 83 prosent i 1995. Økningen kan ha sammenheng med endringer i familiemønsteret, med endringer i alderssammensetningen, eller med historiske endringer i (opplevelsen av å ha) fortrolige venner. Vi unnlater å følge opp akkurat disse hypotesene i denne rapporten. De som svarer «Vet ikke» gir vi en verdi mellom «Ja» og «Nei».

Tabell 13 A og B (neste side) viser til sammen seks logit-modeller der den avhengige variabelen er ordinal («Ja», «Vet ikke», «Nei»). Koeffisientene i tabell 13 svarer til logaritmen av oddsratene i tabell 6 og 7. En oddsrate lik 1 og en koeffisient lik 0 viser at det ikke er noen sammenheng mellom variablene. Nederst har vi satt inn grensene mellom de tre svarkategoriene, som svarer til konstantleddet i en modell med bare to mulige svar (for eksempel «Ja» og «Nei»).

Tabell 13 A og B: Fortrolige venner som resultat av kjennetegn ved personer mellom 20 og 67 år fra fire levekårsundersøkelser 1983-1995. Ordinale logit-modeller, koeffisienter og standardfeil i parentes. 10.684-10.834 observasjoner, 8.281-8.369 personer.

(A)	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.727	(.095)	-.382	(.102)	-.458	(.105)
Andre ikke yrkesaktive	-.100	(.064)	-.167	(.067)	-.186	(.067)
Kvinne (1 & 0)	.823	(.054)	.846	(.055)	.854	(.055)
Alder ±40 år /10			-.253	(.044)	-.269	(.047)
Alder*alder			.064	(.020)	.019	(.024)
Alder*alder*alder			-.015	(.013)	.001	(.014)
Parforhold (1 & 0)					-.331	(.068)
Antall barn under 18 år					-.048	(.038)
Nei – vet ikke	-1.207		-1.145		-1.497	
Vet ikke – Ja	-1.002		-.936		-1.287	
Pseudo R ²	.034		.050		.052	

(B)	Modell 4		Modell 5		Modell 6	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.271	(.110)	-.307	(.116)	-.157	(.120)
Andre ikke yrkesaktive	-.033	(.076)	-.147	(.068)	-.005	(.077)
Kvinne (1 & 0)	.974	(.062)	.889	(.056)	1.002	(.063)
Alder ±40 år /10	-.223	(.048)	-.265	(.047)	-.222	(.048)
Alder*alder	.029	(.024)	.015	(.024)	.025	(.024)
Alder*alder*alder	-.007	(.014)	.001	(.014)	-.007	(.014)
Parforhold (1 & 0)	-.349	(.069)	-.357	(.069)	-.370	(.069)
Antall barn under 18 år	-.061	(.038)	-.051	(.038)	-.064	(.039)
Utdanning ±10 år	.097	(.012)			.093	(.012)
Rot inntekt	.017	(.007)			.016	(.007)
Førlighet			.000	(.049)	.004	(.050)
Psykiske plager			-.108	(.024)	-.088	(.025)
Sansedefekter			-.079	(.136)	-.072	(.137)
Nei – vet ikke	-.354		-1.556		-.445	
Vet ikke – Ja	-.142		-1.347		-.234	
Pseudo R ²	.061		.054		.062	

Modell 1 viser at en mindre andel av uførepensjonistene har en fortrolig venn enn andre voksne, både når vi sammenligner med yrkesaktive og andre

voksne som ikke er yrkesaktive. Modell 2 viser at dette i stor grad har sammenheng med at uførepensjonistene er eldre enn de to andre gruppene av voksne som vi sammenligner med. Forskjellen mellom uførepensjonister og yrkesaktive blir mer enn halvert når vi tar hensyn til alder. Forskjellen mellom uførepensjonister og andre som ikke er yrkesaktive blir liten og statistisk usikker.

En større andel uførepensjonister lever alene. Modell 3 viser at dette ikke kan forklare hvorfor færre uførepensjonister har en fortrolig venn sammenliknet med yrkesaktive. Snarere tvert om: De som lever alene rapporterer oftere at de har en fortrolig venn, noe vi også skulle forvente gitt at spørsmålet lyder: «Bortsett fra medlemmer av din egen familie, har du noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med?». Trolig vil de som lever i parforhold ha mindre behov for å ha nære vennskap med personer utenfor sin egen familie sammenliknet med de som lever alene.

Modell 4 til 6 viser at forskjeller i utdanning, inntekt (modell 4) og helse (modell 5) alle bidrar til å forklare hvorfor en mindre andel av uførepensjonistene har en nær venn sammenliknet med yrkesaktive. Av de tre helsevariablene er det først og fremst de psykiske plagene som er utslagsgivende. Svekket førlighet, til dels også sansedefekter, gjøre lite fra eller til for sannsynligheten for å ha en nær venn. Både lav inntekt og lite utdanning reduserer sannsynligheten for å ha en nær venn, også når vi tar hensyn til helse. Det er mulig at dette skyldes at det er lettere å opprettholde nære vennskap for de som har økonomiske ressurser som tillater felles konsum. Alle disse modellene viser at kvinner oftere enn menn har (minst) en nær venn.

4.4 Oppsummering: høy alder og psykiske plager gir svak sosial integrasjon

I dette kapitlet har vi analysert sosial kontakt definert som integrasjon i nærmiljøet samt å ha (minst) en god venn. Nærmiljøintegrasjon har vi dels målt som hvor ofte en besøker eller får besøk av sine naboer, og dels som hvor mange familier eller hushold på stedet en omgås. Målt på denne måten svekkes den sosiale integrasjonen med alder, og den er betydelig dårligere hos personer med psykiske plager enn hos andre. Det siste er forventet gitt at psykiske plager omfatter angst og depresjoner som lett medfører mindre sosial kontakt.

For andre grupper enn uførepensjonister medfører ikke fraværet av inntektsarbeid svakere integrasjon i nærmiljøet. Snarere tvert om. Uføre-

pensjonistene er imidlertid både svakere integrert enn de yrkesaktive, og enda mer sammenlignet med andre som ikke er yrkesaktive. I noen grad har dette sammenheng med at uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn andre voksne. Men det har også sammenheng med at uførepensjonistene har større innslag av psykiske plager. Forskjellen i nabokontakt mellom uførepensjonister og yrkesaktive skyldes nesten bare alder. Forskjeller i psykisk helse kan i tillegg forklare hvorfor uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet enn andre voksne som ikke er yrkesaktive. Det forhold at uførepensjonistene har større innslag av psykiske plager medfører at de har kontakt med færre familier eller hushold der de bor. Det forhold at uførepensjonistene er eldre enn andre som ikke er yrkesaktive medfører at de har mindre hyppig kontakt med sine naboer.

Uførepensjonistene står oftere uten en nær og fortrolig venn enn andre voksne, både når vi sammenligner med yrkesaktive og andre som ikke er yrkesaktive. I noen grad skyldes dette at flere står uten nære venner etter hvert som de blir eldre, og uførepensjonistene er eldre enn andre voksne. Sammenlignet med de yrkesaktive har det også sammenheng med at uførepensjonistene har større innslag av psykiske plager, samt at de har lavere inntekt og mindre utdanning enn de yrkesaktive. Både psykiske plager og lav inntekt, til dels også lav utdanning, medfører større risiko for å stå uten nære venner. Analysene viser også at menn er sterkere integrert i nærmiljøet, i den forstand at de omgås sine naboer hyppigere og pleier kontakt med flere av sine naboer enn kvinner. Kvinner har derimot oftere (minst) en nær venn enn menn.

Resultatene av denne undersøkelsen styrker ikke antakelsen at mottak av uførepensjon svekker personenes sosiale integrasjon. Uførepensjonister er mindre integrert i nærmiljøet. Men det skyldes høyere alder og flere psykiske plager, mer enn virkninger av å motta uførepensjon. Nærmiljøintegrasjon og forekomsten av fortrolige venner er imidlertid kun to aspekter ved personenes sosiale integrasjon. I kapittel 5 skal vi se om bildet endrer seg når vi ser på deltakelse i ulike typer sosiale aktiviteter.

5 Sosiale aktiviteter

5.1 Problemstillinger

Sosiale aktiviteter er aktiviteter man deltar i på frivillig basis som konsumenter eller som medlemmer av ulike frivillige organisasjoner. I dette kapitlet skal vi undersøke om uførepensjonister deltar mindre i fritidsaktiviteter og i organisasjoner enn andre voksne. Vi skal også undersøke om forskjeller i deltakelse i sosiale aktiviteter mellom uførepensjonister og andre voksne kan forklares med forskjeller i alder og helse, eller om det å motta uførepensjon selv kan bidra til å redusere deltakelsen i disse aktivitetene.

Deltakelse i faste aktiviteter som arbeid og utdanning fører til at man har omgang med andre personer. Deltakelse på slike strukturerte arenaer kan gi den enkelte sosial trening og større selvtillit til å delta også på andre arenaer. Arbeid og utdanning kan således øke sannsynligheten for deltakelse i frivillige aktiviteter. Uførepensjonister har færre slike «koplingsmuligheter» enn yrkesaktive, trolig også sammenlignet med andre som ikke er yrkesaktive.

Deltakelse i sosiale aktiviteter er også av interesse i forhold til teorier om relativ deprivasjon. Townsend (1993) definerer relativ deprivasjon som følger:

People are relatively deprived if they cannot obtain, at all or sufficiently, the conditions of life – that is, the diets, amenities, standards and services – which allow them to play the roles, participate in the relationships and follow the customary behaviour which is expected of them by virtue of their membership of society.

Townsend hevder at sosial integrasjon ikke bare er avhengig av sosiale kontakter (vennskap med mer), men også har et aktivt aspekt, knyttet til hvorvidt man har råd og anledning til å omgås andre mennesker, i arbeidslivet eller gjennom fritidsaktiviteter.

5.2 Uførepensjonister deltar sjeldnere i fritidsaktiviteter

Fritid står i motsetning til arbeidstid. Uførepensjonistene som vi analyserer har ikke en slik avgrenset tidskategori som kan kalles fritid. Vi kan likevel snakke om uførepensjonistenes deltakelse i fritidsaktiviteter ettersom dette viser til en type aktiviteter snarere enn en type tid. Man kan også snakke om uførepensjonisters fritid slik dette måles for eksempel i tidsnytteunder-

søkelser som de aktivitetene som står igjen når aktiviteter som dekker biologiske behov som søvn samt husholdsarbeid og annen produksjon er trukket fra, selv om denne typen tid er mindre klart avgrenset hos uførepensjonister enn hos de fleste andre i yrkesaktiv alder.

Levekårsundersøkelsene spør deltakerne: «Så har vi noen spørsmål om hvor ofte du utfører forskjellige fritidsaktiviteter. Hvor ofte i løpet av de siste 12 måneder gjorde du følgende i din fritid?»

- (a) Gikk lengre fotturer eller skiturer i skog og mark eller på fjellet
- (b) Mosjonerte på annen måte, drev med sport eller idrett
- (c) Var tilskuer til idrettsarrangement
- (d) Gikk på kino
- (e) Gikk på dans, diskotek
- (f) Gikk på restaurant, kafé og lignende
- (g) Gikk i teater eller opera
- (h) Gikk på konsert med klassisk musikk
- (i) Gikk på jazz-, vise- eller popkonsert
- (j) Gikk på kunstutstilling
- (k) Gikk på museum
- (l) Var i gudstjeneste, på religiøst møte
- (m) Deltok i kor, orkester, korps, spelemannslag

Svaralternativene er «0», «1-2», «3-9», «10-20», «21-39», «40 og over».²² Vi gir disse verdier fra 1 til 6. Ikke alle aktivitetstypene var med i alle fire levekårsundersøkelsene. Bokstavkoden «f» manglet i 1983-undersøkelsen, mens «l» var utelatt i 1987-undersøkelsen. Totalt gir dette oss 12 fritidsaktiviteter. På grunn av sykdom eller skade antar vi at en del uførepensjonister vil ha begrensede muligheter til å delta i aktivitetstypene (a), (b) og (e) («gikk lengre turer i skog og mark», «mosjonerte på annen måte», «dans, diskotek»). Av de øvrige ni fritidstypene – (c) og (d) samt (f) til (n) – lager vi en additiv indeks som anvendes for å analysere det vi kaller aktivitetsnivået i fritiden. Indeksen standardiseres (gis gjennomsnitt 0 og standardavvik 1).²³

²² I 1983-undersøkelsen var nest høyeste svarkategori «10-39». I disse analysene har vi gitt denne kategorien et veid gjennomsnitt av verdiene til kategoriene «10-20» og «21-39» i de tre øvrige levekårsundersøkelsene for personer i alderen 20-67 år.

²³ Totalt gir en slik indeks 197 tapte observasjoner på grunn av ikke avgitte svar på ett eller flere av de ni spørsmålene som inngår i indeksen (gjerne kalt «missing»). Av disse

Dette gir en indeks med en klar overvekt av lave verdier (høyreskjev), og relativt få avvikende høye verdier (lang positiv hale).

I tabell 14 A og B (se neste side) har vi analysert aktivitetsnivået i fritiden tilsvarende analysene i tabell 12 (A og B) i det foregående kapitlet. Modell 1 viser at uførepensjonistene har betydelig lavere aktivitetsnivå i fritiden både sammenlignet med yrkesaktive og med andre voksne som ikke er yrkesaktive. Modell 2 viser at noen av disse forskjellene kan forklares med at uførepensjonistene er gjennomgående eldre. Aldersforskjellen kan gjøre rede for cirka 30 prosent av forskjellen i aktivitetsnivå i fritiden når vi sammenligner uførepensjonister med yrkesaktive ($100 - (-.543 * 100 / -.766)$), mens alder kan gjøre rede for cirka 40 prosent av forskjellen mellom uførepensjonister og andre ikke yrkesaktive personer ($100 - ((-.543 + .165) * 100 / (-.766 + .132))$).

Modell 3 viser at familieforhold (hvorvidt man lever i parforhold eller har barn under 18 år) ikke kan forklare hvorfor uførepensjonistene har lavere aktivitetsnivå i fritiden enn andre voksne. Modell 4 viser at uførepensjonistenes lavere aktivitetsnivå i fritiden i noen grad har sammenheng med at de har mindre utdanning enn andre voksne. Ikke minst gjelder dette når vi sammenligner med yrkesaktive. Her kan utdanning forklare en tredjedel av forskjellen i aktivitetsnivå mellom disse to gruppene.

Modell 5 viser at helseproblemer både i form av svekket førlighet, psykiske plager og sansedefekter medfører et lavere aktivitetsnivå i fritiden. Disse variablene kan gjøre rede for deler av forskjellen i aktivitetsnivå mellom uførepensjonister og andre voksne, her estimert til noe over en fjerdedel av forskjellen i modell 3 (der vi ikke tok hensyn til helsevariablene). Ettersom vi har ufullstendige opplysninger om helsesvikt, er det mulig at denne effekten reellt er sterkere. Modell 6 viser at vi alt i alt kan gjøre rede for vel 60 prosent av forskjellene i aktivitetsnivå mellom uførepensjonister og andre voksne ved de øvrige variablene som inngår i analysen. Men selv i denne siste modellen er det klare og signifikante forskjeller i aktivitetsnivå i fritiden mellom uførepensjonister og andre voksne, både sammenlignet med yrkesaktive og andre som ikke er yrkesaktive.

Tabell 14 A og B: Aktivitetsnivå i fritiden som resultat av kjennetegn ved personer mellom 20 og 67 år fra fire levekårsundersøkelser 1983-1995. Lineær regresjons-

197 observasjonene er det 161 som har unnlatt å svare på kun ett av de ni spørsmålene. For disse 161 observasjonene predikerer vi en verdi på indeksen ved hjelp av de øvrige 8 avgitte svarene. Med dette reduseres antallet tapte observasjoner til 36.

analyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. 10.738-10.887 observasjoner, 8.321-8.409 personer.

(A)	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.766	(.032)	-.543	(.036)	-.582	(.037)
Andre ikke yrkesaktive	-.132	(.026)	-.165	(.026)	-.172	(.026)
Kvinne (1 & 0)	.002	(.023)	.004	(.022)	.010	(.022)
Alder ±40 år /10			-.085	(.018)	-.094	(.019)
Alder*alder			.038	(.007)	.015	(.009)
Alder*alder*alder			-.025	(.005)	-.016	(.005)
Parforhold (1 & 0)					-.181	(.026)
Antall barn under 18 år					-.024	(.015)
Konstant	.072		.024		.209	
R ²	.041		.081		.088	

(B)	Modell 4		Modell 5		Modell 6	
	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.375	(.036)	-.438	(.040)	-.284	(.040)
Andre ikke yrkesaktive	-.058	(.026)	-.141	(.026)	-.041	(.027)
Kvinne (1 & 0)	.070	(.022)	.026	(.022)	.079	(.022)
Alder ±40 år /10	-.011	(.018)	-.091	(.019)	-.008	(.018)
Alder*alder	.024	(.008)	.012	(.009)	.022	(.008)
Alder*alder*alder	-.027	(.005)	-.016	(.005)	-.027	(.005)
Parforhold (1 & 0)	-.198	(.024)	-.196	(.026)	-.207	(.024)
Antall barn under 18 år	-.033	(.014)	-.026	(.015)	-.034	(.014)
Utdanning ±10 år	.142	(.005)			.140	(.005)
Rot inntekt	.001	(.003)			.001	(.003)
Førlighet			-.041	(.017)	-.038	(.017)
Psykiske plager			-.072	(.010)	-.041	(.009)
Sansedefekter			-.133	(.046)	-.116	(.044)
Konstant	-1.377		.254		-1.326	
R ²	.206		.096		.209	

Fritidsaktiviteter som assosieres med de større byene er bedre representert i utvalget av aktivitetstyper enn fritidsaktiviteter som assosieres med landsbygd og mindre steder. Hvis de som bor på mindre steder har større sannsynlighet for å blir uførepensjonert enn de som bor i storbyene og har funksjonæryrker, kan dette være forklaringen til at uførepensjonister synes å ha et lavere aktivitetsnivå i fritiden enn andre voksne. Vi kan teste denne

hypotesene ved å ta hensyn til bostedets størrelse, noe vi måler med logaritmen av antall personer som bor på bostedet (fem-delt skala).²⁴ En slik analyse viser som forventet at det er en sterk sammenheng mellom bostedets størrelse og vår indeks for aktivitetsnivå i fritiden. Bostedsstørrelse kan imidlertid ikke forklare hvorfor uførepensjonistene har et lavere aktivitetsnivå i fritiden enn andre voksne (tabell ikke vist).

Alt i alt viser analysen at uførepensjonistene har et betydelig lavere aktivitetsnivå i fritiden enn andre voksne, både sammenlignet med yrkesaktive og andre som ikke er yrkesaktive. Noe av forskjellen kan forklares med at uførepensjonistene er gjennomgående eldre enn andre voksne som vi sammenligner dem med. Noe har sammenheng med at uførepensjonistene har mindre utdanning, og noe kan forklares med at de har dårligere helse. Alle de tre formene for helsesvikt som vi analyserer virkningene av (svekket førlighet, psykiske plager, sansedefekter) medfører et lavere aktivitetsnivå. Dette til tross for at vi har holdt utenfor analysene alle fysisk krevende aktivitetstyper (lange turer, mosjon, dans). Men selv når vi tar hensyn til disse forholdene, består likevel en ikke ubetydelig forskjell i aktivitetsnivå mellom uførepensjonister og andre voksne, yrkesaktive som ikke yrkesaktive.

Det er mulig at vi i denne analysen ikke har tatt tilstrekkelig hensyn til problemer som knytter seg til det å ha dårlig råd. Som vi har vist i kapittel 3.3 har uførepensjonistene oftere problemer med løpende utgifter og med å klare uforutsette regninger enn andre voksne. I tabell 13 i vedlegg 3 har vi tatt med disse to indikatorene på dårlig råd som forklaringsvariabler i analysen av aktivitetsnivå i fritiden, samtidig som inntektsvariabelen representeres både med inntekt (lineært) og roten av inntekt. Denne analysen avgrenses til levekårsundersøkelsene fra 1987 til 1995 ettersom levekårsundersøkelsen fra 1983 ikke har spørsmål om betalingsproblemer og problemer med å klare uforutsette regninger. De to indikatorene på dårlig råd har forventede og klart signifikante effekter på aktivitetsnivået i fritiden, i motsetning til inntektsvariabelen som blir statistisk usikker i denne analysen (alfa=12 prosent med to frihetsgrader). Om vi sammenligner modell 3 og 5 i tabell 13 (vedlegg 3) ser vi likevel at de til sammen tre målene på inntekt og dårlig råd kan forklare svært lite av forskjellen i aktivitetsnivå i fritiden mellom uførepensjonister og andre voksne. Estimaten i tabell 13 (vedlegg 3) er også ellers svært like tilsvarende estimer i tabell 14 (ovenfor). Det vil si at når uførepensjonistene har et lavere aktivitetsnivå i fritiden enn andre i

²⁴ Disse opplysningene fylles ut av intervjuer. Variabelen er nærmere beskrevet i vedlegg 1.

yrkesaktiv alder, så skyldes dette i liten grad at de har lavere inntekt eller dårligere råd.

Disse analysene styrker mistanken at det å være uførepensjonert i seg selv fører til et svekket aktivitetsnivå i fritiden. Årsaken kan være at uførepensjonister er avskåret fra aktivitetsfellesskapet i arbeid samt at de (som vist i forrige kapittel) også har et svakere sosialt nettverk på fritiden. Uførepensjonister har i mindre grad kolleger eller personer i nærmiljøet å støtte seg til eller som de kan skape felles aktiviteter sammen med. Det er også mulig at sosial trening og selvtillit, som skapes gjennom sosiale nettverk på en arena (arbeid), stimulerer til et høyere aktivitetsnivå på andre arenaer (fritiden). Videre er det mulig at uførepensjonister forventes av sitt nærmiljø at de ikke skal være for aktive i fritiden. En uførepensjonist mottar en pensjon som finansieres over statsbudsjettet. Noen av de som observerer en skrøpelig og inaktiv uførepensjonist kan oppfatte pensjonen som mer berettiget enn hvis pensjonisten tilsynelatende er aktiv og vel tilpasset sin yrkespassive tilværelse. På grunn av slike forventinger kan uførepensjonistene gli inn i en «sykerolle» for å unngå mistanker om trygdemisbruk. Dette kan forklare at vi finner en lavere deltakelse i fritidsaktiviteter hos uførepensjonister sammenlignet med andre voksne også etter kontroll for andre relevante faktorer som vi tror kan forklare hvorfor uførepensjonistene er mindre aktive enn andre voksne.

La oss undersøke nærmere hvilke fritidsaktiviteter uførepensjonister tar mindre del i enn andre voksne. Deltakelsen i de beskrevne aktivitetstypene er sterkt skjevfordelt. Noen få deltar ofte i hver av aktivitetstypene, mens det er mange som deltar lite eller ikke i det hele tatt. Hvis vi analyserer hvor mange ganger personene i gjennomsnitt deltok per år, vil de relativt få personene som deltok ofte i stor grad bestemme resultatene av analysen. Vi velger derfor å estimere deltakelse i ulike aktiviteter ved hjelp av logit-modeller tilsvarende analysene vi har presentert i tabell 7 og 9.²⁵

Disse analysene gjennomføres i tre trinn. Vi tar utgangspunkt i modell 3 i tabell 14, der vi kontrollerte for demografiske kjennetegn ved personene (alder, kjønn) og familie (lever i parforhold, antall barn under 18 år). Dernest tar vi hensyn til utdanning og inntekt samt bostedets størrelse (logaritmen av antall innbyggere, 5-delt skala). I det tredje og siste trinnet inkluderer vi også våre tre mål på helsesvikt.

²⁵ Den nest høyeste svarkategorien i 1983-undersøkelsen («10-39») gir vi en verdi mellom verdiene «10-20» og «21-39» i de senere levekårsundersøkelsene.

Tabell 15 A og B: Aktivitetsnivå for ni typer av fritidsaktiviteter til uførepensjonister sammenlignet med yrkesaktive (A) og sammenlignet med andre ikke yrkesaktive (B) fra modeller der vi tar hensyn til demografiske kjennetegn, samt sosio-økonomiske kjennetegn samt mål på helse/funksjonsevne. Oddsratene 10.701-10.895 observasjoner for 8.298-8.413 personer.²⁶

A: Uførepensjonister sammenlignet med yrkesaktive

<i>Modell 1: Når vi tar hensyn til demografiske kjennetegn</i>	<i>Modell 2: ... samt sosio-økonomiske kjennetegn</i>	<i>Modell 3: ... samt tre mål på helse eller funksjonsevne</i>
Klassisk musikk .262	Klassisk musikk .373	Klassisk musikk .405
Kunstutstilling .265	Kunstutstilling .410	Kunstutstilling .474
Teater .292	Tilskuer idrett .436	Kor, orkester .539
Kino .324	Kino .447	Tilskuer idrett .552
Museum .379	Teater .467	Populær musikk .553
Populær musikk .380	Kor, orkester .508	Teater .558
Tilskuer idrett .438	Populær musikk .526	Kino .576
Kor, orkester .481	Museum .531	Museum .592
Gudstjeneste .603	Gudstjeneste .639	Gudstjeneste .680

B: Uførepensjonister sammenlignet med andre ikke yrkesaktive

<i>Modell 1: Når vi tar hensyn til demografiske kjennetegn</i>	<i>Modell 2: ... samt sosio-økonomiske kjennetegn</i>	<i>Modell 3: ... samt tre mål på helse eller funksjonsevne</i>
Kunstutstilling .319	Kunstutstilling .342	Kunstutstilling .390
Kino .403	Kino .456	Klassisk musikk .487
Klassisk musikk .411	Klassisk musikk .462	Teater .542
Museum .439	Teater .475	Museum .555
Populær musikk .441	Museum .505	Kino .563
Teater .452	Populær musikk .564	Populær musikk .590
Kor, orkester .530	Tilskuer idrett .578	Kor, orkester .655
Tilskuer idrett .607	Kor, orkester .629	Tilskuer idrett .704
Gudstjeneste .638	Gudstjeneste .705	Gudstjeneste .751

Tabell 15 viser at uførepensjonistene deltar mindre hyppig i alle de 9 hovedtypene av fritidsaktiviteter, både når vi sammenligner med yrkesaktive (tabell A) og når vi sammenligner med andre som ikke er yrkesaktive (tabell B). Denne tendensen holder seg når vi tar hensyn til demografiske kjennetegn (modell 1), når vi tar hensyn til sosio-økonomiske kjennetegn (modell 2), og faktisk også når vi tar hensyn til våre tre mål på helse eller funksjonsevne (modell 3). Alle de beskrevne forskjellene (oddsratene) i tabell 15 (A og B)

²⁶ Tabell A og B er estimert i felles regresjonsmodeller.

er statistisk signifikante på 95 prosentens nivå (i tohalede tester) med unntak av oddsratene for deltakelse i «Kor, orkester» i de to siste modellene (2 og 3) i tabell 15 B som sammenligner uførepensjonister med andre som ikke er yrkesaktive.

Forskjellen mellom uførepensjonister og yrkesaktive er størst for aktivitetene «Klassisk musikk», «Kunstutstilling» og «Teater». Deltakelse i disse fritidsaktivitetene er i stor grad betinget av utdanningslengde samt det å bo i større byer, til dels også inntekt (teater, kunstutstilling). Disse variablene forklarer likevel ikke hvorfor uførepensjonistene tar mindre del i disse fritidsaktivitetene enn yrkesaktive. Heller ikke helse synes å kunne forklare mye av forskjellen mellom uførepensjonister og yrkesaktives deltakelse. Det er derfor mulig at selve statusen som uførepensjonist medfører redusert deltakelse i disse aktivitetene.

Forskjellene mellom uførepensjonister og andre som ikke er yrkesaktive er litt mindre enn forskjellene mellom uførepensjonister og yrkesaktive. De største forskjellene mellom uførepensjonister og andre ikke yrkesaktive finner vi for deltakelse i aktivitetene «Kunstutstilling», «Kino» og «Klassisk musikk». I noen, men ikke i stor grad, har disse forskjellene sammenheng med utdanning og andre sosio-økonomiske kjennetegn. Forskjellene har også sammenheng med helse. Ikke minst medfører svekket helse reduserte kinobesøk (psykiske plager, i noen grad også svekket førlighet). Men selv når vi tar hensyn til alle disse variablene finner vi et mønster som er påfallende likt sammenligningen med de yrkesaktive. Det er «Kunstutstillinger», «Klassisk musikk» og «Teater» som tydeligst skiller fritidsmønsteret hos uførepensjonistene fra fritidsmønsteret til både yrkesaktive og andre voksne som ikke er yrkesaktive.

Det forhold at uførepensjonistene deltar vesentlig mindre enn andre voksne i fritidsaktiviteter som «Kunstutstillinger», «Klassisk musikk» og «Teater» kan bare i liten grad forklares med utdanning, yrke og bosted eller med helse og funksjonsevne. Det er derfor mulig at selve uførepensjonstilværelsen svekker deltakelsen i disse fritidsaktivitetene. Men hvorfor skulle tilværelsen som uførepensjonist i særlig grad svekker deltakelsen i nettopp kulturelle fritidsaktiviteter? I innledningen antok vi at to forhold ved tilværelsen som uførepensjonist kan svekke personenes sosiale deltakelse. Det ene er fraværet av sosiale nettverk hos de som ikke (lenger) har noen fast tilknytning til arbeidslivet. Det andre er at de sosiale forventningene til uførepensjonistene kan tilsa at de ikke skal være for aktive spesielt på synlige arenaer, og at de bevisst eller ubevisst tilpasser seg en sykerolle som passer

med disse forventningen. Det er antakelig mer nærliggende å fortolke lavere deltakelse i kulturelle aktiviteter som resultat av manglende sosiale nettverk enn som resultat av sykerollen. Men det er også mulig at de som blir uførepensjonister har et lavere aktivitetsnivå innenfor disse aktivitetene også uavhengig av det å være uførepensjonist. I så fall må forklaringen søkes i forhold som vi ikke har tatt hensyn til. Vi kommer tilbake til dette spørsmålet i neste kapittel (kapittel 6), der vi sammenligner deltakelse i fritidsaktiviteter hos de samme personene både som uførepensjonister og da de ikke var uførepensjonister.

5.3 Uførepensjonister er ikke like marginalisert i organisasjonslivet

Til slutt skal vi se på uførepensjonisters organisasjonsdeltakelse sammenliknet med andre voksne. Organisasjonsdeltakelse representerer en mer formalisert virksomhet enn fritidsaktivitet. Deltakelse i organisasjoner er gjerne rettet inn mot å oppnå innflytelse eller arbeide mot et felles mål, mer enn bare rekreasjon eller aktivitet for sin egen skyld. Vi avgrenser analysene til frivillige organisasjoner.

I den internasjonale debatten om sosial ekskludering er det særlig deltakelse i «sivilsamfunnets» intermediære organisasjoner – organisasjoner som står mellom individet og staten – som har stått i sentrum for oppmerksomheten. Dette kan knyttes til økonomenes interesse for inntekt og til sosiologenes interesse for sosiale nettverk, men også til statsviternes interesse for medborgerskap («citizenship»). Det siste viser til hvem som, i varierende grad, deltar i kollektive handlinger rettet mot politiske eller andre felles mål. Noen mener at en visst nivå på denne typen aktiviteter er en forutsetning for et velfungerende demokrati (Putnam m.fl. 1993). Grupper som står utenfor slik aktivitet kan potensielt representere lag av befolkningen som føler seg fremmedgjorte, og/eller avmektiggjorte, vis-à-vis stor-samfunnet. Vi vet fra tidligere forskning at uførepensjonister gir uttrykk for større skepsis til politiske myndigheter enn andre voksne (Øverbye 1999). Men er de samtidig en mer passiv gruppe med hensyn til organisasjonsaktivitet?

Levekårsundersøkelsene spør deltakerne: «Er du medlem av noen av følgende organisasjoner eller foreninger?» For hver organisasjon en er medlem av spørres det i tillegg «Vil du beskrive deg selv som et svært aktivt, noe aktivt eller som et forholdsvis passivt medlem?» Alle de fire

levetårsundersøkelsene som vi analyserer spesifiserer (i det minste) følgende medlemsliste:

- a) Fagforening
- b) Bransje-, nærings- eller yrkesorganisasjon
- c) Politisk parti
- d) Kristelig eller religiøs forening
- e) Idrettslag/-forening
- f) Kvinneorganisasjon, husmorlag, bondekvinnelag, kvinnesaksforening
- g) Helselag, sanitetsforening, Røde Kors og lignende
- h) Ungdomslag, pensjonistforening, foreldreforening
- i) Musikkforening, korps, sangkor, teatergrupper og lignende
- j) Borettslag, boligbyggelag, leieboerforening
- k) Velforening, vennelag, strøksforening

Noen uførepensjonister vil være medlemmer av organisasjoner som ivaretar funksjonshemmedes interesser, og noen vil opprettholde medlemskap i for eksempel fagforeninger også som uførepensjonister. Vi finner det likevel naturlig å holde fagforeninger samt bransje-, nærings- eller yrkesorganisasjoner, utenfor disse analysene. Vi utelater også kategori (j) (borettslag, boligbyggelag, leieboerforening) ettersom dette er organisasjoner der medlemskapet ofte ikke er frivillig, men følger boligen.

Listen ovenfor gir oss dermed 8 typer av organisasjoner ((c) til (i) samt (k)) som vi anvender for å sammenligne deltakelse. Med utgangspunkt i disse organisasjonene lager vi to indekser. Den ene angir summen av de 8 typene av organisasjoner som hver person er medlem av. Denne indeksen får verdier fra 0 til 6. (Ingen er medlem av mer enn 6 av de 8 organisasjonstypene som vi tar med i disse analysene fra listen ovenfor.) Den andre indeksen angir i tillegg aktivitetsnivået i de til sammen 8 organisasjonstypene. De som svarer et de er «svært aktive» medlemmer gir vi verdien 3. De som svarer at de er «noe aktive» er gitt verdien 2. De som svarer at de er «forholdsvis passive medlemmer» samt de som svarer at de er medlem uten å angi aktivitetsnivå, har fått verdien 1. De som ikke svarer at de er medlem har verdien 0. Beregnet på denne måten får indeksen verdier fra 0 til 13. For å forenkle sammenligninger mellom indeksen for aktivitetsnivå i organisa-

sjoner med den tilsvarende indeksen for aktivitetsnivå i fritidsaktiviteter (tabell 14), standardiserer vi også denne indeksen (deler den på 2.017 slik at standardavviket blir 1).

Begge indeksene er sterkt skjevfordelte. På medlemsindeksen (0-6) omfatter høyeste verdi (6 organisasjoner) knapt en promille av observasjonene, og på aktivitetsindeksen (0-13) er det knapt en promille som har de to høyeste verdiene (12 eller 13), mens 38 prosent har verdien 0 på begge indeksene (ikke medlem av noen av organisasjonene og dermed heller ingen aktivitet).²⁷

Modell 1 i tabell 16 (neste side) viser at uførepensjonister har betydelig lavere organisasjonsdeltakelse enn yrkesaktive. Men uførepensjonistene skiller seg mindre ut i forhold til andre som ikke er yrkesaktive. Modell 2 viser at forskjellen i organisasjonsdeltakelse mellom uførepensjonister og andre voksne blir større om vi tar hensyn til alder. I denne analysene går den største forskjellen mellom uførepensjonister på den ene siden og andre voksne, både yrkesaktive og ikke yrkesaktive, på den andre, selv om de yrkesaktive fortsatt er medlem av flere typer av organisasjoner enn andre som ikke yrkesaktive. Antall typer av organisasjoner en er medlem av øker fram mot cirka 40, for deretter å være tilnærmet stabilt fram mot pensjonsalder.

²⁷ Selv om disse variablene er sterkt skjevfordelte, er det knapt noen effektivitetsgevinst (flere signifikante resultater) i å analysere logaritmen av disse variablene sammenlignet med å analysere dem lineært. Vi velger derfor den enklere lineære analysen.

Tabell 16 A og B: Antall medlemskap i inntil 8 typer av organisasjoner som resultat av kjennetegn ved personer mellom 20 og 67 år fra fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Lineær regresjonsanalyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. 10.738-10.887 observasjoner, 8.321-8.409 personer.

(A) Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.317	(.042)	-.402	(.045)	-.355	(.045)
Andre ikke yrkesaktive	-.230	(.026)	-.155	(.027)	-.170	(.027)
Kvinne (1 & 0)	-.009	(.024)	-.018	(.024)	-.032	(.023)
Alder ±40 år /10			.081	(.020)	.163	(.020)
Alder*alder			-.074	(.008)	.005	(.009)
Alder*alder*alder			.015	(.005)	-.013	(.006)
Parforhold (1 & 0)					.121	(.025)
Antall barn under 18 år					.206	(.016)
Konstant	1.102		1.206		.865	
R ²	.013		.037		.062	

(B) Forklaringsvariabler:	Modell 4		Modell 5		Modell 6	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.317	(.047)	-.262	(.048)	-.239	(.050)
Andre ikke yrkesaktive	-.156	(.030)	-.146	(.027)	-.136	(.031)
Kvinne (1 & 0)	-.029	(.025)	-.020	(.024)	-.018	(.025)
Alder ±40 år /10	.187	(.021)	.165	(.020)	.187	(.021)
Alder*alder	.005	(.009)	.003	(.009)	.004	(.009)
Alder*alder*alder	-.016	(.006)	-.013	(.006)	-.016	(.006)
Parforhold (1 & 0)	.115	(.025)	.109	(.025)	.105	(.025)
Antall barn under 18 år	.203	(.016)	.203	(.016)	.200	(.016)
Utdanning ±10 år	.039	(.005)			.036	(.005)
Rot inntekt	-.003	(.003)			-.003	(.003)
Førlighet			.003	(.020)	.005	(.020)
Psykiske plager			-.068	(.010)	-.061	(.010)
Sansedefekter			-.082	(.061)	-.075	(.061)
Konstant	.455		.904		.517	
R ²	.069		.065		.072	

Forskjellen i organisasjonsdeltakelse mellom uførepensjonister og andre voksne kan bare i noen grad forklares med familieforhold (modell 3) eller med utdanning og inntekt (modell 4). I noen grad har forskjellene sammenheng med at uførepensjonistene har større innslag av psykiske problemer enn andre voksne (modell 5). Men selv når vi (i modell 6) tar hensyn til våre tre mål på helse eller funksjonsevne samt utdanning og inntekt og familiekjennetegn (lever i parforhold, antall barn), er uførepensjonistene medlemmer av færre typer av organisasjoner enn yrkesaktive personer. Andre voksne som ikke er yrkesaktive kommer i en mellomposisjon.

Det er mulig at de gjenværende forskjellene har sammenheng med selve det å være uførepensjonist. Forklaringen kan være at uførepensjonistene har mindre trening i å delta på i utgangspunktet fremmede arenaer, at de har dårligere selvtillit og/eller at de har glidd inn i en sykerolle som forutsetter passivitet på de fleste livsarenaer.

Vi kan sammenligne forskjellen i organisasjonsdeltakelse mellom uførepensjonister og andre voksne med tilsvarende forskjeller i deltagelse i fritidsaktiviteter i tabell 15, ved å ta hensyn til standardavvikene på de avhengige variablene i disse to analysene. Deltakelse i fritidsaktiviteter i tabell 15 er standardisert (standardavvik lik 1), mens organisasjonsvariabelen i tabell 16 har standardavvik lik 1.06. Det vil si at vi i modell 6 finner tilnærmet like store forskjeller mellom uførepensjonister og yrkesaktive i de to analysene av henholdsvis aktivitetsnivå i fritiden og antall typer av organisasjoner en er medlem av. Det er derimot mindre forskjell mellom uførepensjonister og andre voksne som ikke er yrkesaktive med hensyn til medlemskap i organisasjoner (tabell 16) enn med hensyn til aktivitetsnivå i fritiden (tabell 15).

La oss så se på aktivitetsnivået i organisasjonene der disse personene var medlemmer. Disse analysene framgår av tabell 17 A og B (neste side). Tar vi hensyn til standardavvikene (på 1.06 i medlemskapsindeksen i tabell 16 og 1 i aktivitetsindeksen i tabell 17), så viser disse analysene av henholdsvis medlemskap og aktivitetsnivå tilnærmet like resultater om vi sammenligner uførepensjonister med andre voksne, både når vi sammenligner dem med yrkesaktive og med andre voksne som ikke er yrkesaktive.

I det store og hele finner vi litt mindre forskjeller mellom uførepensjonister og andre voksne om vi i tabell 17 analyserer aktivitetsnivået i organisasjonene enn da vi i tabell 16 analyserte medlemskap i organisasjonene. Rett nok er disse forskjellene små, i det minste i modell 2 til 6 der vi

tar hensyn til blant annet alder. Tendensen er klarere om vi sammenligner uførepensjonister og yrkesaktive enn når vi sammenligner uførepensjonister og andre som ikke er yrkesaktive.

Tabell 17 A og B: Indeks for aktivitetsnivå i inntil 8 typer av organisasjoner en er medlem av som resultat av kjennetegn ved personer mellom 20 og 67 år fra fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Lineær regresjonsanalyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. 10.738-10.887 observasjoner, 8.321-8.409 personer.

(A)	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
Forklaringsvariabler:	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.326	(.037)	-.336	(.041)	-.301	(.041)
Andre ikke yrkesaktive	-.175	(.025)	-.114	(.026)	-.132	(.026)
Kvinne (1 & 0)	-.021	(.022)	-.030	(.022)	-.042	(.022)
Alder ±40 år /10			.033	(.018)	.113	(.019)
Alder*alder			-.062	(.007)	.009	(.008)
Alder*alder*alder			.012	(.005)	-.014	(.005)
Parforhold (1 & 0)					.064	(.023)
Antall barn under 18 år					.199	(.015)
Konstant	.062		.150		-.134	
R ²	.011		.023		.045	

(B)	Modell 4		Modell 5		Modell 6	
Forklaringsvariabler:	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>	<i>Koeff</i>	<i>St.feil</i>
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.283	(.043)	-.212	(.043)	-.209	(.046)
Andre ikke yrkesaktive	-.145	(.029)	-.109	(.026)	-.126	(.029)
Kvinne (1 & 0)	-.055	(.024)	-.031	(.022)	-.047	(.024)
Alder ±40 år /10	.139	(.019)	.114	(.019)	.138	(.019)
Alder*alder	.007	(.008)	.008	(.008)	.006	(.008)
Alder*alder*alder	-.016	(.005)	-.014	(.005)	-.015	(.005)
Parforhold (1 & 0)	.057	(.024)	.052	(.023)	.046	(.024)
Antall barn under 18 år	.197	(.015)	.197	(.015)	.194	(.015)
Utdanning ±10 år	.041	(.005)			.038	(.005)
Rot inntekt	-.009	(.003)			-.008	(.003)
Førlighet			-.002	(.018)	-.001	(.018)
Psykiske plager			-.065	(.010)	-.058	(.010)
Sansedefekter			-.059	(.056)	-.051	(.056)
Konstant	-.530		-.097		-.467	
R ²	.054		.049		.057	

Vi kan også sammenligne aktivitetsnivået i organisasjoner i tabell 17 med tilsvarende analyser av aktivitetsnivå i fritiden i tabell 15. En slik analyse viser vesentlig mindre forskjeller mellom uførepensjonister og andre voksne med hensyn til aktivitetsnivå i organisasjoner (tabell 17) enn med hensyn til aktivitetsnivå i fritiden, slik vi har analysert dette i tabell 15. Ikke minst er dette tilfellet når vi sammenligner uførepensjonister med andre voksne som ikke er yrkesaktive. Det er relativt små forskjeller i aktivitetsnivå i organisasjoner i tabell 17 sammenliknet med de store forskjellene i aktivitetsnivå i fritiden i tabell 15. De relativt mindre forskjellene i aktivitetsnivå i organisasjoner mellom uførepensjonister og andre voksne i tabell 17 er likevel alle statistisk signifikante på 95 prosenters nivå. Dette peker i retning av at uførepensjonister er noe bedre integrert i organisasjonslivet enn i vanlige fritidsaktiviteter, selv om de scorer lavere enn andre voksne på begge arenaer.

La oss til slutt undersøke i hvilke organisasjoner forskjellene mellom uførepensjonister og andre voksne er størst. Vi tar utgangspunkt i analysen av aktivitetsnivå i tabell 17 heller enn medlemskap i tabell 16. (Vi går ut fra at aktivitetsvariabelen er en bedre indikator på sosial marginalisering enn medlemskapsvariabelen.) Dette gir oss også anledning til å sammenligne aktivitetsnivået innenfor ulike typer av organisasjoner med aktivitetsnivået i ulike typer av fritidsaktiviteter i tabell 15.

Tabell 18 (neste side) viser at sammenliknet med yrkesaktive, er det aktiviteter i idrettslag som uførepensjonistene deltar minst i, om vi tar hensyn til alder og andre demografiske kjennetegn. Dette har utvilsomt sammenheng med at uførepensjonistene har dårligere helse enn yrkesaktive. Hvis vi sammenligner modell 2 og 3 i tabell 18 A, finner vi rett nok at våre mål på helse eller funksjonssvikt kun kan gjøre rede for 1/4 av forskjellen. Trolig ville andelen vært høyere hvis vi hadde hatt bedre mål på de ulike former for helsesvikt som leder mot uførepensjon. Også i disse analysene er det psykiske plager som har størst betydning for aktiviteter i idrettslag, mens førlighetsproblemer ikke slår like kraftig ut.

Tabell 18 A og B: Aktivitetsnivå innenfor 8 typer organisasjoner til uførepensjonister sammenlignet med yrkesaktive (A) og sammenlignet med andre ikke yrkesaktive (B) fra modeller der vi tar hensyn til demografiske kjennetegn, samt sosio-økonomiske kjennetegn samt mål på funksjonsevne. Oddsreter. 10.701-10.895 observasjoner for 8.298-8.413 personer.

A: Uførepensjonister sammenlignet med yrkesaktive

<i>Modell 1: Når vi tar hensyn til demografiske kjennetegn</i>		<i>Modell 2: ... samt sosio-økonomiske kjennetegn</i>		<i>Modell 3: ... samt tre mål på helse eller funksjonsevne</i>	
Idrett	.364 *	Idrett	.390 *	Idrett	.491 *
Velforening	.503 *	Kvinne	.583 *	Kvinne	.607
Kvinne	.534 *	Velforening	.618 *	Musikk	.632 *
Politisk parti	.542 *	Musikk	.637 *	Politisk parti	.696 *
Musikk	.571 *	Politisk parti	.645 *	Velforening	.700 *
Krist/rel.for.	.886	Krist/rel.for.	.832	Krist/rel.for.	.766
Helse	.996	Helse	.931	Helse	.991
Livsfase	1.185	Livsfase	1.272	Livsfase	1.372

B: Uførepensjonister sammenlignet med andre ikke yrkesaktive

<i>Modell 1: Når vi tar hensyn til demografiske kjennetegn</i>		<i>Modell 2: ... samt sosio-økonomiske kjennetegn</i>		<i>Modell 3: ... samt tre mål på helse eller funksjonsevne</i>	
Idrett	.532 *	Idrett	.527 *	Idrett	.637 *
Kvinne	.568 *	Kvinne	.655	Kvinne	.689
Musikk	.758	Velforening	.793	Musikk	.822
Politisk parti	.798	Musikk	.845	Velforening	.880
Velforening	.815	Politisk parti	.861	Politisk parti	.910
Helse	.853	Helse	.917	Helse	.941
Krist/rel.for.	.954	Krist/rel.for.	1.117	Krist/rel.for.	1.044
Livsfase	1.100	Livsfase	1.146	Livsfase	1.211

* Signifikant på 95 prosents nivå i enhalede tester

Foruten idrettslag har uførepensjonistene også lavere aktivitetsnivå i velforeninger, kvinneorganisasjoner, politiske parti og musikk sammenlignet med yrkesaktive personer. Forskjellen i deltakelse i velforeninger kan i noen grad forklares med helse og sosio-økonomiske variabler. Forskjellen i deltakelse i kvinneorganisasjoner og politiske parti består i høy grad også når vi tar hensyn til sosio-økonomiske kjennetegn (modell 2), samt når vi i tillegg tar hensyn til våre mål på helse eller funksjonsevne (modell 3). Uførepensjonistene er til gjengjeld like aktive som de yrkesaktive i organisasjoner som vi har kalt «Livsfase» og «Helse» i tabell 18. Det første

omfatter organisasjoner som ungdomslag, pensjonistforening og foreldreforening, mens det siste omfatter helselag, sanitetsforening, Røde Kors og lignende. Det er rimelig å anta at dette omfatter organisasjoner som ivaretar uførepensjonisters interesser. Dette kan omfatte sosiale interesser. Men det kan også bety at politiske interesser hos uførepensjonistene først og fremst går via organisasjoner som ivaretar uføre og funksjonshemmedes spesielle interesser framfor de politiske partiene og kvinneorganisasjonene.

Sammenliknet med andre som ikke er yrkesaktive (tabell 18 B), er det også her idrettslag, i noen grad også kvinneorganisasjoner, som uførepensjonistene deltar mindre i. Våre tre mål på helseproblemer kan gjøre rede for 30 prosent av forskjellen i aktivitetsnivå innenfor idrettslag mellom uførepensjonister og andre ikke yrkesaktive, når vi sammenligner modell 2 og 3 i tabell 18 B. Igjen er det rimelig å anta at effekten av svekket helse reelt er noe sterkere. Også når vi sammenligner med andre ikke yrkesaktive, finner vi at uførepensjonistene er like aktive i organisasjonsgruppene «ungdomslag, pensjonistforening, foreldreforening», i «kristelige/religiøse foreninger» trolig også i helserelaterte organisasjoner.²⁸

Gjennomgående finner vi vesentlig mindre forskjeller i aktivitetsnivå mellom uførepensjonister og andre voksne når vi i tabell 18 analyserer deltakelse i organisasjoner enn da vi i tabell 15 analyserte deltakelse i fritidsaktiviteter. Spesielt gjelder dette om vi sammenligner med andre voksne som ikke er yrkesaktive. Her var det betydelige forskjeller i aktivitetsnivå innenfor fritidsaktivitetene i tabell 15, men det er gjennomgående kun mindre forskjeller i aktivitetsnivå i organisasjoner i tabell 18. Det er altså ikke først og fremst med hensyn til organisasjonsdeltakelse uførepensjonistene er sosialt marginalisert.

Alt i alt viser analysene at uførepensjonister først og fremst er mindre aktive i idrettslag. Dette er i stor grad betinget av at uførepensjonister har dårligere helse enn andre voksne. Sammenliknet med yrkesaktive er uførepensjonister også mindre aktive i kvinneforeninger, og dernest i velforeninger, politiske parti og i musikalsk aktivitet. Lavere aktivitet i kvinneforeninger, velforeninger og politiske parti kan bety at uførepensjonistene generelt er politisk mer passive enn andre voksne. Dette passer med Øverbyes (1999) funn at uførepensjonister gir uttrykk for større skepsis til politiske myndigheter. Men forklaringen kan også være at politisk aktivitet

²⁸ De beskrevne forskjellene som tabell 14 B viser for deltakelse og aktivitetsnivå innenfor disse tre gruppene av organisasjoner er små og statistisk usikre.

hos uførepensjonistene i større grad retter seg mot organisasjoner som på en mer direkte måte ivaretar uførepensjonistenes interesser.

5.4 Uførepensjonister er sosialt marginaliserte på noen områder, men ikke på alle

I dette kapitlet har vi analysert uførepensjonistenes deltakelse i sosiale aktiviteter sammenlignet med andre voksne, både yrkesaktive og andre som ikke er yrkesaktive. Sosiale aktiviteter er dels fritidsaktiviteter og dels medlemskap og aktivitet i organisasjoner. Uførepensjonistene har et lavere aktivitetsnivå i fritiden enn andre voksne. Noe av forskjellen kan forklares med at uførepensjonister er gjennomgående eldre enn de to andre gruppene i yrkesaktiv alder som vi sammenligner med. Noe kan forklares med at uførepensjonister har lavere utdanning, og noe kan forklares med at de har dårligere helse. Både svekket førlighet, psykiske plager og sansedefekter medfører et lavere aktivitetsnivå i fritiden.

Men selv når vi tar hensyn til alle disse faktorene, har uførepensjonistene fortsatt et betydelig lavere aktivitetsnivå i fritiden sammenlignet med andre voksne, yrkesaktive som ikke yrkesaktive. Den resterende forskjellen kan ha sammenheng med at selve mottaket av uførepensjon bidrar til et lavere aktivitetsnivå. For det første kan fravær av sosial nettverk gjennom arbeid og andre regelmessige aktiviteter utenfor nærmiljøet føre til at uførepensjonistene får redusert sine muligheter til å delta i fritidsaktiviteter som i noen grad forutsetter denne typen sosiale nettvekt. For det andre kan uførepensjonister møte forventninger om at de ikke skal være for aktive på fritiden. Slike mer eller mindre implisitte forventninger fra omverden kan bidra til at uførepensjonistene unngår «synlige» aktiviteter, herunder fritidsaktiviteter.

Ved å dele opp deltakelsen i ni typer fritidsaktiviteter, fant vi at uførepensjonistene var mindre aktive enn andre voksne i alle ni aktivitetstypene. Forskjellen i aktivitetsnivå mellom uførepensjonister og andre voksne var aller størst når vi så på aktivitetene klassisk musikk, kunstutstilling og teater, også når vi tok hensyn til sosio-økonomiske og geografiske kjennetegn som utdanning, bostedsstørrelse og inntekt, eller mål på helse/funksjonsevne for den del. Den intuitivt rimeligste fortolkningen er å se redusert deltakelse i kulturelle fritidsaktiviteter i sammenheng med fraværet av sosiale nettverk, mer enn å se det i sammenheng med at personene tilpasser seg en sykerolle som ikke skulle være forenlig med slik deltakelse.

Uførepensjonistene har lavere organisasjonsdeltakelse enn andre voksne, spesielt når vi sammenligner med yrkesaktive, men også om vi sammenligner med andre ikke yrkesaktive. Noe av forskjellene kan forklares med familieforhold (spesielt antall barn), noe kan forklares med utdanning, og noe kan forklares med mål på helsesvikt eller funksjonsevne, og da spesielt det forhold at uførepensjonistene har større innslag av psykiske plager enn andre voksne. Men det er fortsatt ikke ubetydelige forskjeller i organisasjonsdeltakelse, både målt som medlemskap i ulike typer av organisasjoner og i aktivitetsnivå mellom uførepensjonister og andre voksne. Forskjellene mellom uførepensjonister og andre voksne er noe mindre om vi ser på aktivitetsnivå innenfor organisasjonene enn om vi ser på hvor mange typer av organisasjoner de er medlemmer av.

Det er mindre forskjeller mellom uførepensjonister og andre voksne i aktivitetsnivå innenfor organisasjoner enn når vi ser på aktivitetsnivå innenfor det som normalt klassifiseres som fritidsaktiviteter. Dette gjelder spesielt når vi sammenligner med andre voksne som ikke er yrkesaktive. Blant organisasjonstypene fant vi de største (også uforklarte) forskjellene mellom uførepensjonister og andre voksne når vi så på medlemskap og aktivitetsnivå i idrettslag. Dette kan i noen grad forklares med dårligere helse eller funksjonsevne. Sammenlignet med yrkesaktive har uførepensjonister også lavere aktivitet i kvinneorganisasjoner, velforeninger, politiske partier og i musikk, mens det er kun små forskjeller i aktivitetsnivå i ungdomslag, foreldreforeninger og pensjonistforeninger, i helserelaterte organisasjoner samt i kristne/religiøse foreninger.

6 Endringer i levekårene i samband med overgang til uførepensjon

6.1 Før og etter uførepensjonering

Analysene i kapitlene foran er basert på tverrsnittdata. I slike analyser er det usikkert hvorvidt forskjeller i levekår mellom uførepensjonister og andre voksne har sammenheng med det å motta uførepensjon eller om det har sammenheng med andre forhold. «Andre forhold» kan være ting som endres parallelt med det å motta uførepensjon, eksempelvis at helsen blir dårligere eller en får dårligere råd. I noen grad er dette variabler som kan måles, og som vi kan ta hensyn til i analysene. Det er denne framgangsmåten vi har benyttet i kapittel 2–5. Men det kan også være stabile trekk ved personene som ikke alltid kan måles.

Ved å følge de samme personene inn i uførepensjonen, i noen tilfeller også ut av uførepensjonen, kan vi også ta hensyn til stabile trekk ved personene som ikke registreres i levekårsundersøkelsene. Ved å ta hensyn til inntekt og mål på helse eller funksjonsevne, kan vi i tillegg undersøke i hvilken grad endringer i levekårene som følger mottak av uførepensjon har sammenheng med at uførepensjonister får dårligere råd og dårligere helse. Slike analyser forutsetter paneldata, det vil si data om de samme personene på ulike tidspunkt.

Levekårsundersøkelsene fra 1983 fram til 1995 inneholder to paneler som gjør det mulig å følge personer over tid. Det ene panelet omfatter årene 1983, 1987 og 1991. Det andre omfatter årene 1987 og 1995. I dette kapitlet skal vi utnytte disse panelene til å sammenligne levekårene hos uførepensjonistene da de var uførepensjonister og da de ikke var uførepensjonister.

Analysene i dette kapitel omfatter de som inngikk i et av de to panelene til levekårsundersøkelsene fra 1983 til 1995 og som samtidig skiftet mellom uførepensjon og andre tilstander. Andre tilstander omfatter ikke kombinasjoner av uførepensjon og arbeid (5 timer eller mer per uke), som vi holder utenfor disse analysene. Totalt omfatter analysene av paneldata 118 personene som er registrert med i alt 279 observasjoner (kombinasjoner av personer og levekårsundersøkelser), med to eller tre observasjoner hver (antall levekårsundersøkelser for hvert av de to panelene) der 134 observasjoner var som uførepensjonister og 145 som ikke-uførepensjonister. Av disse 118

personene gikk de aller fleste, i alt 110 personer, fra andre tilstander til uførepensjon, mens fire personer gikk fra uførepensjon til andre tilstander. To personer hadde et opphold i uførepensjonen, og to personer hadde et kortere forløp med uførepensjon der første og siste observasjon hadde andre tilstander. Til forskjell fra analysene av tverrsnittdata i de øvrige kapitlene tar vi i disse analysene også med de som jobber deltid såfremt disse ikke samtidig mottok uførepensjon (i alt 10 observasjoner). Vi beskriver observasjonene til disse 118 personene som «uførepensjonister» og «ikke-uførepensjonister» ettersom det lave antallet observasjoner/ personer ikke tillater oss å differensiere kategorien «ikke-uførepensjonist» i underkategorier (yrkesaktive, deltidsarbeidende og ikke-yrkesaktive).

6.2 Uførepensjonens virkning på egen inntekt

Kapittel 2 viste at uførepensjonistene hadde lavere inntekt enn yrkesaktive. De har imidlertid ikke lavere inntekt enn andre voksne som ikke er yrkesaktive. Uførepensjonering medfører normalt en reduksjon i inntekten hos de som går fra innteksarbeid til uførepensjon, ettersom uførepensjonen i snitt bare er ca. 60 prosent av tidligere inntekt. En del kan likevel få like høy eller høyere inntekt ved overgang til uførepensjon, hvis de har hatt lite innteksarbeid før de fikk uførepensjon, eller hvis de har trappet kraftig ned på yrkesaktiviteten i årene rett før de ble uførepensjonister. La oss sammenligne hvordan inntekten endres ved overgangen til uførepensjon. Inntekten er korrigert for endringer i konsumprisindeksen med utgangspunkt i 1996. I denne analysen tar vi utgangspunkt i medianinntekten.

Tabell 19: Median inntekt hos de samme personene i fire levekårsundersøkelser fra 1983 til 1995. Paneldata med 279 observasjoner og 118 personer.²⁹

Inntekt	Median	Endr.som uførepen.	Predikert ved 50 år	Endr.som uførepen.
Som ikke-uførepensjonist	135.304		141.567	
Som uførepensjonist	109.233	-26.071	121.021	-20.546

Tabell 19 viser at medianinntekten reduseres med 26.000 kroner ved overgang til uførepensjon.³⁰ Reduksjonen blir noe mindre, vel 20.000 kroner,

²⁹ Ettersom vi analyserer få personer i dette kapitlet, har vi hele veien predikert verdier både på avhengige og forklarende variabler for ubesvarte observasjoner, såkalte «missing-verdier», i motesetning til de øvrige kapitlene der vi kun har predikert verdier for forklaringsvariablene.

når vi tar hensyn til alder. Reduksjonen blir mindre når vi tar hensyn til alder fordi nesten alle personene går til uførepensjon. Svært få går fra uførepensjon til andre tilstander, og i de aldersgrupper flest blir uførepensjonert avtar inntekten med alder. Vi får dermed en sammenheng mellom aldring og uførepensjonering som for de fleste medfører en reduksjon i inntekten. For medianpersonen medfører uførepensjonering en reduksjon i inntekten på knapt 20 prosent (26.000 av 135.000 kroner).

Vi har nevnt at for de som går fra inntektsarbeid til uførepensjon vil uførepensjonen normalt gi 35 prosent lavere inntekt enn inntektsarbeidet. Når vi estimerer en endring på knapt 20 prosent (vel halvparten av de nevnte 35 prosentene) hos mottakere av uførepensjon, kan dette ha sammenheng med uførepensjonens «bunnprofil». Uførepensjonister rekrutteres i stor grad fra grupper som i utgangspunktet har lav inntekt, og folketrygden gir et høyere kompensasjonsnivå til de som har lave inntekter. En annen forklaring kan være at noen har avsluttet eller redusert inntektsarbeidet i årene rett før de ble uførepensjonister, og således har et bedre pensjonsgrunnlag enn deres sluttinntekt skulle tilsi. Dette kan også omfatte personer som hadde attføringsytelser. Attføringsytelser gir omtrent samme inntekt som uførepensjon.

6.3 Flere lever alene når de mottar uførepensjon

Tversnittanalysen i kapittel 2 viste at en større andel av uførepensjonistene levde alene enn blant andre personer i yrkesaktive alder, spesielt om vi tok hensyn til aldersforskjeller mellom uførepensjonister og andre voksne. Årsaken kan være at personer med begrensede ressurser har større sannsynlighet for å leve alene. Men kan det også skyldes at selve overgangen til uførepensjon går sammen med samlivsbrudd. Paneldataene i levekårsundersøkelsene kan gi svar på dette.

³⁰ På grunn av kolinearitetsproblemer unnlater vi å ta hensyn til endringer mellom de fire levekårsundersøkelsene i alle analysene i dette kapitlet, i motsetning til analysene i de foregående kapitlene.

Tabell 20: Prosentandel som lever i parforhold hos de samme personene i fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Paneldata med 279 observasjoner og 118 personer.

Lever i parforhold	Prosent	Oddsrate	... når vi tar hensyn til alder
Som ikke-uførepensjonist	80.0	1.00	1.00
Som uførepensjonist	70.1	.59	.49

Tabell 2 viser at overgangen til uførepensjon i overraskende mange tilfeller også er assosiert med en overgang fra å leve i parforhold til å leve alene. Denne endringen i andelen som lever i parforhold blir enda større om vi tar hensyn til alder.³¹

De aller fleste av de personer som vi analyserer i dette kapitlet gikk fra andre tilstander til å bli uførepensjonister. I gjennomsnitt ble personene i tabell 2 observert cirka 6 år senere som uførepensjonister enn som ikke-uførepensjonister. I observasjonsperioden var det en historisk reduksjon i andelen av den voksne befolkningen som levde i parforhold. Ettersom vi i dette kapitlet (på grunn av kolinearitetsproblemer) unnlater å ta hensyn til endringer i perioden, kan oddsraten i høyre kolonne i tabell 2 reflektere en historisk reduksjon i andelen som levde i parforhold i tillegg til en reduksjon i sannsynligheten for å leve i parforhold som følger det å være uførepensjonist.

Vi kan estimere den historiske reduksjonen med utgangspunkt i analysen i tabell 6 (kapittel 2.6). Om vi tar hensyn til personens alder og kjønn, kan vi estimere den årlig reduksjon i sannsynligheten for å leve i parforhold til en oddsrate på 0.97. Med dette som utgangspunkt kan vi korrigere oddsraten i høyre kolonne i tabell 20 til 0.58, når vi både tar hensyn til endringer i personens alder og den historiske reduksjonen i sannsynligheten for å leve i parforhold.³² Vi har da forutsatt at den historiske reduksjonen i sannsynligheten for å leve i parforhold er lik for alle aldersgrupper. En grundigere analyse viser at det først og fremst var de yngste som oftere levde alene på 1990-tallet enn på 1980-tallet. Tar vi hensyn til dette interaksjonsleddet mellom periode og alder, kan den årlige reduksjonen i sannsynlighet

³¹ I disse analysene medfører anvendelser av Hubers metoder at den statistiske usikkerheten blir mindre enn en konvensjonell estimatorer på statistisk usikkerhet som forutsetter uavhengige observasjoner.

³² Dette kan beregnes med $\text{eksp}(\ln(.49) - \ln(.97) * 6)$.

for å leve i parforhold estimeres til en oddsrate på 0.98 ved knapt 52 år (som er gjennomsnittsalderen for de som analyseres i dette kapitlet). Med dette utgangspunktet kan vi korrigere oddsraten i høyre kolonne i tabell 20 til 0.54, når vi både tar hensyn til endringer i personens alder og i at sannsynligheten for å leve i parforhold utviklet seg forskjellig for unge og gamle personer i løpet av perioden. Det er altså fortsatt en klar tendens til at overgang til uførepensjon følges av skilsmisse.

Det kan være flere grunner til at overgang til uførepensjon fører til at flere lever alene. Helsesvikt og tap av arbeidsevne eller forsørgelsesevne kan gjøre det mindre attraktivt å leve sammen med en uførepensjonist. Kanskje innebærer også overgangen til uførepensjon personlige kriser som gjør at personene blir vanskeligere å leve sammen med. Det er også mulig at selve skilsmisseprosessen forsterker problemene hos den enkelte med det resultat av risikoen for uførepensjonering øker. Uansett forklaring er det oppsiktsvekkende at så mange går over fra å leve i parforhold til å leve alene mer eller mindre samtidig med at de går over på uførepensjon. Det viser at sammenhengen mellom sivilstand og uførepensjonering ikke bare skyldes en seleksjonseffekt (skilte og separerte er mer utsatt for å bli uførepensjonister), men også at overgangen til uførepensjon i mange tilfeller går sammen med samlivsbrudd.

6.4 Små endringer i betalingsproblemer i forbindelse med uførepensjonering

Spørsmålene om betalingsproblemer ble ikke stilt i levekårsundersøkelsen fra 1983. Dette medfører at disse analysene omfatter kun 91 personer med i alt 182 observasjoner. Av disse 91 var det 88 personer som gikk til uførepensjon, mens 3 personer gikk fra uførepensjon til andre tilstander.

Som vi har nevnt i kapittel 3.3 stiller levekårsundersøkelsene to spørsmål om problemer med å klare de løpende utgiftene: «Har det i løpet av det siste året hendt at husholdet har hatt problemer med å klare de løpende utgifter til mat, transport, bolig og liknende? Hendte det ofte, av og til, en sjelden gang eller aldri?» «Var økonomien slik at dere størsteparten av året ikke hadde mulighet for å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner til for eksempel tannlege eller reparasjon?» Tabell 11 (kapittel 3.3) viste at uførepensjonister oftere rapporterer problemer med å klare de løpende utgiftene samt å klare en uforutsett regning sammenlignet med andre voksne, i det minste om vi tar hensyn til alder.

Tabell 21: Prosentandeler som har (A) problemer med å klare de løpende utgifter og (B) problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner hos de samme personene som uførepensjonister og som ikke uførepensjonister i fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Paneldata med 182 observasjoner for 91 personer.³³

(A) Problemer med å klare de løpende utgifter	Prosent ³⁴				Odds-rate	... tar hensyn alder & familie	samt inntekt, funksj. evne
	Ofte	Av og til	Sjelden	Aldri			
Som ikke-uførepensjonist	5.5	1.1	12.1	81.3	1.00	1.00	1.00
Som uførepensjonist	3.3	6.6	9.9	80.2	1.09	1.54	0.87

(B) Problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner?	Prosent		Odds-rate	... tar hensyn alder & familie	samt inntekt, funksj. evne
	Ja	Nei			
Som ikke-uførepensjonist	12.1	87.9	1.00	1.00	1.00
Som uførepensjonist	20.8	79.1	1.92	1.58	1.14

Tabell 21A viser at problemer med å klare de løpende utgifter endrer seg lite i forbindelse med mottak av uførepensjon. I noen grad har dette sammenheng med at problemer med å klare de løpende utgifter avtar med alder. Når vi tar hensyn til alder samt familie-kjennetegnene sivilstand (lever i parforhold versus lever alene) og antall barn (0 til 2) er det en tendens til at en hadde større problemer med å klare de løpende utgiftene som uførepensjonist enn som ikke uførepensjonist. Men også dette resultatet er statistisk usikkert (alfa=12 prosent i en enhalet hypotese). Hvis vi i tillegg tar hensyn til inntekt samt våre tre mål på funksjonsevne (førlighetsproblemer, psykiske problemer, sanseproblemer), forsvinner tendensen til at en har dårligere råd som uførepensjonist enn før en fikk uførepensjon. Det er psykiske problemer og førlighetsproblemer som kan forklare hvorfor personene rapporterer hyppigere problemer med de løpende utgiftene som uførepensjonister enn før de fikk uførepensjon, selv om dette altså er statistisk usikkert.

Tabell 21B viser at uførepensjonister oftere rapporterer problemer med å betale en uforutsett regning som uførepensjonist enn som ikke-

³³ På grunn av få observasjoner har vi predikert verdier for de som ikke har svart på alle spørsmålene som inngår i disse analysene.

³⁴ I analysen av «å klare de løpende utgifter» viser prosentene til prosenter av observasjonene uten å ta hensyn til at samme person kan inngå i to av de tre levekårsundersøkelsene.

uførepensjonist (alfa<5 prosent i en enhalet hypotese). Forskjellen består også om vi tar hensyn til alder, men svekkes noe, og blir statistisk usikker, om vi tar hensyn til at en større andel lever alene som uførepensjonister enn før de fikk uførepensjon. Også lavere inntekt og høyere innslag av psykiske problemer bidrar til å forklare hvorfor personene har større problemer med å betale en uforutsett regning som uførepensjonist enn før de fikk uførepensjon. (Personene rapporterer større problemer med psykisk helse og har lavere inntekt som uførepensjonist enn som ikke uførepensjonist.)

Om vi sammenligner analysen i tabell 21 med tilsvarende analyser i tabell 11 (kapittel 3.3) ser vi at uførepensjonistene hadde gjennomgående dårligere råd enn andre voksne også før de fikk uførepensjon. Dette kan ha sammenheng med de samme helseproblemene som senere medførte at de fikk uførepensjon. Tabell 21A antyder at det er sammenhenger mellom helsemessig funksjonsevne og problemer med å klare de løpende utgifter også innenfor en et forløp mot uførepensjon. Dette indikerer at mange hadde avsluttet eller redusert inntektsarbeidet noen år før de fikk uførepensjon. Analysene bekrefter at mange har økonomiske problemer også før de blir uførepensjonister, og at disse problemene varer ved etter mottak av uførepensjon.

6.5 Knappt noen endringer i sosial kontakt

I dette avsnittet skal vi analysere personenes sosial kontakt før og etter at de fikk uførepensjon. Vi bruker de samme indikatorene på sosial kontakt som i kapittel 4. Det vil si en indeks på integrasjon i nærmiljøet som vi konstruerte og analyserte i kapittel 4.2 (tabell 12) samt et spørsmål om en har fortrolige venner (analysert i tabell 13): «Bortsett fra medlemmer av din egen familie, har du noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med?»³⁵

³⁵ Fra nå av omfatter analysene alle fire levekårsundersøkelsene fra 1983 til 1995. Det vil si 118 personer og 179 observasjoner, hvorav 134 omfatter uførepensjon med mindre enn 5 timer arbeidstid per uke, mens de øvrige 145 omfatter andre tilstander.

Tabell 22: Graden av nærmiljøintegrasjon hos de samme personene som uførepensjonister og som ikke-uførepensjonister, basert på paneldata fra fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Lineær regresjonsanalyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. Paneldata med 279 observasjoner hos 118 personer.

Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Som ikke-uførepensjonist	.000		.000		.000	
Som uførepensjonist	.064	(.112)	.113	(.140)	.122	(.137)
Alder ±40 år /10			-.034	(.099)	-.003	(.098)
Alder*alder			-.011	(.057)	-.029	(.057)
Parforhold (1 & 0)			-.249	(.169)	-.353	(.173)
Antall barn under 18 år			.174	(.125)	.190	(.120)
Rot inntekt					-.038	(.018)
Førlighet					.036	(.089)
Psykiske plager					-.123	(.049)
Sansedefekter					-.372	(.269)
Konstant	-.155		.010		.264	
R ²	.001		.032		.078	

I kapittel 4 fant vi at uførepensjonistene er svakere integrert i nærmiljøet og står oftere uten nære venner enn andre voksne. Men i begge tilfellene har dette sammenheng med at uførepensjonistene er eldre enn de andre voksne som vi sammenligner dem med, samt at de har større innslag av psykiske plager enn andre voksne. Med utgangspunkt i denne analysen kan vi neppe vente å finne vesentlige forskjeller i nærmiljøintegrasjon eller i det å ha nære venner før og etter uførepensjoneringen. Heller ikke når vi i tabell 22 følger de samme personene som uførepensjonister og som ikke uførepensjonister finner vi noen indikasjoner på at nærmiljøintegrasjonen svekkes i forbindelse med uførepensjonering.

Tabell 23 (neste side) gir ingen indikasjoner på at personene oftere står uten nære venner som uførepensjonister enn som ikke uførepensjonister. Modell 3 antyder at større innslag av psykiske problemer kan bidra til å forklare hvorfor personene oftere står uten nære venner som uførepensjonister enn som ikke uførepensjonister. Men den siste forskjellen er liten og statistisk svært usikker.

Tabell 23: Fortrolige venner hos de samme personene som uførepensjonister og som ikke-uførepensjonister, basert på paneldata fra fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Ordinale logit-modeller, koeffisienter og standardfeil i parentes. Paneldata med 279 observasjoner hos 118 personer.

Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Som ikke-uførepensjonist	.000		.000		.000	
Som uførepensjonist	-.048	(.206)	-.139	(.233)	.003	(.298)
Alder ±40 år /10			-.444	(.406)	-.449	(.410)
Alder*alder			.235	(.168)	.201	(.172)
Parforhold (1 & 0)			-.146	(.382)	-.293	(.420)
Antall barn under 18 år			.044	(.271)	.072	(.275)
Rot inntekt					-.037	(.045)
Førlighet					-.015	(.175)
Psykiske plager					-.251	(.110)
Sansedefekter					-.036	(.659)
Pseudo R ²	.000		.011		.031	

Oppsummert kan vi si at ved å følge de samme personene som uførepensjonister og som ikke uførepensjonister er det knapt noen indikasjon på at overgang til uførepensjon svekker deres sosial integrasjon, i betydningen integrasjon i nærmiljøet eller blant venner. Paneldataene støtter således tilsvarende resultater fra analysene av tverrsnittdata i kapittel 4. Disse funnene svekker dermed argumentasjonen bak «arbeidslinja», at overgang til sosial stønad (her: uførepensjon) *i seg selv* fører til økt sosial isolasjon.

6.6 Til dels store endringer i sosiale aktiviteter

Deltakelse i sosiale aktiviteter måler vi samme måten som i kapittel 5, dels som en indeks for aktivitetsnivået i ni typer av fritidsaktiviteter, og dels som en indeks for aktivitetsnivå innenfor åtte typer av organisasjoner. Konstruksjonen av de to indeksene framgår av avsnittene 5.2 og 5.3. I disse analysene beholder vi den samme skalaen på disse variablene som i kapittel 5.

I kapittel 5 fant vi at uførepensjonistene har et lavere aktivitetsnivå i fritiden enn andre voksne. Noe av forskjellen kan forklares med at uførepensjonistene er eldre enn de andre gruppene i yrkesaktiv alder som vi sammenlignet dem med, og noe kan forklares med at uførepensjonistene har mindre utdanning og dårligere helse. Men selv når vi tok hensyn til alle disse

faktorene, hadde uførepensjonistene fortsatt et betydelig lavere aktivitetsnivå i fritiden sammenlignet med andre voksne. Det er mulig at denne gjenstående forskjellen har sammenheng med at selve mottaket av uførepensjon virker passiviserende på personene. La oss forsøke å teste denne hypotesen ved å sammenligne aktivitetsnivået hos de samme personene som mottakere av uførepensjon og som ikke-mottakere av uførepensjon.

Tabell 24: Aktivitetsnivå i fritiden hos de samme personene som uførepensjonister og som ikke-uførepensjonister, basert på paneldata fra fire levekårsundersøkelser, 1983–1995. Lineær regresjonsanalyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. Paneldata med 279 observasjoner hos 118 personer.

Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Som ikke-uførepensjonist	.000		.000		.000	
Som uførepensjonist	-.230	(.064)	-.251	(.077)	-.161	(.078)
Alder ±40 år /10			-.165	(.133)	-.202	(.140)
Alder*alder			.103	(.059)	.108	(.059)
Parforhold (1 & 0)			.241	(.114)	.278	(.113)
Antall barn under 18 år			.016	(.083)	-.003	(.083)
Rot inntekt					.043	(.014)
Førlighet					-.044	(.058)
Psykiske plager					-.020	(.037)
Sansedefekter					-.060	(.129)
Konstant	-.455		-.691		-.701	
R ²	.024		.069		.122	

Modell 1 i tabell 24 viser at de personene som vi følger hadde et lavere aktivitetsnivå i fritiden som uførepensjonister enn de hadde som ikke uførepensjonister. Modell 2 viser at dette ikke kan forklares med at de var gjennomgående eldre som uførepensjonister enn som ikke uførepensjonister, eller at flere levde alene som uførepensjonister enn som ikke-uførepensjonister. Modell 3 viser derimot at det lavere aktivitetsnivået når en mottar uførepensjon har sammenheng med at de har lavere inntekt som uførepensjonist, muligens også at de har fått dårligere helse, selv om sammenhengen mellom helse og aktivitetsnivå er svak og statistisk usikker i denne analysen. Men selv om vi tar hensyn til alle disse faktorene er forskjellen i aktivitetsnivå i forbindelse med mottak av uførepensjon fortsatt statistisk signifikant.

Resultatet av denne analysen hvor vi følger personene over tid, svarer med tverrsnittanalysen i kapittel 5, selv om forskjellene var noe større i tabell 14 enn i tabell 24. Vi antok at det lavere aktivitetsnivået i fritiden som følger mottak av uførepensjon kan ha sammenheng med to forhold ved det å motta uførepensjon. For det første kan uførepensjon føre til bortfall av sosiale nettverk som knytter seg til arbeid og andre regelmessige aktiviteter. Sosial nettverk som knytter seg til arbeidslivet kan være en forutsetning for, eller i det minste stimulere for, deltakelse på også andre arenaer. Sosiale nettverk kan også gi personene kompetanse og selvtillit for visse typer av deltakelse. Det er også mulig at en mer strukturert hverdag selv bidrar til øke aktivitetsnivået på flere arenaer (Andersen 1995). Dette kan forklare hvorfor uførepensjonistene blir generelt passiviserte, og reduserer sitt aktivitetsnivå på fritidsarenaen. For det andre kan uførepensjonister få andre rolleforventninger rettet mot seg enn når de har andre posisjoner som for eksempel yrkesaktiv. Å motta uførepensjon kan føre til at en i enkelt miljø blir tilskrevet en «sykerolle» der en ikke forventes å vise stor synlig aktivitet. Mottakerne tilpasser seg denne sykerollen for å unngå mistanker om trygdemisbruk.

Tabell 25: Aktivitetsnivå i åtte typer av organisasjoner hos de samme personene som uførepensjonister og som ikke uførepensjonister, basert på paneldata fra fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Lineær regresjonsanalyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. Paneldata med 279 observasjoner hos 118 personer.

Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Som ikke-uførepensjonist	.000		.000		.000	
Som uførepensjonist	-.155	(.081)	-.140	(.094)	-.105	(.107)
Alder ±40 år /10			.040	(.091)	.033	(.092)
Alder*alder			.024	(.048)	.026	(.048)
Parforhold (1 & 0)			.458	(.119)	.451	(.125)
Antall barn under 18 år			.129	(.117)	.125	(.118)
Rot inntekt					.014	(.019)
Førlighet					-.003	(.077)
Psykiske plager					-.028	(.045)
Sansedefekter					-.265	(.172)
Konstant	-.118		-.624		-.589	
R ²	.007		.068		.078	

Kapittel 5 viste at uførepensjonistene også har et lavere aktivitetsnivå innenfor åtte typer av organisasjoner enn andre voksne, selv om disse forskjellene var noe mindre enn de vi fant i analysen av aktivitetsnivå i fritiden. Modell 1

i tabell 25 viser at personene har noe lavere aktivitetsnivå innenfor organisasjoner som uførepensjonister enn de hadde før de ble uførepensjonister. Modell 2 viser at dette i noen grad har sammenheng med demografiske forhold (flere lever alene). I denne analysen er forskjellen i aktivitetsnivå i organisasjoner før og etter uførepensjoneringen statistisk usikker (alfa=7 prosent i en enhalet hypotese). Om vi i modell 3 også tar hensyn til inntekt og helse blir forskjellen i aktivitetsnivå før og etter uførepensjoneringen ytterligere noe svekket, selv om disse faktorene har relativt liten betydning for aktivitetsnivået innenfor de åtte organisasjonstypene.

Resultatene i tabell 25 samsvarer et stykke på vei med resultatene i tabell 17, selv om forskjellene er noe mindre og statistisk mer usikre i denne analysen hvor vi følger personer over tid, enn i tverrsnittanalysene i kapittel 5. Det siste kan ha sammenheng med at vi følger personene over relativt få år, samt at få observasjoner gir statistisk lite presise anslag. Hovedfunnene fra kapittel 5 står seg likevel et stykke på vei også i denne analysen. De fleste har lavere aktivitetsnivå som uførepensjonister enn før de fikk uførepensjon, selv om noe av forskjellen kan forklares med familieforhold. I denne analysen skyldes dette at mindre andel lever i parforhold, i kapittel 5 at en mindre andel av uførepensjonistene hadde barn. Men forskjellene kan også ha sammenheng med inntekt og helse. Alt i alt finner vi altså en viss *støtte* for «arbeidslinjas» argumentasjon (overgang til uførepensjon virker passiviserende) hva gjelder fritidsaktiviteter og (i noen grad) organisasjonsaktivitet, selv om vi ikke fant det ved å analysere sosial kontakt.

6.7 Endringer i levekårene oppsummert

I dette kapitlet har vi brukt paneldata (118 personer) til å analysere endringer i levekårene. Vi fant at medianinntekten ble redusert med knapt 20 prosent ved overgang til uførepensjon. Påfallende mange av de som levde i parforhold før de ble uførepensjonister, levde alene etter uførepensjonering. Overgangen til at flere lever alene som uførepensjonister blir enda sterkere om vi tar hensyn til at flesteparten er eldre som uførepensjonister enn som ikke uførepensjonister.

Aktivitetsnivået i fritiden ble lavere etter mottak av uførepensjon. I noen grad har dette sammenheng med lavere inntekt, muligens også dårligere helse. Men trolig må vi også søke andre forklaringer. En forklaring kan være at arbeidslivet gir folk tilgang til sosiale nettverk som virker integrerende også på andre arenaer som fritidsaktiviteter. Det er også mulig at fraværet av

aktiviteter som strukturerer hverdagen virker passiviserende, og at det stilles forventninger til uførepensjonister om at de ikke skal være for aktive i fritiden.

Overgangen til uførepensjon fører også til en reduksjon i aktivitetsnivået innenfor organisasjoner, samt noe større problemer med å betale uforutsette regninger. Begge virkningene har i noen grad sammenheng med at en større andel levde alene som uførepensjonister enn som ikke uførepensjonister.

Overgang til uførepensjon synes ikke å være av betydning for personenes integrasjon i nærmiljøet eller blant venner. Selve uførepensjoneringen fører heller ikke til en sterk økning i for økonomiske problemer.

7 Spesielle levekårsproblemer hos enslige uføre og uføre med barn

7.1 Forskjeller mellom uførepensjonister

Uførepensjonister er en heterogen gruppe. Noen kan ha større materielle og sosiale problemer enn andre. I kapittel 3 nevnte vi at marginalisering kan følge livsfaser, og det kan følge personer med permanent lav arbeidsproduktivitet. I dette kapitlet skal vi undersøke om *kombinasjoner* av lav arbeidsproduktivitet og livsfaser medfører spesiell risiko for økonomisk eller sosial marginalisering.

Utjamningsmeldinga (St meld 50 1998-99) er spesielt opptatt av situasjonen til unge uførepensjonister, uførepensjonister som lever alene og uførepensjonister som forsørger barn. Vi skal se særskilt på levekårene til uførepensjonister som lever alene og uførepensjonister med barn under 18 år. Har det å leve alene, og det å ha barn, andre virkninger for levekårene til uførepensjonister enn for yrkesaktive og for andre voksne som ikke er yrkesaktive?

I disse analysene skal vi anvende et annet datasett enn de dataene vi har studert så langt. På nyåret 1992 gjennomførte Statistisk sentralbyrå en egen levekårsundersøkelse blant uførepensjonister mellom 21 og 47 år. Totalt ble 900 personer trukket ut blant de som ble tildelt uførepensjon i 1985 og 1990. 61.9 prosent besvarte spørreskjemaet. Undersøkelsen er nærmere beskrevet i Becken (1996). Vi avgrensner analysene til de som hadde en uføregrad på minst 70 prosent (443 personer) og som jobbet mindre enn 5 timer per uke (396 personer). Dette svarer til 71 prosent av uførepensjonistene i utvalget.

Noen av spørsmålene er identiske med den generelle levekårsundersøkelsen fra 1991. Vi kan dermed gjenta en del av analysene i de foregående kapitlene. Her sammenligner vi unge uføre med andre voksne mellom 21 og 47 år, yrkesaktive så vel som andre som ikke er yrkesaktive.³⁶ Dette tilsvarer analysene av betalingsproblemer i kapittel 3, sosial kontakt i kapittel 4 og aktivitetsnivå i fritiden i kapittel 5.

³⁶ Dette datasettet har tidligere blitt behandlet og referert til som unge uføre mellom 20 og 40 år. Det viser seg at disse personene var mellom 21 og 47 år ved årsskiftet 1991/1992, rett i forkant av da flesteparten av intervjuene ble gjennomført (januar-februar 1992). Trolig omfatter dataene personer som var mellom 20 og 40 år da de fikk uførepensjon i 1985 eller 1990, som var de «pensjoneringskohortene» utvalget ble trukket fra. Dataene som vi har fått overført identifiserer ikke hvilket av disse årene personene fikk uførepensjon.

Desverre er opplysningene om utdanning og inntekt ikke sammenlignbare mellom de generelle levekårsundersøkelsene og i den spesielle levekårsundersøkelsen blant uførepensjonister fra 1992. Vi har justert opplysningene om utdanningslengde (ned) og egen inntekt (opp) i levekårsundersøkelsen blant unge uføre fra 1992. Denne justeringen gjør disse variablene mer sammenlignbare med tilsvarende variabler i den generelle levekårsundersøkelsen fra 1991. De justerte estimatene framgår av vedlegg 1. Det er imidlertid fortsatt usikkert om de justerte utdannings- og inntektsvariablene fra de to levekårsundersøkelsene faktisk er sammenlignbare. Resultatene av analysen må derfor tolkes med forsiktighet.

Vi slår sammen levekårsundersøkelsen for unge uføre fra 1992 med den generelle levekårsundersøkelsen fra 1991. Dette gir følgende fordelinger mellom uførepensjonister og andre personer mellom 21 og 47 år:

Tabell 26: Antall yrkesaktive, uførepensjonister og andre ikke yrkesaktive mellom 21 og 47 år i den generelle levekårsundersøkelsen fra 1991 og fra levekårsundersøkelsen blant unge uføre (uføre 1985 og 1990) fra 1992.

Status og arbeidstid	Antall observasjoner	Prosent
Uførepensjon (mindre enn 5 timer per uke)	429	18.6
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.401	60.9
Andre ikke yrkesaktive (mindre enn 5 timer per uke)	325	14.1
Jobber deltid (5 til 20 timer per uke)	146	6.3
Totalt	2.301	100.0

Tabell 26 viser at 429 personer av de utvalgene vi skal analysere i de følgende analysene var uførepensjonister i 1991/1992. Av disse er 396 hentet fra spesialundersøkelsen om unge uføre fra 1992, mens de resterende 33 inngår i den generelle levekårsundersøkelsen fra 1991. 1.401 personer var yrkesaktive med mer enn 20 timer per uke. 325 personer var ikke yrkesaktive (mindre enn 5 arbeidstimer per uke) uten at de samtidig mottok uførepensjon. Den fjerde gruppen, som jobbet deltid mellom 5 og 20 timer per uke, holder vi utenfor de videre analysene.

7.2 Å leve enslig gir økt risiko for sosial isolasjon hos uføre

Analysene i kapittel 4 (4.2 og 4.3) antyder at de som lever alene er dårligere integrert i nærmiljøet enn de som lever i parforhold. (Tabell 13 viste dog at de som lever alene oftere har nære venner utenom sin nærmeste familie enn

de som lever i parforhold.) Risikoen for sosial isolasjon er større for enslige uførepensjonister enn for andre enslige voksne. Enslige uførepensjonister har ikke kolleger eller andre voksne som de omgås med gjennom arbeid eller utdanning. Uførepensjonister som lever alene kan også ha større problemer med å treffe venner på fritiden, grunnet bevegelingsproblemer, psykiske plager med videre. For å teste disse antakelsene gjennomfører vi tilsvarende analyser som i kapittel 4 (tabell 12 og 13), men der vi i tillegg skiller mellom kombinasjoner av sivilstand (lever alene eller lever i parforhold) og status som uførepensjonist, yrkesaktiv eller andre former for ikke-yrkesaktivitet.

Tabell 27. Graden av nærmiljøintegrasjon som resultat av kjennetegn ved personer mellom 21 og 47 år fra levkårsundersøkelsen fra 1991 samt levkårsundersøkelsen blant unge uføre fra 1992. Lineær regresjonsanalyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. 2.143 personer/observasjoner.

Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.250	(.065)	-.494	(.085)	-.262	(.097)
Andre ikke yrkesaktive	.062	(.063)	.052	(.101)	.055	(.103)
Kvinne (1 & 0)	-.023	(.044)	-.034	(.044)	-.051	(.047)
Alder ±40 år /10	-.006	(.062)	-.002	(.062)	.012	(.062)
Alder*alder	-.067	(.131)	-.045	(.131)	-.053	(.130)
Alder*alder*alder	-.064	(.065)	-.049	(.065)	-.051	(.065)
Parforhold (1 & 0)	-.026	(.053)	-.177	(.068)	-.181	(.067)
Antall barn under 18 år	.128	(.032)	.160	(.032)	.155	(.032)
Parforh.*Uførepensjon			.538	(.117)	.512	(.116)
Parforh.*Andre ikke yrk.			-.005	(.127)	-.017	(.126)
Utdanning ±10 år					.014	(.009)
Rot inntekt					-.010	(.007)
Førlighet					.080	(.056)
Psykiske plager					-.102	(.018)
Sansedefekter					-.232	(.165)
Konstant	-.051		.034		.120	
R ²	.036		.046		.056	

Modell 1 i tabell 27 viser at uførepensjonister er svakere integrert i nærmiljøet enn andre voksne, både om vi sammenligner med yrkesaktive og med andre som ikke er yrkesaktive. Modell 2 og 3 viser at sammenhengen mellom det å leve i parforhold og nærmiljøintegrasjon er forskjellig for

uførepensjonister og andre voksne. For å beskrive disse forskjellene tydeligere setter vi prediksjonen fra (modell 1 til 3 i) tabell 27 i en egen tabell.

Tabell 28. Graden av nærmiljøintegrasjon som prediksjon for kombinasjonene av status som yrkesaktiv, uførepensjonist eller andre ikke-yrkesaktive og sivilstand (lever alene eller lever i parforhold) fra modell 2 og 3 i tabell 20.³⁷

	Modell 2			Modell 3		
	<i>lever alene</i>	<i>lever i parfor.</i>	<i>parf.-alene</i>	<i>lever alene</i>	<i>lever i parfor.</i>	<i>parf.-alene</i>
Yrkesaktive	.147	-.030	-.177	.077	-.104	-.181
Uførepensjonister	-.347	.014	.361	-.185	.146	.331
Andre ikke yrkesaktive	.199	.017	-.182	.132	-.066	-.198

Modell 2 i tabell 28 viser prediksjonene fra modell 2 i regresjonsanalysen i tabell 27. Vi har tidligere vist at uførepensjonister er svakere integrert i naboskapet enn andre voksne. Tabell 28 viser at *det primært er uførepensjonister som lever alene som er svakere integrert*. Det er små forskjeller på nærmiljøintegrasjon mellom de som lever i parforhold, enten de er yrkesaktive, uførepensjonister eller ikke-yrkesaktive uten uførepensjon.

Modell 3 i tabell 27 viser at sammenhengene holder seg, men blir litt svakere, om vi tar hensyn til utdanning, inntekt og tre typer helseproblemer (målt som førlighetsproblemer, psykiske problemer og sanseproblemer). Modell 3 viser således at forskjeller i psykiske plager, andre helseproblemer, utdanning og inntekt ikke er tilstrekkelig til å forklare hvorfor det å leve alene medfører svakere nærmiljøintegrasjon hos uførepensjonister enn hos andre voksne. Analysen styrker troen på at det særlig er kombinasjonen av å være uførepensjonist og å leve alene som skaper risiko for sosial isolasjon, samt at sammenhengen holder selv etter kontroll for alternative faktorer (knyttet til helse, utdanning og inntektsforskjeller). Det siste kan bety at antakelsen bak «arbeidslinja» – at mottak av uførepensjon i seg selv kan føre til sosial marginalisering – kan ha mer for seg om vi ser kun på de som lever alene, enn om vi analyserer uførepensjonister under ett.

Modell 1 i tabell 27 kan sammenlignes med modell 3 i tabell 12 (kapittel 4). Forskjellen i nærmiljøintegrasjon mellom uførepensjonister og andre voksne er vesentlig større i tabell 27 enn i den tilsvarende analysen i (modell 3 i) tabell 14. Forskjellen skyldes at tabell 27 avgrenser utvalget til

³⁷ Prediksjonene tar utgangspunkt i at et uveid gjennomsnitt av de seks kombinasjonene av yrkesaktiv-uførepensjonist-andre og lever alene-lever i parforhold settes lik 0.

personer under 47 år. Om vi avgrenser analysene i tabell 12 til personer under 47 år, får vi også der forskjeller mellom uførepensjonister og andre voksne tilsvarende resultatene i tabell 27 (analyse ikke vist). Det vil si at det er yngre uføre som er mest utsatte for dårlig integrasjon i nærmiljøet. Forklaringen kan være at eldre uføre ofte har etablert et sosialt nettverk før de ble uførepensjonert, mens yngre uføre i mindre grad har hatt mulighet til bygge opp et nettverk tidligere i livet. I så fall er yngre mer utsatt enn eldre for å bli sosialt marginaliserte ved overgang til uførepensjon.

7.3 Uføre som lever alene har svakere vennenettverk

Så langt har vi analysert nærmiljøintegrasjon. Finner vi det samme mønsteret når det gjelder vennenettverket?

Tabell 29: Fortrolige venner som resultat av kjennetegn ved personer mellom 21 og 47 år fra levekårsundersøkelser fra 1991 samt levekårsundersøkelsen blant unge uføre fra 1992. Ordinale logit-modeller, koeffisienter og standardfeil i parentes. 2.149 personer/observasjoner.

Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.837	(.174)	-1.182	(.233)	-.593	(.270)
Andre ikke yrkesaktive	-.216	(.187)	-.280	(.322)	-.130	(.331)
Kvinne (1 & 0)	1.061	(.127)	1.041	(.127)	1.139	(.140)
Alder ±40 år /10	-.155	(.163)	-.158	(.164)	-.119	(.167)
Alder*alder	.379	(.355)	.417	(.355)	.371	(.359)
Alder*alder*alder	.138	(.188)	.168	(.189)	.130	(.191)
Parforhold (1 & 0)	-.082	(.149)	-.371	(.211)	-.395	(.212)
Antall barn under 18 år	-.156	(.088)	-.101	(.091)	-.119	(.091)
Parforh.*Uførepensjon			.752	(.321)	.754	(.325)
Parforh.*Andre ikke yrk.			.058	(.390)	.134	(.393)
Utdanning ±10 år					.091	(.026)
Rot inntekt					.011	(.019)
Førlighet					-.063	(.160)
Psykiske plager					-.181	(.048)
Sansedefekter					.414	(.473)
Nei – vet ikke	-1.398		-1.570		-1.500	
Vet ikke – Ja	-1.267		-1.438		-1.366	
Pseudo R ²	.052		.054		.069	

Modell 1 i tabell 29 viser at en mindre andel av uførepensjonistene oppgir at de har minst en fortrolig venn. (Spørsmålet lød: «Bortsett fra medlemmer av din egen familie, har du noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med?») Tabell 13 i kapittel 4 gav et tilsvarende bilde. Forskjellen mellom de som lever enslig og de som lever i parforhold er dog noe mindre i denne analysen blant relativt unge mennesker (21 til 47 år) enn blant alle voksne mellom 20 og 67 år som vi analyserte i kapittel 4. Regresjonsresultatene for modell 2 og 3 i tabell 29 kan være vanskelige å fortolke. Vi setter derfor opp disse prediksjonene som prosentandeler.

Tabell 30: Prosentandel som svarer «Ja» på spørsmålet om de har fortrolige venner som prediksjoner for kombinasjonene av status som yrkesaktiv, uførepensjonist eller andre ikke-yrkesaktive og sivilstand (lever alene eller lever i parforhold fra modell 2 og 3 i tabell 29).³⁸

	Modell 2			Modell 3		
	lever alene	lever i parfor.	parf.-alene	lever alene	lever i parfor.	parf.-alene
Yrkesaktive	89.8	85.9	-3.9	86.9	81.7	-5.2
Uførepensjonister	73.0	79.8	6.8	78.6	84.0	5.4
Andre ikke yrkesaktive	86.9	83.0	-4.0	85.4	81.8	-3.6

Modell 2 i tabell 30 viser prediksjonene beregnet som prosentandeler som svarer at de har fortrolige venner i modell 2 i tabell 22. Tabell 30 viser at det først og fremst er uførepensjonister som lever alene som oftere står uten fortrolige venner. Modell 3 i tabell 30 viser at den generelle forskjellen i andelen med nære venner mellom uførepensjonister og andre voksne blir mindre om vi tar hensyn til utdanning og inntekt samt de tre helsevariablene, men den forsvinner ikke. (Dette fant vi også i den tilsvarende analysen i tabell 13 i kapittel 4.) Men forskjellen mellom uførepensjonister som lever alene og uførepensjonister som lever i parforhold består om vi tar hensyn til inntekt og mål på helseproblemer. Hos uførepensjonister medfører altså det å leve alene en spesiell risiko for å stå uten egne venner både om vi sammenligner med uførepensjonister som lever i parforhold og om vi sammenligner med andre voksne.

³⁸ Prediksjonene tar utgangspunkt i at vi setter et uveid gjennomsnitt av de seks kombinasjonene av yrkesaktiv – uførepensjonist – andre og lever alene – lever i parforhold settes lik gjennomsnittet på 82.6 prosent som svarer «Ja» på spørsmålet om de har fortrolige venner.

Oppsummert viser analysene at det å leve alene medfører svakere sosial integrasjon hos uførepensjonister enn hos andre voksne, både om vi ser på kontakter i nærmiljøet og på vennenettverk. Kapittel 4 viste at de generelle forskjellene mellom uførepensjonister og andre voksne langt på vei kan forklares med variabler som inntekt og helse, for så vidt også alder (kapittel 4). Disse analysene viser imidlertid at uføre som lever alene er spesielt utsatt for sosial isolasjon, selv etter kontroll for demografiske variabler, inntekt og helse. Det er blant uførepensjonister som lever alene vi finner de svakeste sosiale nettverkene, både sammenlignet med ikke-uførepensjonister og med uførepensjonister som lever i parforhold. Grunnen er sannsynligvis at de som verken har en partner eller kolleger eller andre voksne som de omgås gjennom arbeid eller utdanning får svakere sosiale nettverk enn de som har i det minste en av disse faste sosiale koplingene.

7.4 Barn medfører ikke flere betalingsproblemer hos uførepensjonister

Analysene i kapittel 3.3 viste at uførepensjonister har større problemer med å klare de løpende utgifter enn andre voksne. Dette gjaldt både når vi sammenlignet uførepensjonister med yrkesaktive og med andre voksne som ikke er yrkesaktive. Barn medfører økte utgifter. Vi antar derfor at kombinasjonen av å være uførepensjonist og ha barn medfører en spesiell risiko for betalingsproblemer.

Disse analysene tilsvarer analysene i tabell 11 kapittel 3.3. Vi gjør bruk av de samme målene på betalingsproblemer: «Har det i løpet av det siste året hendt at husholdet har hatt problemer med å klare de løpende utgifter til mat, transport, bolig og liknende? Hendte det ofte, av og til, en sjelden gang eller aldri?» «Var økonomien slik at dere størsteparten av året ikke hadde mulighet for å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner til for eksempel tannlege eller reparasjon?»

Tabell 31: Problemer med å klare løpende utgifter som resultat av kjennetegn ved personer mellom 21 og 47 år fra levekårsundersøkelser fra 1991 samt levekårsundersøkelsen blant unge uføre fra 1992. Ordinale logit-modeller, koeffisienter og standardfeil i parentes. 2.149 personer/observasjoner.

Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	1.837	(.143)	1.900	(.150)	.658	(.183)
Andre ikke yrkesaktive	1.015	(.133)	.980	(.192)	.591	(.208)
Kvinne (1 & 0)	.082	(.099)	.088	(.100)	-.038	(.108)
Alder ±40 år /10	-.591	(.147)	-.580	(.148)	-.683	(.156)
Alder*alder	.056	(.300)	.055	(.301)	.127	(.311)
Alder*alder*alder	.186	(.148)	.176	(.149)	.247	(.153)
Parforhold (1 & 0)	-.456	(.114)	-.460	(.114)	-.462	(.117)
Antall barn under 18 år	.176	(.074)	.202	(.083)	.221	(.085)
Ant.barn*Uførepensjon			-.961	(.430)	-.964	(.467)
Ant.barn*Andre ikke yrk.			.032	(.146)	.033	(.149)
Utdanning ±10 år					-.092	(.022)
Rot inntekt					-.025	(.015)
Førlighet					.242	(.123)
Psykiske plager					.475	(.039)
Sansedefekter					-.576	(.374)
Aldri – Sjelden	1.275		1.304		1.310	
Sjelden – Av og til	1.960		1.993		2.067	
Av og til – Ofte	2.986		3.021		3.197	
Pseudo R ²	.073		.075		.120	

Modell 1 i tabell 31 viser at uførepensjonister oftere enn yrkesaktive opplever problemer mer å klare de løpende utgiftene. Andre voksne som ikke er yrkesaktive er i en posisjon mellom uførepensjonister og yrkesaktive med hensyn til hvor ofte en har problemer med de løpende utgiftene. Disse resultatene, og de forskjellene vi finner, svarer til resultatene i tabell 11A (kapittel 3.3).³⁹ Modell 1 viser også at det å leve i parforhold medfører at risikoen for

³⁹ Logaritmen av oddsrate på 5.18 i tabell 11A gir en koeffisient på 1.645 som er litt mindre enn forskjellen mellom yrkesaktive og uførepensjonister i tabell 24 på 1.837. Tilsvarende forskjeller mellom uførepensjonister og andre som ikke er yrkesaktive blir 0.834 ($\ln(5.18) - \ln(2.25)$) i tabell 11A sammenligner med 0.706 (1.745-1.039) i tabell 24.

betalingsproblemer avtar. Å ha barn medfører at denne risikoen øker. Begge resultatene er som forventet. Å leve i parforhold medfører at man sparer inn på utgiftene ved at partene kan konsumere de samme godene. Barn medfører derimot økte utgifter og dermed også økt risiko for betalingsproblemer. Variabelen «antall barn» har verdiene 0, 1 og 2 der den høyeste verdien omfatter de som har to eller flere barn. Estimaten antyder at når en har to eller flere barn øker risikoen for betalingsproblemer noe mindre ($0.176 \cdot 2 = 0.352$) enn denne hyppigheten avtar ved å leve i parforhold (-0.456).

I modell 2 deler vi opp disse gjennomsnittene på yrkesaktive, uførepensjonister og andre voksne ved hjelp av interaksjonsledd (Antall barn*Uførepensjon, Antall barn*Andre ikke-yrkesaktive). Hos yrkesaktive og hos andre ikke-yrkesaktive medfører barn økt risiko for betalingsproblemer. Hos uførepensjonistene er imidlertid effekten snarere motsatt ($-0.961 + 0.202 = -0.758$). Reduksjonen i risiko for uførepensjonister (på 0.758) som følger det å barn er imidlertid statistisk usikker. En relativt stor standardfeil (0.430) viser at det er stor variasjon mellom uførepensjonister med hensyn til hvorvidt barn medfører reduserte eller økte betalingsproblemer.

Hvorfor medfører ikke barn økt risiko for betalingsproblemer hos uførepensjonister? En mulig forklaringen er at uførepensjonister med barn representerer en selektert gruppe av de mest ressurssterke uførepensjonistene. Modell 3 gir imidlertid ingen empirisk støtte til denne hypotesen. Lav utdanning og inntekt samt noe dårligere helse (spesielt flere psykiske problemer) hos uførepensjonister kan et stykke på vei gjøre rede for generelle forskjeller i risiko for betalingsproblemer mellom uførepensjonister og andre voksne. Men disse variablene kan ikke gjøre rede for hvorfor det å ha barn medfører en mindre risiko for betalingsproblemer hos uførepensjonister enn hos andre voksne.

Hva så med evnen til å klare en uforutsett regning? Finner vi også her at uførepensjonister med barn ikke skiller seg ut med større betalingsproblemer?

Tabell 32: Problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner som resultat av kjennetegn ved personer mellom 21 og 47 år fra levekårsundersøkelsen fra 1991 samt levekårsundersøkelsen blant unge uføre fra 1992. Logit-modeller, koeffisienter og standardfeil i parentes. 2.023 personer/observasjoner.

Forklaringsvariabler:	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	1.745	(.162)	1.774	(.171)	.751	(.210)
Andre ikke yrkesaktive	1.039	(.159)	.932	(.222)	.560	(.245)
Kvinne (1 & 0)	.177	(.120)	.171	(.121)	.057	(.131)
Alder ±40 år /10	-.434	(.169)	-.418	(.170)	-.439	(.180)
Alder*alder	.824	(.357)	.810	(.358)	.912	(.374)
Alder*alder*alder	.617	(.182)	.598	(.182)	.664	(.188)
Parforhold (1 & 0)	-.737	(.134)	-.740	(.134)	-.741	(.139)
Antall barn under 18 år	.001	(.093)	.001	(.108)	.010	(.110)
Ant.barn*Uførepensjon			-.687	(.486)	-.687	(.507)
Ant.barn*Andre ikke yrk.			.115	(.176)	.116	(.181)
Utdanning ±10 år					-.017	(.027)
Rot inntekt					-.034	(.019)
Førlighet					.080	(.151)
Psykiske plager					.405	(.045)
Sansedefekter					-.018	(.447)
Konstant	-1.818		-1.813		-1.858	
Pseudo R ²	.136		.138		.181	

Modell 1 i tabell 32 viser at uførepensjonistene oftere enn yrkesaktive har problemer med å betale en uforutsett regning. Andre ikke-yrkesaktive er i en posisjon mellom uførepensjonister og yrkesaktive. Å leve i parforhold reduserer denne typen betalingsproblemer. Det er imidlertid ingen sammenheng mellom antall (ingen, ett, to eller flere) barn og risikoen for ikke å kunne betale en uforutsett regning.

I den grad det er noen tendens, viser modell 2 at uførepensjonister med barn har mindre problemer med å betale en uforutsett regning enn uførepensjonister som ikke har barn. Men dette resultatet er statistisk usikkert. Tilsvarende resultater viser også modell 3, der vi kontrollerer for variabler som helse og utdanning.

Alt i alt viser analysene ingen sammenheng mellom barn og problemer med uforutsette regninger hos andre grupper enn uførepensjonister. Det er også usikkert om det er noen slik sammenheng hos uførepensjonister. I den grad det er en sammenheng mellom barn og problemer med å betale uforutsette regninger hos uførepensjonister, så er den stikk motsatt av vår hypotese. Barn snarere reduser, enn øker, risikoen for betalingsproblemer hos uførepensjonister. Det er imidlertid store forskjeller innad blant uførepensjonistene med hensyn til sammenhengen mellom barn og betalingsproblemer (standardfeilen er høy).

Kanskje kan disse analysene tolkes dit at offentlige ordninger (barne-trygd med videre) i større grad kompenserer for ekstrautgiftene ved å ha barn hos uførepensjonister enn hos andre voksne. Det er likevel mulig dette har endret seg etter at denne undersøkelsen ble gjennomført. Uførepensjonister med barn under 18 år mottar et forsørgingstillegg som i 1991/92 var 25 prosent (i dag økt til 30 prosent) av grunnbeløpet. Fra mai 1991 ble det innført avkortingsregler for forsørgingstillegget som medførte at inntekter fra arbeid og pensjoner/trygdeytelser ut over et halvt grunnbeløp (18.250 kroner) over minstepensjonen (den gang 58.000 kroner for enslige pensjonister) ble avkortet med 50 prosent. Regelendringene medførte at forsørgingstillegget falt bort for de som hadde inntekter på 54.750 kroner over minstepensjonen. De som allerede hadde pensjoner og ble direkte berørt av regelendringen, fikk et garantitillegg lik forskjellen mellom forsørgingstillegget regnet etter gamle og nye regler.⁴⁰

7.4 Spesielle levekårsproblemer hos enslige og foreldre oppsummert

I dette kapitlet har vi undersøkt to hypoteser. Den første var at uførepensjonister som lever alene har større risiko for sosial isolasjon enn andre grupper som lever alene. Vi fikk empirisk støtte for denne antakelsen. Hos uførepensjonister medfører det å leve alene svakere sosial integrasjon enn hos andre voksne, både om vi måler dette som nærmiljøintegrasjon og som å

⁴⁰ I våre data er det vanskelig å identifisere personer som ble berørt av de nye avkortingsreglene for forsørgingstillegget. På grunn av overgangsordningen for de som forsørget barn også ett år tidligere, er det sannsynlig at det er svært få av de uførepensjonistene som vi analyserer som ble omfattet av de lavere pensjonene som avkortingsreglene medførte. Det er derfor grunn til å anta at de uførepensjonistene med forsørgingsansvar for barn som vi studerer, hadde bedre inntekter enn de som ble uførepensjonert, eller fikk barn, etter 1991/92.

ha fortrolige venner. Uførepensjonister som lever alene har spesielt svake sosiale nettverk, og ingen av de variablene som vi har tatt hensyn til, som utdanning, personlig inntekt og helseproblemer, kan fullt ut forklare hvorfor det er slik. Selve det å være uførepensjonist ser altså ut til å øke risikoen for sosial isolasjon hos yngre uførepensjonister som lever alene. Analysene tyder på at et svakt sosialt nettverk med hensyn til familie og arbeidsliv går sammen med svakere sosialt nettverk også i nærmiljøet og blant venner.

Den andre hypotesen var at barn medfører større økonomiske problemer hos uførepensjonister sammenlignet med andre grupper. De empiriske analysene gav ingen støtte til denne antakelsen. Hos andre voksne enn uførepensjonister er det gjennomgående ingen sammenheng mellom antall barn og problemer med å klare de løpende utgiftene. Det er også usikkert om det er noen slik sammenheng hos uførepensjonister. I den grad det er noen sammenheng hos uførepensjonister, tyder estimatene snarere på mindre, enn økt, risiko for å klare de løpende utgiftene hos uførepensjonister hvis de har barn. Vi finner heller ingen indikasjon på at dette kan forklares med at uførepensjonister som har barn er mer ressurssterke enn de som ikke har barn, om vi sammenligner med andre grupper. Analysene antyder imidlertid at det er stor variasjon mellom uførepensjonister med hensyn til om barn medfører økte eller reduserte betalingsproblemer.

Summary

The report analyses the level of living and social integration among disability pensioners based on five level of living surveys from Statistics Norway in the time period 1983 to 1995. The surveys also comprise two panels which makes it possible to compare level of living and social participation before and after becoming a pensioner. The dependent variables comprise ADL (activities of daily living) capabilities and mental health problems, access to capital goods, problems with current and unforeseen expenses, social integration in the neighbourhood and intimate friends, activity level within nine leisure activities as well as membership and activities within eight types of voluntary organisations.

On average disability pensioners are 55 years old, compared with 40 years among the employed and 39 years among those currently not employed within occupational active ages (defined at those between 20- and 67 years of age). The median income among disability pensioners is only 43 percent of those employed, and the difference is even larger within the same age groups. Panel data indicate a 20 percent reduction in incomes after pensioning, over an average of 6 a year period. A majority of disability pensioners had moderate incomes also before they became disability pensioners.

Disability pensioners are more likely to live alone and without children than other adults. The difference becomes even larger when considering that most disability pensioners are in age groups where the majority is married. Panel data show that becoming a disability pensioner is often associated with a disintegration of the family.

Disability pensioners live in closer quarters, and they have less frequently access to a car or a holiday cabin/cottage than other adults. Differences in car and cottage ownership may partly be due to different needs, while the difference in housing is most likely due to lower incomes, not least since disability pensioners spend more time at home than most adults. Disability pensioners also report more frequent problems with current and unforeseen expenses than other adults, and these differences becomes larger when comparing similar age groups. Disability pensioners are recruited from low income groups, and low incomes become permanent after disability.

Disability pensioners are less integrated in their neighbourhoods than those employed, and the difference becomes even stronger compared to adults currently not employed. Multivariate analyses reveal that these differences can partly be accounted for by higher age and by more frequent mental health problems among disability pensioners. High age implies less frequent contact with neighbours, while mental health problems imply contact with a limited number of families/households. Controlling for age and mental health problems, there are only minor differences in neighbourhood integration between disability pensioners and other adults. Disability pensioners less frequently report having at least one close friend. This difference is accounted for by lower incomes and more frequent mental health problems within this group compared with other adults.

Disability pensioners report lower levels of leisure activities than other groups. Part of the difference can be accounted for by higher average age, low education level, low incomes including reported problems with current and unforeseen expenses, and poorer health including mental health problems. But even when controlling for these factors, considerable differences in leisure activities between disability pensioners and other adults remain. Differences are particularly striking for cultural activities like attending concerts, art exhibitions and theatre plays. Since these differences can only partially be explained by demographic factors (age, and family structure), social and economic factors (education, incomes, economic problems, place of living), or health factors (ADL functioning, mental health problems), the study indicates that becoming a disability pensioner is in itself associated by lower activity levels. The panel study supports this assumption. Respondents reported higher leisure activity levels before than after becoming disability pensioners. Remaining differences may indicate that participation in leisure activities is to some extent dependent on being attached to a workplace; an arena for making social contacts which disability pensioners by and large are cut off from. Disability pensioners may also adjust their activity levels to social expectations that they should not be seen as too active; i.e. they may adapt to a social role (stereotype) associated with sickness.

Disability pensioners also report lower activity levels within voluntary organisations than other adults. But these differences are smaller and statistically weaker (due to less frequent participation) than those concerning leisure activities.

Are there groups of disability pensioners who are particularly disadvantaged? On the basis of a parliamentary report (Stortingsmelding 50, 1998-99), we assumed that disability pensioners living alone were in particular risk of social isolation, and that disability pensioners with children were in particular risk of having economic problems. The analysis gave empirical support to the first but not to the second hypothesis. Disability pensioners living alone are more often socially isolated, and this tendency prevails even after controlling for other variables (age, income level, health problems etc.). The findings suggest that limited family integration, limited working life integration and limited social (including neighbourhood) integration are co-dependent. However, we find no evidence that having children implies a greater risk for economic problems among disability pensioners than among other adults.

Litteratur

- Andersen, Lars (1995) *Mestring av lange sykefravær : atfføringens organisering*. SINTEF, IFIM rapport nr 73
- Becken, Lars-Erik (1996) *Unge uførepensjonerte : en beskrivelse av kjennetegn ved uføre som er mellom 20 og 40 år*. INAS Notat nr 96:3
- Berghman, Jos (1995) *Social exclusion in Europe : policy content and analytical framework*. I Graham Room (red.) *Beyond the threshold : The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol, Policy Press
- Blekesaune, Morten (1997) *Når rehabiliteringspengene avsluttes*. NOVA Skriftserie nr 2:97
- Blekesaune, Morten (under publisering) *Familiefase og hverdagsliv : en studie av husholdsarbeid og fritid*
- Bjerkedal, Tor (1996) *Uførepensjoneringen blant 40-66-åringene i Norge i 1970- og 80-årene etter yrke og primærdiagnose*. RTV Rapport nr 7:96
- Dahl, Grete, Else Flitting og Jorunn Lajord (1994) *Inntekt, levekår og sysselsetting for pensjonister og stønadsmottakere i folketrygden*. Statistisk sentralbyrå, rapport nr 8:94
- Dahl, Grete, E Flitting, Jorunn Lajord og Dennis Fredriksen (1995) *Trygd og velferd*. Statistisk sentralbyrå, rapport nr 29:95
- Goul-Andersen, Jørgen (1996) *Marginalization, citizenship, and the economy*. I Eriksen, Erik Oddvar og Jørn Loftager (red.) *The rationality of the welfare state*. Oslo, Universitetsforlaget
- Halvorsen, Knut og Asbjørn Johannessen (1998) *Marginalisering, sosial tilhørighet og verdifølesskap*. HiO-rapport 1998 nr 11. Høgskolen i Oslo
- Hansen, Hans-Tore (1996) *Trygd – en midlertidig bro, eller en vei ut av arbeidsmarkedet?* Bergen, Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning (SNF); Avhandling (dr. philos.), Universitetet i Bergen, 1997
- Hatland Aksel og Einar Øverbye (1988) *Mer enn nok av trygder?* INAS Notat nr 88:9
- Johannessen, Asbjørn (1998) *Marginalisering, sosial tilhørighet og kulturell deltakelse*. HiO-rapport 1998 nr 10. Høgskolen i Oslo
- Kildal, Nanna (1998) *Velferd og arbeidspåkt : om arbeidslinjens begrunnelse*. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 1, 1:18-34
- Kjønstad, Asbjørn (1988) *Folketrygdens uførepensjon*. Oslo, Universitetsforlaget

- Loftager, Jørn (1996) Citizens' income : a new welfare-state strategy? I Eriksen, Erik Oddvar og Jørn Loftager (red.) *The rationality of the welfare state*. Oslo, Universitetsforlaget
- Prinz, Christopher (1999) *Invalidenversicherung : Europäische entwicklungs-tendenzen zur invalidität im erwerbsalter*. Wien, Europäisches zentrum fur wohlfahrtspolitik und sozialforschung
- Putnam, Robert D., Robert Leonardi og Raffaella Y. Nanetti (1993) *Making democracy work : civic traditions in modern Italy*. Princeton, N.J., Princeton University Press
- Room, Graham (1995) Poverty and social exclusion: the new European agenda for policy and research. I G Room (red.) *Beyond the threshold : the measurement and analysis of social exclusion*. Bristol, Policy Press
- RTV (1999, 2000) *Trydestatistisk årbok*. Oslo, Rikstrygdeverket
- SSB SNS-7 «Standard for utdanningsgruppering i offentlig norsk statistikk»
- Stortingsmelding 50, 1998-99* «Utjanningsmeldinga»
- Townsend, Peter (1993) *The international analysis of poverty*. London, Harvester Wheatsheaf
- West Pedersen, Axel (1997) *Mellom arbeid og pensjon : rapport fra en spørreundersøkelse*. Forskningsstiftelsen FAFO, Rapport nr 223
- Øverbye, Einar (1998) *Pensjonister i arbeid. En undersøkelse av uføre- og alderspensjonisters aktivitet på arbeidsmarkedet*. NOVA Skriftserie nr 98:5
- Øverbye Einar (1999) *Disability and permanent marginalisation : the Norwegian case in a comparative context*. Paper presentert på konferansen «Societal changes and social policy responses», Praha 9.-11. September

Vedlegg 1:

Operasjonalisering av variabler

De avhengige variablene, ulike mål på levekår, har vi gjort rede for i analysekapitlene. I flere tilfeller har vi også beskrevet forklaringsvariablene innenfor de empiriske analysene. Noen av variablene er operasjonalisert ulikt i de generelle levekårsundersøkelsene og spesialundersøkelsen for unge uføre. Våre forsøk på like fullt å standardisere dem framgår av dette vedlegget. Spesielt gjelder dette variablene utdanningslengde og inntekt, i noen grad også bostedsstørrelse.

I de generelle levekårsundersøkelsene er utdanning målt som normert utdanningslengde for høyeste fullførte utdanning etter første siffer i «Standard for utdanningsgruppering i offentlig norsk statistikk» (SSB SNS-7). Variabelen varierer fra 8 (7-9 år) til 19 (over 18 år). Der vi anvender utdanning som forklaringsvariabel har vi predikert verdier for de 1.2 prosentene som ikke har svart på de to spørsmålene om utdanning (allmenn-utdanning og yrkesutdanning), men likevel svart på spørsmålene om helse, ved hjelp av variablene bostedsstørrelse, alder, kjønn, bruttoinntekt, om en lever i parforhold, antall rom i husholdet, hvor ofte en har gått på henholdsvis kino, teater og kunstutstilling, samt om en er medlem, og eventuelt hvor aktiv en er, i idrettslag, helselag og ungdomslag.

Levekårsundersøkelsen blant unge uføre fra 1992 spør respondenten: Hvor mange år utdanning har du? Spørsmålet fanger opp personer som har mindre enn grunnskoleutdanning, noe vi ikke fanger opp i dataene fra de generelle levekårsundersøkelsene, der vi i praksis har estimert utdanningslengden til 8 år for denne gruppen. Spørsmålet om antall år utdanning i levekårsundersøkelsen blant unge uføre medfører også at antallet år settes høyere enn utdanningsvariabelen vi har estimert fra de generelle levekårsundersøkelsene. I praksis har ingen av uførepensjonistene de høyeste utdanningsnivåene i henhold til utdanningsklassifiseringen som Statistisk sentralbyrå benytter.

Vi har forsøkt å gjøre de to utdanningsvariablene mer sammenlignbare ved å kode om utdanningslengde i datasettet om unge uføre til kategoriene vi har anvendt for uførepensjonister i de generelle levekårsundersøkelsene. Dernest har vi estimert eventuelle forskjeller i utdanningsnivået mellom de to typene av undersøkelser med forklaringsvariablene år (87, 91, 92, 95), alder

(21-55 år), kjønn og bostedsstørrelse (5 kategorier) foruten en dummyvariabel for de to typene av levekårsundersøkelser. Med disse justeringene predikeres fortsatt utdanning til 0.55 år lenger i levekårsundersøkelsene for unge uføre enn for tilsvarende grupper av uførepensjoner i de generelle levekårsundersøkelsene. Derfor har vi til slutt korrigert utdanningslengden i levekårsundersøkelsen for unge uføre ned med 0.5 år.

I de generelle levekårsundersøkelsene er dataene om bruttoinntekt (før skatt) hentet fra skatteopplysninger (Skattedirektoratets inntektsregister). Vi har korrigert disse for endringer i konsumprisindeksen med utgangspunkt i året 1996. For levekårsundersøkelsen om unge uføre fra 1992 er det respondentene selv som anslår sin egen brutto inntekt for året 1991. Hvis vi predikerer inntekten korrigert for alminnelig prisstigning tilsvarende analysen av utdanningslengden ovenfor, er det åpenbart at de egenrapporterte anslagene ligger lavere enn den skattbare inntekten fra inntektsregisteret.⁴¹ Medianinntekten er vel 20.000 kroner lavere i de egenrapporterte anslagene i levekårsundersøkelsen for unge uføre enn i de offisielle inntektsopplysningene i de generelle levekårsundersøkelsene. Derfor har vi justert opp de egenrapporterte inntektene med 18.000 kroner.

Variabelen bostedsstørrelse anvender vi kun som forklaringsvariabel i noen av analysene basert på de generelle levekårsundersøkelsene. For disse anvendelsene har vi predikert verider på bostedsvariabelen for de 1.5 prosentene som ikke har svart på dette spørsmålet, men likevel svart på spørsmålene om helse, ved hjelp av variablene utdanningslengde, alder, kjønn bruttoinntekt, om en lever i parforhold, antall rom i husholdet, hvor ofte en har gått på henholdsvis kino, teater og kunstutstilling, samt om en er medlem, og eventuelt hvor aktiv en er, i idrettslag, helselag og ungdomslag. Variabelen er først satt til middelverdier: 50 (mindre enn 200), 1.000 (200-1.999), 10.000 (2.000-19.999), 40.000 (20.000-99.999) og 350.000 (mer enn 100.000) innbyggere. Dernest har vi tatt den naturlige logaritmen av disse verdiene som gir verdier fra 3.9 til 12.8.

⁴¹ Vi har erstattet ubesvarte inntektsopplysninger med uførepensjonens minsteinntekt, som her omfatter 34 observasjoner.

Vedlegg 2: Beskrivende statistikk

Vedlegg 2 viser beskrivende statistikk av de avhengige og uavhengige variabler som vi har anvendt i denne rapporten

Tabell 1: De avhengige variablene i kapitlene 2 til 5.

	Antall obser.	Antall personer	Gjen.-snitt	Stand. avvik	Lav	Høy
Antall rom i husholdet	10825	8364	4.59	1.90	0	23
Disponerer bil	8259	6327	.87	.34	0	1
Disponerer egen hytte	8259	6327	.27	.44	0	1
Probl.med løpende utgifter	7905	5993	1.36	.79	1	4
Probl.med uforutsett regning	7866	5965	.13	.34	0	1
Naboskapsintegrasjon	10832	8359	.00	1.00	-2.3	1.7
Nære venner	10834	8357	2.59	.79	1	3
Aktivitetsnivå i fritiden	10887	8404	.00	1.00	-1.3	6.6
Medlemskal organisasjoner	10923	8435	1.04	1.06	0	6
Aktivitetsnivå organisasjoner	10923	8435	.00	1.00	-0.9	5.6

Tabell 2: Forklaringsvariablene i kapitlene 2 til 5.

	Antall obser.	Antall personer	Gjen.-snitt	Stand. avvik	Lav	Høy
Yrkesaktive	10923	8435	.75	.43	0	1
Uførepensjonister	10923	8435	.06	.24	0	1
Andre ikke-yrkesaktive	10923	8435	.19	.39	0	1
Kvinne	10923	8435	.47	.50	0	1
Alder ±40 år /10	10923	8435	.05	1.31	-2	2.6
Lever i parforhold	10923	8435	.74	.44	0	1
Antall barn under 18 år	10923	8435	.70	.85	0	2
Utdanning ±10 år	10923	8435	10.72	2.57	8	19
Rot inntekt	10881	8401	2.34	4.89	-10.0	38.9
Probl.med løpende utgifter	10923	8435	1.37	.68	.7	4
Probl.med uforutsett regning	10923	8435	.13	.29	-.1	1
Førlighet	10923	8435	.16	.59	0	3
Psykiske plager	10826	8362	.55	1.06	0	6
Sansedefekter	10891	8407	.04	.19	0	1

Tabell 3: Aktivitetsnivå i 9 typer fritidsaktiviteter analysert i tabell 14 og 15 (kapittel 5).

	Antall obser.	Antall personer	Gjen.-snitt	Stand. avvik	Lav	Høy
Tilskuer idrett	10875	8396	2.16	1.46	1	6
Kino	10895	8411	2.05	1.26	1	6
Teater	10880	8398	1.46	.76	1	6
Klassisk musikk	10885	8403	1.23	.60	1	6
Populær musikk	10887	8401	1.32	.69	1	6
Kunstutstilling	10894	8410	1.49	.82	1	6
Museum	10880	8401	1.45	.74	1	6
Gudstjenester	10880	8399	1.83	1.24	1	6
Kor, orkester	10849	8374	1.30	1.11	1	6

Tabell 4: Medlemskap og aktivitetsnivå i 8 typer organisasjoner analysert i tabell 17 og 18 (kapittel 5).

	Antall obser.	Antall personer	Gjen.-snitt	Stand. avvik	Lav	Høy
Politisk parti	10923	8435	.35	.91	0	3
Kristelig/religiøs forening	10923	8435	.12	.49	0	3
Idrett	10923	8435	.70	1.12	0	3
Kvinne	10923	8435	.07	.42	0	3
Helse	10923	8435	.37	.94	0	3
Livsfase	10923	8435	.18	.63	0	3
Musikk	10923	8435	.12	.46	0	3
Velforening	10923	8435	.48	1.04	0	3

Tabell 5: De avhengige variablene i kapittel 7.

	Antall obser.	Gjen.-snitt	Stand. avvik	Lav	Høy
Nærmiljøintegrasjon	2143	.00	1.00	-2.2	1.7
Nære venner	2149	2.67	.73	1	3
Probl. med løpende utgifter	2023	1.67	1.04	1	4
Probl. med uforutsett regning	2035	.23	.42	0	1.0

Tabell 6: Forklaringsvariablene i kapittel 7.

	Antall obser.	Gjen.-snitt	Stand. avvik	Lav	Høy
Yrkesaktive	2155	.65	.48	0	1
Uførepensjonister	2155	.20	.40	0	1
Andre ikke-yrkesaktive	2155	.15	.36	0	1
Kvinne	2155	.51	.50	0	1
Alder ±40 år /10	2155	-.56	.74	-1.9	0.6
Lever i parforhold	2155	.65	.48	0	1
Antall barn under 18 år	2155	.78	.88	0	2
Utdanning ±10 år	2155	1.00	2.51	-2.5	9
Rot inntekt	2155	2.31	4.42	-10	21
Førlighet	2155	.13	.57	0	3
Psykiske plager	2155	.92	1.49	0	6
Sansedefekter	2155	.04	.19	0	1

Vedlegg 3: Forklarende analyser

Tabellene 1 til 10 i vedlegg 3 viser analysene i tabellene 2 til 11 i kapitlene 2 og 3 mer detaljert ved at vi trinnvis tar hensyn til alder, personens kjønn samt året undersøkelsene ble gjennomført. Tabellene 11 og 12 deler opp analysen av indeksen «naboskapsintegrasjon» i tabell 12 i kapittel 4.2 ved å analysere indikatorene «gode venner» og «antall familier/hushold» hver for seg. Tabell 13 utvider analysene i tabell 14 i kapittel 5.2 ved også å ta med to mål på dårlig råd.

Tabell 1: Prosentandel som svarer «klarere ikke» på fire spørsmål om funksjons- evne blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Analysene svarer til tabell 2, kapittel 2.3. 10.882-10.891 observasjoner, 8.406-8.412 personer.

(a) Klarer ikke gå i trapper uten besvær?	Enkel oddsrate	... tar hensyn til alder	samt kjønn	og undersøkelse
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	14.06	11.32	10.55	10.51
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	1.95	2.00	1.77	1.77
Kvinne			1.50	1.50
(b) Klarer ikke gå 5-minutters tur uten besvær?				
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	22.02	15.90	15.21	15.26
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	1.93	1.89	1.75	1.74
Kvinne			1.28	1.28
(c) Klarer ikke å bære 5 kilo uten besvær?				
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	15.83	12.91	11.52	11.32
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	2.13	2.16	1.73	1.74
Kvinne			2.13	2.13
(d) Klarer ikke å lese vanlige tekster eller å høre hva som blir sagt?				
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	3.34	2.57	2.57	2.57
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	1.52	1.52	1.52	1.52
Kvinne			0.98	0.97

Tabell 2: Prosentandel som svarer «ofte» og «av og til» på to spørsmål om psykiske helseplager blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i levekårsundersøkelsene, 1983-1995. Analysene svarer til tabell 3, kapittel 2.3. 10.834 & 10.831 observasjoner, 8.392 & 8.391 personer.

(a) vært plaget av nervøsitet, angst eller rastløshet?	«Enkel» ⁴² oddsrate	... tar hensyn til alder	samt kjønn	og undersøkelse
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	6.96	7.74	7.36	7.55
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	2.17	2.24	2.04	2.03
Kvinne			1.38	1.38

(b) følt deg deprimert og nedfor, ikke orket noen ting?	«Enkel» ⁴² oddsrate	... tar hensyn til alder	samt kjønn	og undersøkelse
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	7.49	9.59	8.95	9.06
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	2.36	2.38	2.04	2.03
Kvinne			1.77	1.77

Tabell 3: Gjennomsnittlig utdanningslengde i år for høyeste fullførte utdanning blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i fire levekårsundersøkelser, 1983-1995. Analysene svarer til tabell 4, kapittel 2.4. 10.797 observasjoner, 8.357 personer.

Utdanningslengde	Sml. med yrkesaktive	... tar hensyn til alder	samt kjønn	og undersøkelse
Uførepensjonister (< 5 timer)	-2.0	-1.4	-1.3	-1.4
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	-0.9	-0.9	-0.8	-0.8
Kvinne			-0.4	-0.4

Tabell 4: Median inntekt blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i fire levekårsundersøkelser 1983-1995. Analysene svarer til tabell 5, kapittel 2.5. 10.881 observasjoner, 8.405 personer.

Inntekt	Sml. med yrkesaktive	... tar hensyn til alder	samt kjønn	og undersøkelse
Uførepensjonister (< 5 timer)	-108.489	-113.159	-97.384	-102.716
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	-137.917	-121.898	-103.100	-102.774
Kvinne			-63.917	-64.714

⁴² Den avhengige variabelen er ordinal.

Tabell 5: Prosentandel som lever i parforhold blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i levekårsundersøkelsene 1983-1995. Analysene svarer til tabell 6, kapittel 2.6. 10.923 observasjoner, 8.435 personer.

Lever i parforhold	Enkel odds-rate	... tar hensyn til alder	samt kjønn	og under-søkelse
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	.50	.35	.34	.35
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	.57	.79	.75	.75
Kvinne			1.15	1.16

Tabell 6: Prosentandel som har barn (ett barn eller to eller flere barn) blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon i levekårsundersøkelsene 1983-1995. Analysene svarer til tabell 7, kapittel 2.6. 10.923 observasjoner, 8.435 personer.

Antall barn	«Enkel» odds-rate	... tar hensyn til alder	samt kjønn	og under-søkelse
Yrkesaktive (minst 20 timer per uke)	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	.16	.42	.41	.42
Andre ikke yrkesaktive (< 5 timer)	.77	1.51	1.43	1.39
Kvinne			1.17	1.18

Tabell 7: Antall rom i husholdet blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon. Fire levekårsundersøkelser 1983-1995. Analysene svarer til tabell 8, kapittel 3.2. 10.825 observasjoner for 8.382 personer.

Antall rom i husholdet	Sml. med yrkesaktive	når vi tar hensyn til alder	samt sivilst. og barn	og kjønn	og under-søkelse
Yrkesaktive (minst 20 t.pr.uke)					
Uførepensjonister (< 5 timer)	-0.8	-0.9	-0.7	-0.7	-0.7
Andre ikke yrkesaktive (< 5 t.)	-0.3	-0.0	-0.1	-0.1	-0.0
Kvinne				-0.1	-0.1

Tabell 8: Tilgang til bil blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon. Levekårsundersøkelsene fra 1983, 1987 og 1995. Analysene svarer til tabell 9, kapittel 3.2. 8.259 observasjoner og 6.597 personer.

Tilgang til bil	Enkel odds-rate	... tar hensyn til alder	samt sivilst. og barn	og kjønn	og under-søkelse
Yrkesaktive (minst 20 t.pr.uke)	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	.17	.23	.29	.31	.30
Andre ikke yrkesaktive (< 5 t.)	.37	.46	.44	.50	.52
Kvinne				.58	.58

Tabell 9: Tilgang på egen hytte blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon. Levekårsundersøkelsene fra 1983, 1987 og 1995. Analysene svarer til tabell 10, kapittel 3.2. 8.259 observasjoner og 6.597 personer.

Tilgang til egen hytte	Enkel odds-rate	... tar hensyn til alder	samt sivilst. og barn	samt kjønn	og under-søkelse
Yrkesaktive (minst 20 t.pr.uke)	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	.87	.49	.53	.54	.53
Andre ikke yrkesaktive (< 5 t.)	.82	.81	.82	.85	.87
Kvinne				.90	.89

Tabell 10: Prosentandeler som har problemer med å klare de løpende utgifter samt har problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner blant yrkesaktive, uførepensjonister og ikke yrkesaktive uten uførepensjon. Levekårsundersøkelsene fra 1987, 1991 og 1995. Analysene svarer til tabell 11, kapittel 3.3. 7.905 og 7.866 observasjoner og 6.321 og 6.295 personer.

(A) Problemer med å klare de løpende utgifter	«Enkel» odds-rate	... tar hensyn til alder	samt sivilst. og barn	samt kjønn	og under-søkelse
Yrkesaktive (minst 20 t.pr.uke)	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	1.79	5.62	5.18	11.32	11.32
Andre ikke yrkesaktive (< 5 t.)	2.16	2.39	2.25	2.00	2.00
Kvinne				1.21	1.21
(B) Problemer med å klare en uforutsett regning på 2.000 kroner?					
Yrkesaktive (minst 20 t.pr.uke)	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Uførepensjonister (< 5 timer)	2.98	5.68	4.99	11.32	11.32
Andre ikke yrkesaktive (< 5 t.)	2.58	2.55	2.41	2.00	2.00
Kvinne				1.31	1.32

Tabell 11 A og B: Hvor ofte en treffer «Gode venner» på bostedet som resultat av kjennetegn ved personer mellom 20 og 67 år fra fire levekårsundersøkelser fra 1983 til 1995. Ordinale logit-modeller, koeffisienter og standardfeil i parentes. 10.701-10.853 observasjoner, 8.295-8.383 personer.

(A)	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.141	(.094)	.306	(.103)	.177	(.104)
Andre ikke yrkesaktive	.429	(.053)	.308	(.053)	.272	(.053)
Kvinne (1 & 0)	-.056	(.040)	-.054	(.039)	-.037	(.039)
Alder ±40 år /10			-.338	(.034)	-.346	(.037)
Alder*alder			.153	(.014)	.094	(.017)
Alder*alder*alder			-.035	(.010)	-.013	(.011)
Parforhold (1 & 0)					-.693	(.053)
Antall barn under 18 år					-.010	(.027)
Pseudo R ²	.003		.031		.039	

(B)	Modell 4		Modell 5		Modell 6	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	.006	(.107)	.283	(.111)	.120	(.113)
Andre ikke yrkesaktive	.125	(.059)	.290	(.054)	.141	(.060)
Kvinne (1 & 0)	-.139	(.045)	-.020	(.039)	-.124	(.045)
Alder ±40 år /10	-.341	(.037)	-.347	(.037)	-.345	(.037)
Alder*alder	.081	(.018)	.093	(.017)	.080	(.018)
Alder*alder*alder	-.009	(.011)	-.012	(.011)	-.008	(.011)
Parforhold (1 & 0)	-.707	(.054)	-.702	(.054)	-.718	(.054)
Antall barn under 18 år	-.007	(.028)	-.010	(.028)	-.007	(.028)
Utdanning ±10 år	-.009	(.008)			-.013	(.008)
Rot inntekt ⁴³	-.027	(.005)			-.028	(.005)
Førlighet			-.024	(.043)	-.030	(.043)
Psykiske plager			-.067	(.023)	-.075	(.023)
Sansedefekter			.049	(.127)	.054	(.126)
Pseudo R ²	.041		.040		.041	

⁴³ Variabelen er kvadratroten av inntekt i tusen kroner minus 10. Det vil si at de som tjener 100.000 kroner har verdien 0 $(\sqrt{(100.000/1.000)-10})$ mens de som tjener 225.000 kroner har verdien 5 $(\sqrt{(225.000/1.000)-10})$.

Tabell 12 A og B: Antall familier/hushold en omgås på bostedet som resultat av kjennetegn ved personer mellom 20 og 67 år fra fire levekårsundersøkelser fra 1983 til 1995. Ordinale logit-modeller, koeffisienter og standardfeil i parentes. 10.737-10.888 observasjoner, 8.322-8.410 personer.

(A)	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.142	(.078)	-.177	(.085)	-.150	(.086)
Andre ikke yrkesaktive	.014	(.046)	.129	(.047)	.084	(.047)
Kvinne (1 & 0)	-.069	(.039)	-.082	(.039)	-.103	(.039)
Alder ±40 år /10			.107	(.034)	.282	(.036)
Alder*alder			-.108	(.014)	.024	(.017)
Alder*alder*alder			.012	(.010)	-.037	(.010)
Parforhold (1 & 0)					-.057	(.049)
Antall barn under 18 år					.408	(.027)
Pseudo R ²	.002		.006		.013	
(B)	Modell 4		Modell 5		Modell 6	
Forklaringsvariabler:	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.323	(.090)	.026	(.091)	-.139	(.095)
Andre ikke yrkesaktive	-.081	(.055)	.127	(.048)	-.043	(.055)
Kvinne (1 & 0)	-.200	(.043)	-.078	(.039)	-.179	(.043)
Alder ±40 år /10	.265	(.036)	.287	(.036)	.266	(.036)
Alder*alder	.007	(.017)	.021	(.017)	.002	(.017)
Alder*alder*alder	-.030	(.010)	-.037	(.010)	-.029	(.010)
Parforhold (1 & 0)	-.069	(.049)	-.086	(.049)	-.101	(.050)
Antall barn under 18 år	.412	(.027)	.408	(.027)	.412	(.027)
Utdanning ±10 år	-.041	(.008)			-.048	(.008)
Rot inntekt	-.024	(.005)			-.025	(.005)
Førlighet			.026	(.038)	.027	(.038)
Psykiske plager			-.144	(.018)	-.160	(.018)
Sansedefekter			-.045	(.111)	-.058	(.111)
Pseudo R ²	.015		.015		.018	

Tabell 13 A og B: Aktivitetsnivå i fritiden som resultat av kjennetegn ved personer mellom 20 og 67 år fra tre levekårsundersøkelser fra 1987 til 1995. Lineær regresjonsanalyse, koeffisienter og standardfeil i parentes. 7.985-8.076 observasjoner, 6.333-6.379 personer.

(A)	Modell 1		Modell 2		Modell 3	
	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil	Koeff	St.feil
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.750	(.038)	-.547	(.042)	-.370	(.041)
Andre ikke yrkesaktive	-.137	(.032)	-.173	(.031)	-.058	(.029)
Kvinne (1 & 0)	.029	(.026)	.028	(.025)	.085	(.023)
Alder ±40 år /10			-.059	(.021)	.014	(.021)
Alder*alder			.036	(.008)	.026	(.009)
Alder*alder*alder			-.028	(.006)	-.030	(.006)
Parforhold (1 & 0)					-.198	(.028)
Antall barn under 18 år					-.034	(.016)
Utdanning ±10 år					.145	(.005)
Konstant	.081		.038		-1.423	
R ²	.043		.075		.203	
(B)						
Forklaringsvariabler:						
Yrkesaktive (ref.)	.000		.000		.000	
Uførepensjonister	-.300	(.045)	-.343	(.042)	-.295	(.046)
Andre ikke yrkesaktive	-.044	(.029)	-.055	(.033)	-.049	(.033)
Kvinne (1 & 0)	.092	(.023)	.089	(.025)	.093	(.025)
Alder ±40 år /10	.016	(.021)	.001	(.021)	.004	(.021)
Alder*alder	.024	(.009)	.023	(.010)	.022	(.010)
Alder*alder*alder	-.030	(.006)	-.028	(.006)	-.028	(.006)
Parforhold (1 & 0)	-.204	(.028)	-.219	(.028)	-.222	(.028)
Antall barn under 18 år	-.034	(.016)	-.031	(.016)	-.031	(.016)
Utdanning ±10 år	.144	(.005)	.143	(.005)	.142	(.005)
Brt. inntekt i 100' kr			-.010	(.006)	-.011	(.006)
Rot inntekt			.041	(.020)	.043	(.021)
Betalingsproblemer			-.033	(.017)	-.028	(.017)
Probl.uforutsett regning			-.105	(.036)	-.099	(.036)
Førlighet	-.036	(.020)			-.034	(.020)
Psykiske plager	-.032	(.011)			-.020	(.011)
Sansedefekter	-.084	(.054)			-.091	(.054)
Konstant	-1.382		-1.326		-1.307	
R ²	.205		.207		.209	